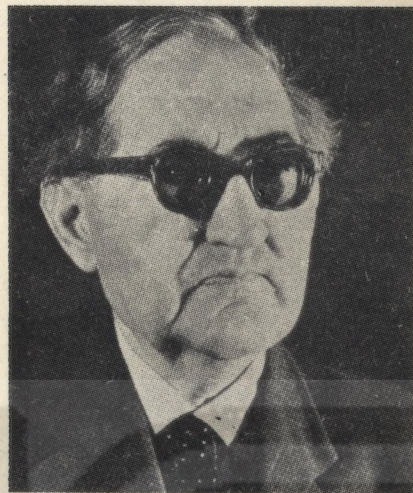

perpessicius

1248

perpessicius
scriitori români

«E cuviința românească, rară și cu atât mai scumpă, care a clădit o izlindă vie prin toată opera lui Perpessicius.»

LIVIU REBREANU

«Personalitatea critică a lui Perpessicius este de o originalitate căreia nu i se cunoaște perechea și i se va cerceta multă vreme compunerea.»

VLADIMIR STREINU

«Amabilitatea sa globală este reală, izvorînd din temperament și dintr-un simț istoric cultural neconținut prezent în atitudinea sa simpatetică pentru literatură.»

POMPILIU CONSTANTINESCU

perpessicius

vol. I—II, lei 16

editura minerva

Ilustrația copertei: *Gheorghe Marinescu*

pèrpèssiclus scriitori români

ANTOLOGIE ȘI PREFATĂ DE
ANDREI ROMAN
TABEL CRONOLOGIC DE
TEODOR VÂRGOLICI

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1986
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

PREFAȚĂ

Nu știu dacă ceea ce rămîne în urma activității unui cronicar, literar mai ales, s-ar putea numi o operă. Este evident un document, mărturia privirii unui timp asupra sa însuși și asupra istoriei. Unii privesc universul cărții pentru a-l regăsi mai lesne pe acela al lumii, alții găsesc în jurul lor confirmate permanențele — ontologice și axiologice ale cărții. Cititor și specialist săvîrșesc un du-te vino permanent, rodnic inspirator între realitate și ficțiune, fără dorința sau necesitatea explicită de a stabili ierarhii, de a descoperi legi de funcționare ale unor procese și sisteme, trăind doar plăcerea urmării aventurii umanului.

Indelungata activitate de cronicar a lui Dumitru Panaitescu (Perpessicius) începută în anul 1923 stă drept dovadă a ceea ce înseamnă o iubire constantă pentru carte, dar și pentru modul de receptare al literaturii într-o epocă dată.

Debutînd ca poet Perpessicius atinge rînd pe rînd toate domeniile literaturii : critica și istoria literară, proza, publicistica, fiind totodată memorialist, traducător și, nu în cele din urmă, editor.

El aduce astfel în cîmpul criticii literare, a foiletonului, erudiția cărturarului clasicist, sensibilitatea poetului, un limbaj nu de puține ori metaforic, ca și un entuziasm specific generozității sale spirituale. Portretul istoricului literar Perpessicius a

fost astfel prezentat, în monografia care îi e dedicată de Teodor Vârgolici : „...condus de principii estetice și obiectivitate, Perpessicius reinterpretează valorile clasice și, oricât s-ar fi spus despre un scriitor din trecut, știe întotdeauna să aducă ceva nou, să comunice o impresie proaspătă, să exploreze o zonă rămasă ascunsă, să lumineze un aspect inedit, să releve idei și sensuri noi dintr-o operă cunoscută. În reinterpretarea valorilor clasice procedează cu un fin discernământ, cu sobrietate, resuscitând interesul contemporanilor pentru operele din trecut, năzuind să releve caracterul organic, de continuitate și armonie, al literaturii române.“¹

Desigur că partea amplă a activității sale critice este închinată contemporanilor, dar cronicarul iese la iveală și din opțiunile sale de istorie literară, căci dacă urmărim cu atenție prilejurile care îl determină să abordeze pe Miron Costin sau Caragiale, Iosif Vulcan sau Alecsandri, ele sînt condiționate fie de o nouă apariție editorială, fie de o aniversare a autorului respectiv. Spiritul cronicarului îl face nu să caute ocaziile abordării unor subiecte, ci doar să le găsească. El își trăiește activitatea într-un ritm marcat de evenimente date, iar nu alese, așa cum o face un istoric literar propriu-zis. Dar toate acestea nu participă la deformarea opiniei. Amabilitatea sa din care unii contemporani i-au făcut un reproș, îi este o trăsătură temperamentală, nu una conjuncturală. Și de altfel, Perpessicius și-a exprimat întotdeauna și rezervele față de cărțile citite, numai că într-o tonalitate plină de precauții. Pompiliu Constantinescu remarcă exact : „Amabilitatea sa globală este reală, izvorînd din temperament și dintr-un simț istoric cultural neconținut prezent în atitudinea sa simpatetică pentru fenomenul literar.

Aici se observă structura sa de cronicar, de spirit care relatează cu exactitate, dintr-o perspectivă cît mai apropiată de fapt. Dar domnul Perpessicius este un spirit prin esență alexan-

¹ Teodor Vârgolici, *Perpessicius*, Ed. Eminescu, 1974, p. 201—202.

drin, dantelat, erudit, nuanțat pînă la infinitesimal, în cornul său de abundență lirică s-au strecurat și cîteva picături de venin.“¹

Așa cum a și afirmat-o Perpessicius, el este întîi de toate un cititor, cronicile lui înregistrînd, dincolo de aspectele „tehnice“ ale textului, reacțiile afective și spirituale față în față cu cartea. Ca pentru orișice cititor opera rămîne și pentru el un mit. Teoriile și doctrinele ar îngrădi-o, i-ar deforma receptarea. De aceea Perpessicius citește fără orgolii și prejudecăți, scormonind la nevoie în căutarea celui mai mic aspect valorizabil. Excursul său sentimental și erudit stăruie asupra stilului autorilor, asupra valorilor figurate ale lexicului. Aspectele tehnice îl preocupă din plin. Cînd citește paginile secolelor trecute urmărește contextele nașterii operelor și a consecințelor pe care le-au produs în evoluția literaturii, dar mai puțin a avatururilor conștiinței literare și artistice. Și astfel evoluează mult în jurul esențelor, numindu-le, fără a le cerceta. Paginile sale sînt instructive și informative, dar nu incită constant la dialog. Observînd *scriitura* operelor, Perpessicius se preocupă de *textul* autonom, evitîndu-i de multe ori cercetarea mesajului. În consecință unica valoare ce îl interesează și pe care vrea să o consacre este artisticitatea textului (care uneori se rezumă la aspectele artizanale). „Literatura este valorificată, astfel pentru puterea ei de seducție formală, în funcție, am putea spune, de un *ideal al decorativului*“, consideră Eugen Simion; „Cuvintele sînt montate ca niște pietre de preț în fraze, frazele fac parte din ansambluri (strofe, paragrafe) care, pentru a ne face o impresie bună, trebuie să spună ceva ochiului. *Privirea*, dintre simțuri, este, așadar, mai ales solicitată pentru a decide asupra valorii unui text. Însă *privirea* nu poate adjuge prea departe, ea poate cerceta *suprafețele*, nu și *profunzimile* unei opere. Perpessicius face totuși efortul de a citi în *cuvînt* ceea ce se petrece în adîncurile unei cărți...“?

¹ Pompiliu Constantinescu, *Scrieri*, vol. 4, Ed. Minerva, 1970, p. 207.

² E. Simion, *Scriitori români de azi*, vol. II, Ed. Cartea Românească, 1976, p. 346.

Perpessicius este deci un impresionist în critică, cel mai pur chiar, dintre cei care au făcut din acest gen de instanță, totuși, o metodă. El iscodește opera doar cu propria sa sensibilitate și nu urmărește stabilirea unei relații empatice; este o călăuză care deschide un drum, lăsându-și însoțitorii singuri să guste din tainele semnificațiilor țelului (textului) propus „în spiritul unei estetici larg înțelegătoare și al unei erudiții spre infinitul mic”¹. Paginile pe care i le consacră în *Istoria* sa G. Călinescu sînt severe în concluziile lor („ceremonii nesfîrșite și retractări disimulate”²; „călăuză bibliografică”³), dar exacte în analiza lor („...îi lipsesc acestei activități ideile generale, capacitatea de a construi. Articolele se pierd în minuții, nu descoperă notele esențiale și nu determină măcar cu probabilitate locul ierarhic al operei”⁴). Și totuși cronicile lui Perpessicius au farmec și neîndoielnică utilitate. Ele ne învață un fel de a citi literatura în largi conexiuni culturale și în amănunțite detalii tehnice. O parte a mecanismului de naștere a ceea ce s-a numit *literaritate* ne este dezvăluită cu conștiinciozitate și, de ce nu, chiar cu acribie. Există o exactitate, printre meandrele formulărilor, o prețioasă exactitate a informației și a stabilirii filiațiilor între care se naște o pagină de literatură, care asigură interesul și durabilitatea cronicii lui Perpessicius, dincolo de aspectul ei documentar. O dovadă a celor afirmate mai sus este faptul că ceea ce rămîne din cronicile lui Perpessicius, pentru Călinescu fără ecou, își află, din altă perspectivă, o șansă de supraviețuire („Foiletonul critic al lui Perpessicius cucerește prin arta digresiunii elegante și aerul intimist, confesiv”⁵).

Ca istoric literar sau foiletonist cotidian, Perpessicius își păstrează consecvent același instrumentar de investigare. Cu asi-

¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ed. a II-a, Editura Minerva, 1982, p. 853.

² Ibidem.

³ Idem, p. 854.

⁴ Idem, p. 853.

⁵ Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, vol. III, Ed. Minerva, 1975, p. 166.

duitate urmărește manuscrise și compară ediții, încercînd să atragă permanent atenția asupra acelor valori care își mențin neștirbite calitățile artistice pentru contemporaneitate, dar și asupra acelor care ar merita încă să fie exploatate.

Impulsul unui comentariu i-l dă lui Perpessicius, ca oricărui cronicar evenimentul exterior: apariția unei cărți, o aniversare literară etc. (de exemplu despre Caragiale și opera lui scrie cu ocazia apariției ediției Zarifopol—Cioculescu și mai apoi, la aniversarea a 100 de ani de la nașterea dramaturgului). Caracteristicile specifice lecturii făcute de Perpessicius le-am pomenit. Mai adăugăm descriptivismul interior, dar și exterior, cartea fiind înfățișată înaintea operei. Și astfel avem în cronicile dedicate multora dintre scriitorii începutului literaturii noastre mai ales observații filologice asupra calităților ediției respective și mai puțin înregistrăm date asupra operei propriu-zise. Perpessicius se înregistrează în rîndul criticilor de *gust*, pentru care precizia verdictului este cel mai primejdios dușman, după cum spunea Thibaudet. Toate judecățile se fac din perspectiva frumosului, înregistrînd pe măsura descrierii textului cercetat senzații și reacții, mai puțin reflecții, căci „gustul face parte din domeniul impresiei, nu din domeniul creației” sublinia același Thibaudet. Cultura și propriul instinct artistic au fost singurele criterii de judecare ale literaturii de către Perpessicius. Paradoxal poate, Perpessicius nu convertește semnificațiile operelor în valori artistice, ci mai cu seamă în valori de existență, armonizîndu-se uneori, tocmai de aceea cu gustul plin de prejudecăți al publicului. Semantica textelor nu-i scapă, dar nu îl preocupă. Ceea ce rezultă este un stil de receptare, agreabil, cultivat și inteligent.

Perpessicius citește literatura noastră veche întîi de toate cu ochiul filologului și al profesorului. Discuțînd ediția *Letopiseșului* lui Miron Costin face acest apel: „ca să fie înțeleasă, limba veche și-nțeleaptă a scripturilor bătrîne nu trebuie nici tradusă, nici modernizată, ci numai plivită, pe ici, pe colo, și nu în părțile esențiale, de ghimpîi luxurianți ai fonetismului și ai ortografiei diversilor copîști”. Portretele autorilor sînt rea-

lizate din cărți de epocă sau, cînd este cazul, din propriile amintiri. Interogații deschid nu de puține ori cronicile, invitînd nu atît la dialog, cît simulînd o înregistrare cît se poate cu putință mai exactă a reacției sale doar de simplu cititor: „Scrisul său [al lui Nicolae Costin], limba și expresia, curg oare din același fagure de miere al scripturilor bătrîne (sic!) sau este, dimpotrivă, stilul amorf și nepersonal al unui arhivar îndrăgostit de corectitudinea proceselor sale verbale?“.

La Dimitrie Cantemir urmărește stabilirea largilor sale filiații culturale și îi analizează atent stilul și limba scrierilor. Pentru determinarea rolului și importanței lui Ion Budai-Deleanu face o descriere amănunțită, o adevărată reconstrucție, a contextului cultural, istoric și politic al epocii. În „micromonografiile“ dedicate Goleștilor studiază orizontul cultural și politic al lui Dinicu Golescu și parcurge, cu o tendință exhaustivă, rară la Perpessicius, toate aspectele activității culturale a lui Iordache Golescu. Din descrierile sale nu descoperim alte valori ale textelor față de cele, în general, consacrate, ci mai ales un alt grad de sensibilitate al receptorului. După ce trece în revistă relatările de călătorie, reale sau fictive, dominate de criterii sociale în evaluarea realităților contactate (Marana—*Spionul marelui Suveran*, 1684; Fénelon—*Telemah*, 1699; Swift — *Călătoriile lui Gulliver*, 1726 și *Scrisorile persane* ale lui Montesquieu, 1721) stabilindu-le trăsăturile definitorii, abia atunci abordează și *Insemnarea de călătorie* a lui Dinicu Golescu: „o lucrare de înaltă literatură, în paginile căreia s-au înscris, ca-n tot atîtea foi de temperatură, variațiunile de sensibilitate ale unui feudal din cîmpia Dunării, trecînd din scutecele peisajului oriental în decorul «politefsit» sub toate raporturile, al cetăților apusene“. La toți acești autori Perpessicius rezumă analiza artisticității discursului doar la stabilirea tipului de expresivitate și a „siguranței lexicale“, fără a le dezlega sensurile intratextuale. Citindu-l pe Ion Codru Drăgușanu remarcăm încă o dată modul în care Perpessicius se ascunde cu modestie în spatele vastei sale biblioteci pe care ne-o pune la dispoziție însă. Între citate și comparații revelatoare pentru originalitatea *Peregrinului transil-*

van nu regăsim însă și argumentele pentru precisa lui afirmație, respectiv, că ea se situează la nivelul artei literare a lui Odorescu.

Probitatea criticii pe care o practică nu cred că trebuie pusă la îndoială, chiar dacă nu îi împărtășim întotdeauna concluziile, iar pe de altă parte, amabilitatea nu îi este un motiv suficient pentru a prelua de-a gata opiniile „consacrate” în epocă. O complexă evaluare a contribuției pe plan literar și sociologic a lui Gherea este numai una din dovezi. Iar în „micromonografia” Hasdeu, Perpessicius dă chiar o probă de severitate în ceea ce privește opera literară a eruditului. Și după ce trece în revistă portretele făcute acestuia de Petrovici, Galaction și Lovinescu, nu ezită a-și oferi plăcerea compunerii unei variante personale: „El trebuia să stea mai deoparte, pe un tron izolat, din înălțimea căruia își trimetea fulgerele și verdictele așa cum se cuvenea unui Olimpian de rasă, ca dinsul. Judecător, și unul dintre cei mai severi, lumea îl voia în chip de Rhadamante, triumvir neînduplecat din tribunalul subpămîntean al sufletelor... Scrisul său însuși, cu clasică lui eleganță nu era, în definitiv, decît încă una din manifestările aceluiași temperament glacial, prin excelență raționalist și pe care emoțiile îl ocoleau, ca pe un colț de stîncă hirsută, valurile”.

Chiar dacă în cronicile sale Perpessicius mănuieste abil instrumentele artei literare, nu întotdeauna el și reușește să atingă realele ei culmi. Să nu cerem însă scrierilor lui Perpessicius ceea ce nu și-au propus. Cum spuneam, cronica e întîi de toate consemnarea faptelor. Să regretăm cel mult că Perpessicius nu și-a aprofundat unele remarci cum ar fi aceea dintr-o cronică la primul volum al operelor lui Macedonski, punîndu-l față în față cu Eminescu („E însăși diferența, marea diferență, dintre legendă și viață, semnul distinctiv a două familii de artiști, cu un cuvînt, granița dintre idealul plastic și idealul uman”), sau cea referitoare la perenitatea operei caragialiene („...am impresia că, departe de a steriliza, comedia și satira conservă. Între eroul ridiculizat și între spectator se încheagă nu știu ce com-

plicitate. Să fie nimbul artei, prestigiul tipului ridicat la nivelul faimei publice sau puternicul instinct de solidaritate care face pe spectator să se amuze și... să treacă la ordinea zilei? Indiferent de pricină, chestiunea mi se pare că poate fi pusă față, mai cu seamă, cu arta satirică așa de rafinată a lui Caragiale“.)

Descriind operele așa cum le receptează, nedisimulându-și emoția și făcându-ne părtași la ea prin farmecul său evocator, Perpessicius ne ajută pe nesimțite să descoperim nu atît concepția, cît condiția, nu întotdeauna de invidiat, a cronicarului foiletonist. Chiar dacă nu trece, decît arare ori, dincolo de granița sensului declarat al textelor, zăbovind cu plăcere asupra referentului și a valorii lui, înaintea și chiar în defavoarea interpretării semnificațiilor ce le degajă opera studiată, Perpessicius ne propune totuși, implicit, un stil de receptare, nu în pofida unei metode de interpretare așteptate, ci alături de aceasta, ca un complement absolut necesar cercetătorului și pe care ni-l face agreabil și deci ușor accesibil apoi oricărei categorii de cititori.

Pentru istoricul literar Perpessicius, textul operei este încă un eveniment cultural, înainte de a fi unul integral artistic, de aceea el urmărește mai atent codul decît mesajul acestuia, cercetîndu-i importanța în contextul istoric și artistic, înaintea valorii sale intrinseci.

Prestigiul spiritual și moral al lui Perpessicius rămîne constant prin ani datorită seninătății cu care se implică de fiecare dată în dezvăluirea universului ficțiunii literare. Refuzînd să dea sfaturi sau să judece cărțile după criteriile străine substanței acestora, el dă dovada respectului față de autor și intențiile acestuia chiar atunci cînd finalizarea artistică este neînsemnată. Autoportretul său este fără echivoc conturat: „El se ferește cu stăruință să se considere critic pentru că nu-și recunoaște nici însușiri didactice, nici un anume dogmatism, fără de care, pare-se, criticul nu se întrupează.“ (*O lămurire*, prefață la ediția I, din 1928, a *Mentîiunilor critice*).

Dar o dată cu epoca interbelică, cronica lui Perpessicius își va afla și alte dimensiuni în confruntarea, nu mai puțin interesantă, dar mai palpitantă, cu valori ce vor trebui nu doar descoperite, ci și impuse. Volumele următoare ale acestei antologii ne vor întregi imaginea cronicarului, care a intuit nu de puține ori înfiul valori fundamentale ale culturii noastre.

ANDREI ROMAN

TABEL CRONOLOGIC

- 1891 *21 octombrie* S-a născut, la Brăila, Dumitru Panaitescu, ce va fi consacrat în literatura română sub pseudonimul Perpessicius. Era al doilea fiu al lui Ștefan Panait, muncitor, originar din Ianina, și al Elisabetei Panait, născută Daraban, originară din Cucora (Putna).
- 1898 Este înscris în clasa întâi la școala primară nr. 4 din Brăila.
- 1902 Absolvind școala primară, devine elev al liceului „Nicolae Bălcescu” din orașul natal.
- 1907 Începînd din acest an și pînă la terminarea liceului conduce, în calitate de secretar general, societatea culturală „Avîntul”, a elevilor de la liceul „Nicolae Bălcescu”.
- 1909 În timpul verii, petrecîndu-și vacanța la mînăstirea Agapia, îl cunoaște pe Titu Dinu, eminent student al lui Ovid Densusianu, la Facultatea de litere din București. Întemeiază împreună o frumoasă și trainică prietenie, Titu Dinu introducîndu-l pe

Perpessicius în sonoritățile captivante ale poezilor simbolişti.

- 1910 Absolvă liceul „Nicolae Bălcescu“ din Brăila. En-tuziasmat de poezia nouă, simbolistă, în plină eflo-rescență în acea vreme, susține, la bacalaureat, o disertație despre Ion Minulescu, ale cărui *Romanțe pentru mai târziu*, apărute cu puțin timp în urmă, îi provocaseră o vie emoție.

Devine student al Facultății de litere din Bucu-rești, la secția de filologie modernă.

În primul an de facultate, pentru a-și asigura exis-tența, ocupă postul de pedagog supranumerar la pensionul Schewitz-Thieren, obligația sa princi-pală, aici, fiind aceea de a împărți elevilor, mîn-care.

Audiază cursurile lui Ovid Densusianu, Nicolae Iorga, Ion Bianu, Ion Bogdan, Mihail Dragomi-rescu.

- 1911 Își face debutul publicistic, cu schița *Omidă — Din lumea celor care se tirăsc*, o replică la volumul *Din lumea celor cari nu cuvîntă* al lui Emil Gâr-leanu. Schița, semnată cu pseudonimul Victor Pri-beagu, a apărut în revista brăileană *Flori de cîmp*, nr. 5, din 20 iulie 1911.

- 1912 În anul al treilea de facultate, în urma unui con-curs, primește o bursă lunară, iar cu sprijinul și recomandarea lui Ion Bianu, care făcuse parte din comisia examinatorie și fusese impresionat de pre-gătirea temeinică a studentului său, devine medi-tatorul nepoților lui Ion Ghica.

- 1913 Debutază ca poet, cu poezia *Reminiscență*, în revista *Versuri și proză* a lui I. M. Rașcu, în nr. 7—8, din aprilie 1913, semnată cu pseudonimul D. Pandara, un fel de anagramă compusă din inițiala prenumelui său și din începutul numelui de familie al tatălui, Pan(ait), și al mamei sale Dara(ban).
- 1914 Cu puțin timp înainte de terminarea studiilor universitare se căsătorește cu Alice Paleologu, colegă de facultate.
- 1915 Luîndu-și licența în litere, obține mai întâi un post de funcționar la Biblioteca Academiei, lucrînd la întocmirea catalogului, sub conducerea eminentului bibliograf Al. Sadi-Ionescu. Intră în școala de ofițeri de rezervă din Dealul Spirei. După obținerea gradului de sublocotenent, este repartizat la Regimentul 38 infanterie, din Brăila.
- În revista *Cronica*, a lui Tudor Arghezi și Gala Galaction, în nr. 46, din 26 decembrie 1915, publică poezia *Ad provinciales, meum in Gretchen amorem, spernentes*, semnînd pentru prima dată cu pseudonimul Perpessicius.
- 1916 Publică poezia *Miriapodul*, în revista *Versuri și proză*, nr. 13, din 23 iulie 1916.
- La intrarea României în război, e trimis, cu Regimentul 38 infanterie, pe frontul din sud, în Dobrogea, participînd efectiv la lupte. La 13 octombrie 1916 cade rănit grav, la mîna dreaptă, pe dealul Muratan. Transportat din spital în spital, ajunge la Botoșani, unde medicul francez Dufrêche îi salvează mîna de la amputare, prin rezecția cotelui.

1918. În revista *Arena*, scoasă la Iași de Demostene Botez, Ion Vinea, N. Porsenna și Alfred Hefter-Hidalgo, în nr. 81, din 30 mai 1918, publică bucata în proză *Veninul*, un fragment din proiectatul său roman *Fatma sau focul de paie*.

Întors la București, după terminarea primului război mondial, scoate, împreună cu Dragoș Protopopescu și Scarlat Struțeanu, între 10 noiembrie 1918 și 1 martie 1919, revista *Letopiseți*, în paginile căreia au colaborat Tudor Vianu, Ion Pillat, Ion Marin Sadoveanu, Camil Petrescu, Demostene Botez, Ion Minulescu. Aici, Perpessicius începe să publice ciclul de poezii *Inscripții pe un scut și o targă* izvorâte din propria sa experiență din timpul războiului, poezii ce vor alcătui primul său volum, *Scut și targă*, apărut în 1926.

Pentru a-i omagia pe cei doi directori ai revistei *Cronica*, Tudor Arghezi și Gala Galaction, care îi giraseră intrarea în literatură, Perpessicius le dedică două din poeziile ciclului *Inscripții pe un scut și o targă*, și anume *Flora stelelor polare* lui Gala Galaction și *Gravura de pe calendar* lui Tudor Arghezi. Gestul poetului avea însă o semnificație mult mai mare decât aceea a unui simplu omagiu de recunoștință. În acel moment, Tudor Arghezi și Gala Galaction, împreună cu Ioan Slavici și alți ziariști, erau acuzați și implicați, fără temei, într-un proces de filogermanism, ceea ce atrăsese asupra lor injuriile demagogice ale chiar acelor care se făcuseră vinovați de dezastrele din timpul războiului. Dedicarea celor două poezii, în mod public, lui Tudor Arghezi și Gala Galaction, avea semnificația unui act de solidaritate și de justiție socială.

- 1919 Își ia examenul de capacitate, ca profesor de limba și literatura română, ținând în fața elevilor, în rîndul cărora se afla și viitorul critic Pompiliu Constantinescu, o lecție despre *Peneș Curcanul* de V. Alecsandri, asistat de Petre V. Haneș, delegatul Seminarului Pedagogic.
În toamnă este numit, la alegerea sa, profesor la liceul „Moise Nicoară” din Arád, nou înființat. Venirea sa în acest oraș era determinată de dorința de a contribui la răspîndirea culturii și conștiinței naționale în Transilvania, reîntregită la pămîntul patriei.
5 octombrie La festivitatea de deschidere a liceului „Moise Nicoară” rostește discursul inaugural. În cadrul liceului, sprijină activ și conduce, în calitate de președinte onorific, societatea de lectură a elevilor „Ion Rusu Șirianu”.
Inaugurează, în ziarul *Românul* din Arad, rubrica *Săptămîna bibliografică*, proiectată a fi „un îndreptar al cetitului românesc”.
Colaborează la *Sburătorul* lui E. Lovinescu.
- 1920 1 ianuarie Este transferat de la Arad la liceul militar din Tîrgu-Mureș.
1 septembrie Este numit profesor de română și franceză la Școala normală de băieți din Brăila.
- 1921 Colaborează la *Gîndirea*.
- 1922 Se transferă la București, ca profesor la diferite gimnazii și licee comerciale.
Colaborează la *Cugetul românesc*, *Flacăra* și *Năzuința* din Craiova.
- 1923 Îl secondează pe Emanoil Bucuța în dirijarea și redactarea *Buletinului cărții*.

Își începe activitatea de cronicar literar la revista *Spre ziuă*, scoasă de Felix Aderca, între 11 martie și 29 aprilie 1923.

- 1924 Colaborează la revista lui Camil Petrescu, *Săptămîna muncii intelectuale și artistice*, și la *Mișcarea literară* a lui Liviu Rebreanu.
- 1925 Apare primul volum din *Antologia poezilor de azi*, alcătuită împreună cu Ion Pillat. Tipărește, la Arad, volumul *Repertoriu critic*. Colaborează la revista *Salonul literar*, scoasă de Al. T. Stamatiad la Arad. Redactează *Jertfa neamului*, organul bilunar al Asociației generale a invalizilor de război. Preia conducerea *Universului literar*, începînd din ultima săptămîină a anului 1925 și pînă în ultimul trimestru al anului 1927.
- 1926 Tipărește primul său volum de versuri, *Scut și targă*. Își începe colaborarea la revista *Viața literară*.
- 1927 După ce încetează de a dirija *Universul literar*, cedîndu-i locul lui Camil Petrescu, intră în redacția ziarului *Cuvîntul*, unde, timp de aproape șapte ani, deține permanent rubrica de *Mențiuni critice*.
- 1928 Apare volumul al II-lea din *Antologia poezilor de azi*. Publică primul volum de *Mențiuni critice*.
- 1929 Devine titularul catedrei de limba și literatura română de la liceul „Matei Basarab” din București, unde va funcționa pînă în 1951.

Își începe colaborarea la Radio, la numai câteva luni de la înființarea postului național de emisiune, care a avut loc la 1 noiembrie 1928.
Publică în revista *Hanul samariteanului*.

- 1930 Prefătează volumul de poezii *Quasi* de D. Iacobescu.
- 1932 Publică cel de al doilea volum de versuri, *Itinerar sentimental*.
- 1933 Luînd inițiativa de a tipări o ediție integrală a operei lui Eminescu, editorul Ciornei încredințează această nobilă misiune lui Perpessicius.
La sfîrșitul anului, cînd ziarul *Cuvîntul* își schimbă orientarea, deviînd într-o atitudine de extremă dreaptă, Perpessicius, în semn de categoric deza-cord, părăsește redacția ziarului, încetează definitiv de a mai colabora în paginile lui.
- 1934 De la începutul anului și pînă în 1938 își exeercită profesiunea de critic la Radio, asigurînd rubricile permanente *Viața cărților* și *Cărți noi*.
Publică volumul al doilea de *Mențiuni critice*.
- 1936 Apare volumul III de *Mențiuni critice*.
Tipărește ediția *Opere* de Mateiu I. Caragiale, cu prefată, note și variante.
- 1937 Intrînd în conflict cu editorul Ciornei, care urmărea un scop strict comercial, îi restituie întreaga sumă primită, pînă atunci, ca onorariu, și transferă ediția critică a operei lui Eminescu la Editura Fundațiilor.
- 1938 Publică volumul IV de *Mențiuni critice*.

Tipărește volumul *De la Chateaubriand la Mallarmé*, subintitulat „antologie de critică franceză literară” (traducere și note).

Colaborează la revista *România*, condusă de Cezar Petrescu.

- 1939 Cu prilejul semicentenarului morții lui Eminescu, vede lumina tiparului primul volum al monumentalei ediții critice de *Opere*, îngrijită de Perpessicius.
- 1940 Publică volumul *Dictando divers*.
Colaborează la *Acțiunea*.
Obține Premiul național pentru literatură.
Revista *România*, din 7 iunie 1940, îi închină o pagină omagială, reunind aprecierile unor reprezentativi scriitori, critici și istorici literari ai epocii din diferite generații, precum Liviu Rebreanu, Al. Rosetti, Vladimir Streinu, Șerban Cioculescu, Eugen Jebeleanu, Pompiliu Constantinescu, Radu Boureanu.
- 1943 Apare volumul al II-lea al ediției critice *Opere* de M. Eminescu.
- 1944 Apare cel de al III-lea volum al ediției critice *Opere* de M. Eminescu.
Publică volumul *Jurnal de lector completat cu Eminesciana*.
- 1945- Colaborează la ziarul *Victoria* al lui N. D. Cocea,
1946 la revista *Lumea*, condusă de G. Călinescu, la *Jurnalul de dimineață*.
- 1946 Apare volumul V de *Mențiuni critice*.

- 1948 Este ales membru corespondent al Academiei.
Face parte din comitetul de direcție al revistei
Viața românească.
- 1951 Este numit șef de secție la Institutul de istorie
literară și folclor al Academiei.
- 1952 Tipărește volumul al IV-lea din ediția critică a
Operele lui M. Eminescu.
Prefățează volumul *Insemnare a călătoriei mele*
de Dinicu Golescu.
- 1954 Laureat al Premiului de Stat pentru editarea *Ope-
relor* lui M. Eminescu.
- 1955 Este ales membru titular al Academiei.
- 1957 Este numit director general al Bibliotecii Acade-
miei. Tipărește volumul *Mențiuni de istoriografie
literară și folclor*.
Pune bazele Muzeului Literaturii Române, în cali-
tate de director.
- 1958 Apare volumul V din ediția critică a *Operele* lui
M. Eminescu.
- 1961 Tipărește volumul *Alte mențiuni de istoriogra-
fie literară și folclor*.
- 1963 Publică al VI-lea volum din ediția critică *Opere*
de M. Eminescu.
- 1964 Tipărește volumul *Alte mențiuni de istoriografie
literară și folclor (II)*.

În colecția „Scriitori români“ a Editurii pentru literatură publică primele două volume de *Opere alese* de M. Eminescu.

- 1965 Apare al treilea volum de *Opere alese* de M. Eminescu. Retipărește operele lui Mateiu I. Caragiale, în colecția „Biblioteca pentru toți“, cu o nouă prefață și un tabel cronologic.
- 1966 Tipărește primul volum al ediției de *Opere*. Este sărbătorit cu prilejul împlinirii vârstei de 75 de ani.
- 1967 Apare al treilea volum din *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor*. Vede lumina tiparului volumul II din ediția de *Opere*.
- 1968 Colaborează la *Gazeta literară*.
- 1970 Apare volumul *Memorial de ziaristică*. Întemeiază și conduce revista *Manuscriptum*, a Muzeului literaturii române.
- 1971 Apare volumul *Lecturi intermitente*.
29 martie Se stinge din viață Perpessicius.

TEODOR VÂRGOLICI

NOTĂ

Antologia de față urmărește să ofere o imagine sugestivă și amplă totodată a literaturii române din perspectiva unuia dintre cei mai fideli cronicari ai săi. Cu aceste prime două volume am acoperit deja răstimpul dintre cronicarii moldoveni și scriitorii noștri clasici. Deoarece Perpessicius a revenit în mai multe rînduri asupra unor autori am ales spre citare acele articole care tind către o privire sintetică sau comentează o operă sau o temă esențială a acestora. La fiecare autor prezentat am menționat, de asemenea, și celelalte contribuții ale criticului, necuprinse de noi în selecția de față.

Criteriul de ordonare al contribuțiilor lui Perpessicius este cel cronologic, al evoluției literaturii noastre, orientîndu-ne după periodizările devenite curențe.

Textele au fost reproduse din volumele de *Opere*, publicate la Editura pentru literatură (vol. I—1966, vol. II—1967) și Editura Minerva (vol. III—1971, vol. IV—1971, vol. V—1972, vol. VI—1973, vol. VII—1975, vol. VIII—1976, vol. IX—1979, vol. X—1979, vol. XI—1980, vol. XII—1983), ca și din volumele : *Jurnal de lector*, Casa Școalelor, 1944, *Mențiuni de istoriografie literară și folclor* (1948—1956), E.S.P.L.A., 1957 și *Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor*, vol. I (1957—1960), E.P.L., 1961 ; vol. II (1958—1962), E.P.L., 1964 ; vol. III (1963—1967), E.P.L., 1967.

A. R.

MIRON COSTIN

LETOPISEȚUL ȚĂRAI MOLDOVEI

Ediție îngrijită de Ioan Șt. Petre
(„Editura Cugetarea — Georgescu Delafras“)

1943

Cetitorul poate că-și mai amintește de foiletonul ce consacram, cu puțin timp în urmă, ediției critice a *Letopisețului* lui Nicolae Costin, îngrijită de Ioan Șt. Petre.¹ El cunoaște în cazul acesta, râvna cu totul lăudabilă a editorului ca și priceperea aceluia care și-a făcut din cercetarea vieții și operei lui Nicolae Costin, un statornic ideal științific. Dragostea însă ce părea să închine fiului cel de al doilea al cronicarului Miron Costin, așa cum s-a realizat ea, fie în teza de doctorat, fie în amintita ediție critică, nu se putea să nu-l îndemne a-și lărgi sfera cercetărilor și din această nouă orientare s-a ales prezenta ediție a *Letopisețului Țării Moldovei* de Miron Costin, apărută în una din colecțiile de popularizare a clasicilor comentăți. Aceste detalii și sînt de ajuns să așeze dintru început, în adevăratul ei plan, și noua lucrare a d-lui Ioan Șt. Petre și dezbateră pe care o favorizează. „Fiind o ediție comentată, ce urmează a fi pusă la îndemîna marelui public cetitor, stă scris către sfîrșitul bogatului studiu introductiv, aș fi putut proceda, scrie editorul, ca ceilalți predecesori, cari au dat edițiile comentate ale lui Ion Neculce și Grigore Ureche Vornicul — Simion Dascălul, în editura «Scrișul Românesc»“

¹ Volumul de față, p. 18 (n. ed.).

și aluzia privește în primul rînd pe d-l Al. Procopovici, a cărui ediție reproduce textul lui Kogălniceanu și după aceea pe d-l C. C. Giurescu, care ar fi reprodus textul ediției critice a părintelui său, Constantin Giurescu. Ca și pentru Nicolae Costin, d-l Ioan Șt. Petre pleacă de la manuscrise și anume de la cel mai vechi cunoscut, datînd din anul 1710, copiat de Axinte Uricariul, „poate zice d-sa sub supravegherea lui Nicolae Costin” și pe care-l transcrie „în întregime, literă cu literă”.

Că d-l Ioan Șt. Petre, familiar atît al manuscriselor costinești cît și al insuficiențelor ediției lui Kogălniceanu, nu putea să procedeze altminteri, e de la sine înțeles. Despre cealaltă ediție a cronicii lui Miron Costin, efectuată de V. A. Urechia, toți cercetătorii, de la C. Giurescu și D. Russo pînă la d-l N. Cartoian sînt de acord că ea se prezintă în condițiuni și mai nesigure. Cît despre ediția critică a lui Constantin Giurescu, se pare că nici ea nu întrunește toate sufragiile pentru motive ce urmează să fie date la iveală, odată, probabil, cu ediția critică în curs de elaborare, pe care o pregătește istoricul și slavistul P. P. Panaitescu. „O bună ediție critică a cronicii lui Costin ne lipsește pînă acum” scrie d-l N. Cartoian în cel de-al doilea volum din excelenta d-sale *Istorie a literaturii române vechi* și verdictul spune în-deajuns cu toată zgîrcenia termenilor și cu toate că în prezentarea operei lui Miron Costin d-sa folosește ediția critică a lui C. Giurescu.

Este prezenta lucrare a d-lui Ioan Șt. Petre ediția rîvnită și întrunește ea oare toate condițiile pe cari o atare operă, dificilă și de răspundere, le impune? Iată o întrebare, capitală, desigur, dar care trece cu mult dincolo și de priceperea noastră și de interesul rîndurilor de față. Cu atît mai mult cu cît, de astă dată, d-l Ioan Șt. Petre nu intră ca pentru *Letopisețul* lui Nicolae Costin, în examenul detaliat al filiației multiplelor manuscrise și al temeiurilor cari l-au condus să se oprească

la redacțiunea Axinte Uricariul. E drept că d-sa numește această redacțiune „manuscrisul cel mai vechi cunoscut” și că ar fi fost copiat, *poate*, sub supravegherea lui Nicolae Costin. Să fie însă atîta de ajuns? Și mai ales să fie aceasta cel mai bun text de pus „la îndemîna marelui public cetitor”, cum năzuiește colecția de popularizare în care a apărut și cum o spune însuși d-l Ioan Șt. Petre? Iată, socotesc, problema. Cele cîteva fragmente, citate de d-l N. Cartoian din ediția C. Giurescu înlesnesc confruntarea cu pasagiile respective ale ediției d-lui Ioan Șt. Petre și duc la concluzia că textul versiunii Axinte Uricariul a lui Giurescu, grație numeroaselor particularități ortografice, ce-i dau un aspect din cele mai arhaice. Nu mă gîndesc evident, să abord, și cu atît mai puțin, să pledez pentru *restituirea și uniformizarea* feluritelor versiuni, așa cum preconiza în clasicul său tratat închinat tehnicii edițiilor critice, Demostene Russo. Cerința aceasta rămîne totuși una din legile de temelie ale acestui fel de lucrări, cîtă vreme „important e nu cum a scris, ci cum a pronunțat scriitorul”, pentru a cita chiar cuvîntul manualului lui D. Russo. Astfel formulată însă, chestiunea ne depășește și ea va fi de bună-seamă, dezbătută la timpul său, de specialiști. Important este ca frumusețile de gîndire și de scriere ale *Letopiseșului* lui Miron Costin să devie familiare unui public din ce în ce mai numeros, începînd firește cu elevii școalelor secundare, pentru cari se și întocmesc astfel de colecții de popularizare. Nu este însă versiunea aceasta a copiei lui Axinte Uricariul cu mult prea ermetică pentru *marele public* și investită cu prea multe atribute filologice, ca să poată deveni o lectură curentă? Cînd Ovid Densusianu s-a gîndit să dea o culegere de texte *din cronicari*, pentru folosința cît mai multora, el a sacrificat, deși filolog, toate acele particularități ortografice și toată acea inconsecvență a formelor atît de prețioase totuși pentru omul de știință. Farmecul arhaic al scrip-

turilor bătrîne se leagă în primul rînd de expresie, de lexic și de sintaxă și abia în ultimă analiză de variațiunile fonetice, atît de scumpe specialiștilor. Ceea ce se și poate realiza, la noi, cu mult mai mult decît, de pildă, la francezi, unde atîtea din poemele epice, apologurile sau chiar piesele lirice ale vechii franceze se cer transpuse în limba curentă, și modernizate. Cunoscătorul se poate desfăta oricînd cu graiul acela misterios și adînc latinizat al vechii franceze, în timp ce lectorul de obște, se va adresa, de pildă unei versiuni moderne din *La chanson de Roland*. De astfel de operațiuni radicale, literatura noastră nu simte nevoia. Ca să fie înțeleasă, limba veche și-nțeleaptă a scripturilor bătrîne nu trebuie nici tradusă, nici modernizată, ci numai plivită pe ici, pe colo, și nu în părțile esențiale, de ghimpii luxurianți ai fonetismului și ai ortografiilor diversilor copîști. Vorbim, negreșit, de edițiile curente, pentru *Indemîna marelui public* și nu de edițiile strict critice, cu circulație limitată. „Prin aceasta am urmărit să pun la îndemîna atît a marelui public cît și a specialiștilor un text cît mai apropiat de al autorului“ adaogă și precizează în ultimele rînduri ale introducerii, d-l Ioan Șt. Petre și cu aceasta chestiunea ar fi considerată închisă. În fond, d-sa a făcut mai mult decît îi impuneau obligațiile colecției de popularizare (*marele public*), ediția d-sale adresîndu-se totodată și specialiștilor. Că, totuși, soluția d-sale nu e ferită de riscurile inevitabile ale contradicției originare, nu e mai puțin adevărat. Dar că, trecînd peste astfel de scrupule, oarecum pedagogice, ediția d-lui Ioan Șt. Petre pune la îndemîna amatorului, specialist sau nu, un text autonom, datorită unui singur copist, în speță versiunea Axinte Uricariul, iată un lucru pe cît de adevărat pe atît de valoros. Personal, cată să mărturisim că am cetit versiunea aceasta, oarecum esoterică, cu aceeași plăcere cu care am fi urmărit oricare alta, pentru inițiați sau pentru publicul de obște și că dacă

ne-am oprit un minut, la chestiunea aceasta a edițiilor *pentru marele public*, am făcut-o numai din dorința de a dezbate chipul în care penetrația operii cronicarilor, în masele cît mai largi ale cetitorilor, poate fi mai cu lesniciune atinsă. Altminteri nu văd pentru ce ne-am întrista, dacă *Letopisețul* lui Miron Costin, *Psaltirea* lui Dosoftei sau *Istoria hieroglică* a lui Dimitrie Cantemir nu se bucură la cetitori de aceeași largă audiență ca oricare din romanele la modă, originale sau traduse. Oricum am face, un Montaigne sau un Proust, un cronicar din veacul trecut, o Hortensia Papadat-Bengescu sau un Dinu Nicodin ai zilelor noastre tot lectura unor elite vor rămînea; iar altele, precum bine se știe sînt minorități. Pornim, așadar, de la această fatalitate și încercăm să vedem dacă și înlăuntrul acestei prezentări a *Letopisețului* nu ar fi cîte ceva de spus. În privința varietății de forme, datorită în mare parte capriciilor ortografice și poate ale copistului, vom limita observațiile la două-trei exemple. Iată, de pildă, cazul unor subjonctive: „...a doa zi era așezat gîndul lui să *prinze* pre toți boierii, să-*i puia* în obezi, să-*i ia* cu sine să să *plătiască*...” (p. 159); „vrînd să *supuia* Țările Grecești... vrînd să *supuie* Rîmul... vrînd să *ia* Italia” (p. 168); „...să-*i viia* asupra...” (p. 198); „...au venit poruncă să-*l sloboază*...” (p. 162) și „...și au năvălit la scara lui Matei Vodă, să *nu cumva* cază” (p. 221). Nu vi se pare că multiplicitatea aceasta de forme ar fi cîștigat de pe urma unui minimum de uniformizare? „Cîtă vreme editorii vor transcrie literă cu literă și nu vor căuta să reproducă rostirea scriitorului, edițiile de texte vor lăsa mult de dorit în privința ortografiei” scria Demostene Russo într-un loc al clasicului său tratat (p. 26) la care și trimitem pe amator pentru mai bună documentare. La fel și în privința unor imperfecte, ce apar cînd în forma literară de azi, cînd în pronunția moldovenească și aceasta în aceeași frază: „Boierii la mare cinste *ave* și *zicea*...” (p. 134) și ceva

mai sus pe aceeași pagină „zicea de multe ori... Pentru boieri zice...” Și aceeași întâmplare în privința metamorfozelor aceluiași nume propriu : *Talpăltin* (p. 50) și *Talpentin* (p. 252) pentru istoricul sas Laurentius Toppeltinus del a Mediaș ; *Gaudi*, *Gavdi* (p. 246) și *Cavdă* (p. 247) pentru același „căpitan de nemți a lui Racotie“, *Borcia Iangos*, *Borcia Iacoș* (p. 263) și *Borci Iacoș* (p. 264) pentru „unul din slugile lui Racotie“ ș.a.m.d. Că multe din fantaziile acestea onomastice își au rostul și că o nivelare cu furca n-ar fi cu totul de dorit — iată o constatare la îndemina oricui. Dar că totuși ceva s-ar cuveni întreprins și că urmînd sugestiilor aceluiași tratat, textul ar putea să păstreze o formă unificată, în timp ce variațiunile ei s-ar consemna în notă, în josul paginii — iată ce ni se pare deopotrivă de îndreptățit.

Și fiindcă am amintit de note să spunem că ediția d-lui Ioan Șt. Petre posedă mai bine de șapte sute de astfel de note, explicațiuni lexicale sau geografice, de o sobrietate și de o redacție, remarcabile, cari dimpreună cu *Glosarul* și cu *Indicele* de la finele volumului fac din lucrarea d-sale un valoros instrument de lucru. Pentru aceasta, deci, și pentru a înlesni o mai răspicată punere la punct, cu prilejul unei noi ediții, ne-am îngădui să semnalăm cîteva din notele ce ni se par susceptibile de ameliorări, cu atît mai mult cu cît unele sînt simple greșeli de tipar. Așa e de pildă la p. 59 numele cronicarului polonez Cromer (pe latinește Cromeri Martini Polonia sive etc.) trecut în notă sub forma genitivului : „*Cromeri Martini*, cronicar polon din sec. XVI“. Tot scăpare din vedere ni se pare și glosa de la p. 86 care vede „un plural dialectal din *an* în *ai* din următorul rînd : „Ce plinind *ai* cu pace domnii sale 12 ani, cu țara așezată în tot bivșugul, au plătit și el (Ieremia Vodă) datoria omenească».“ Unde sensul de articol e puțin mascat (*ai domnii sale*) de complementul incidental (*cu pace*). Astfel de inversiuni topice sînt însă frecvente în scrisul lui

Miron Costin, de pildă în următoarea frază de la începutul celei de a doua domnii a lui Ștefan Vodă Tomșa : „După grea de scîrbă împărătească mazilie a lui Alexandru Vodă etc.“ (p. 128), „Om boliaac fiind Radu Vodă și de mîni și de picioare, care boală *pedraa* (eroarea copistului pentru *pedagra*) și hiragra se zicea“ stă scris, explicit, în text (p. 137), în timp ce glosa din subsol restrînge amîndouă afecțiunile numai la „durere artritică la picioare“. Același dezacord dintre text și glosă și la p. 167, unde se vorbește de cei doi consilieri intimi (*musaipi*) ai sultanului Murat, *silihtarul*, sau „spătarul ce poartă spata ori buzduganul după împăratul“ și al doilea „cîzlar, aga care este și pe toată casa împărătească și pe fete“, în timp ce nota restrînge : „mai marele peste eunucii haremului“. Urmînd să povestească admirabila scenă în care Logofătul Ștefan Gheorghe, viitorul domn, simulează cu atîta artă trădarea lui Vasilie Vodă, cronicarul preludează cu o pildă din viața împăratului Pir : „Spun istoriile de Pir împăratul Epiroților că fiind într-un război la Țara Italiei etc.“ iar nota : „Epiroții : Albanezii“ ceea ce, desigur, nu răspunde întru totul realității istorice. Cînd după războiul de la Teleajen, Constantin Vodă Șerban urmărește pe seimeni, trăgîndu-i în țeapă, delatorii sînt răsplătiți : „și cine-l aducea (pe cel pîrit), lua *plașcă*, cum zic muntenii“ (p. 249) unde *plașcă* e glosat cu *manta*, cînd, în realitate, trebuie să fie vorba de o simplă și întru totul valahică *pleașcă*. Cărturar din cei mai de seamă, ai timpului său, Miron Costin nu cultivă numai imagina, apostrofa sau aforismul, construite după cele mai categorice cerinți ale retoricii. Vorbirea populară, expresia licențioasă sau argotică nu-i sînt necunoscute. *Pleașcă* trebuie să fie unul din acei termeni cu cări drumurile sale prin toate provinciile românești i-au îmbogățit lexicul. Un interesant exemplu, sugestiv totodată pentru încetineala tirului și redusă putere de foc a armelor vremii aceleia, e cel din rîndurile următoare :

„După ce s-au stîmpărat sinețele, pînă a găti și al doilea dires nemții, au intrat șavgăii într-însii cu coase și cu topoară, etc.“ (p. 214) iar nota specifică : „dires : dres, faptul de a drege.“ cînd și din context și din celelalte întrebuițări ale cuvîntului *a direge* se vede că e vorba de încărcatul, nu tocmai automat, al armelor. În cîteva rînduri termenii nu sînt identificați și prudența aceasta e cu totul spre lauda editorului. *Bivoară* din fraza : „Cum copacii cei mari, înalți, mai multe *bivoară* și mai mare vînturi sprijenesc, etc“ (p. 144) trebuie să fie una din formele pluralului lui vîfor (vivor, vihor), fie că grafia e defectuoasă, fie că avem de-a face cu o pronunție particulară pentru vivoară. Cît despre *ațiîș* din expresia *sinețe de ațiîș*, cu cari Timuș și căzăcimea împing pe nemți de la șanțuri („nu din sinețe, ce apucînd druci, hloabe, sinețe, de ațiîș“, p. 235) el este desigur un derivat al verbului *a aține* și designă, poate, ceea ce astăzi am numi : o luptă cu patul puștei. *Sinețele în pravilă* de la p. 271 trebuie să fie o lecțiune aproximativă pentru *sinețele în privală* gata de ochit, cum reiese chiar din context („cu sinețele în obraz, săimenii fiind...“) ș.a.m.d.

Dar cu acestea sîntem depărte de ceea ce face farmecul și interesul acestui *Letopiseț* al lui Miron Costin, în atît de pitoreasca transcriere a lui Axinte Uricariul. Să nădăjduim că împrejurările ne vor îngădui mai curînd sau mai tîrziu, să revenim la toate podoabele de detaliu, de retorică sau gîndire ale pasiönantului text.

10 iulie 1943

Nimic nu ilustrează mai convingător puterea magică a literaturii ca portretul ce Ioan Neculce a gravat, cu indelebilă măiestrie, Spătarului Nicolaie Milescu în *O samă de cuvinte* : „Era un boier, anume Neculai Milescul Spătariul, de la Vaslui de moșia lui, prè învățat și cărturar, și știè multe limbi : elinește, slovenește, grecește și turcește. Și era mîndru și bogat, și umbla cu povodnici înainte domnești, cu buzdugane și cu paloșe, cu soltare tot sirmă la cai. Și lui Ștefăniță-vodă îi era prè drag, și-l ține prè bine, și tot la masă îl punè și să giuca în cărți cu dînsul, și la sfaturi, că era atunce grammatic la dînsul“ ș.a.m.d. Căci ori cîte puneri la punct ar duce istoria și, în primul rînd, însăși opera spătarului, în frunte cu memorabilul său jurnal de călătorie în China, ele nu vor putea să umbrească, necum să anuleze, nici detaliile false sau ipotetice și nici, mai cu seamă, atmosfera particulară pe care cronicarul moldovean a imprimat-o povestirii, ca și farmecul întrutotul legendar al portretului său. La ora aceasta e mai mult ca sigur că nu Ștefăniță-vodă a fost acela care a pus călăul să-i cresteze cu hangerul spătarului nasul, că misiunea diplomatică la Chitai, a Spătarului, nu s-a soldat nici chiar cu atîta cinste, nici mai ales cu un blid de pietre scumpe și un diamant cît oul de porumb, că, la întoarcere, și

după moartea țarului Alexei Mihailovici, senatorii Moscului nu l-au făcut surgun la Siber, unde Spătarul ar fi stat cîțiva ani, că admirabila exclamație a țarului Petru cel Mare („*Unde ești dascălul meu cel ce m-au învățat carte ? Acum, curînd să-l aduceți !*”), cînd află de nefericirile Spătarului, trădează la cronicarul moldovean o prea bogată fantezie, după cum, în fine, este cert că, „*marea cinste ce i-a făcut împăratul la moartea lui*” n-a putut avea loc, deoarece în 1708, cînd Miclescu răposează, Pentru cel Mare nu se afla la Moscova, dar că, într-adevăr, cu un an înainte se făcuseră frumoase funeralii lui David Corbea Ceaușul, subalternul lui Miclescu. Și, totuși, cu toate retușele cîte s-au adus sau s-ar mai putea aduce veracității celebrului portret, două lucruri nu pot fi tăgăduite : întîi că fiecare din liniile și chiar din ornamentele portretului păstrează ceva din făptura de adevărat și din plămada biografică a Spătarului și, după aceea, că în ciuda acestui iz de autenticitate, luat în bloc, în armonioasă și indisolubila lui unitate, portretul ce cronicarul moldovean gravează modelului său îi aparține pe de-a-n-tregul, este o operă întrutotul personală și prin aceasta chiar fictivă, legendară, al cărei prestigiu și ale cărei farmece lumina crudă a adevărului cu greu le va putea eclipsa vreodată.

Judecînd, însă, la rece, acum, după ce prin truda și priceperea plină de rîvnă a tînărului cărturar Corneliu Bărbulescu, posedăm, în excelenta prezentare grafică a Editurii de stat pentru literatură și artă, cele două lucrări de căpetenie ale Spătarului, *Jurnalul călătoriei în China* și *Descrierea Chinei*, într-o ediție, nu numai pentru prima dată integrală, dar și prevăzută cu toate acele atribute, introduceri copioase, glose și note, bibliografie și reproduceri iconografice, indispensabile oricărei ediții științifice, judecînd, zic, la rece și nescăzînd cu nimic din admirația pentru minunata evocare a cronicarului moldovean, putem mărturisi în sigură cunoștință de cauză că

spătarul Milescu era predestinat acelei faime din care Ion Neculce și-a țesut inegalabilul portret. Și mă refer, desigur, mai puțin la știința de carte, teologică sau etnografică, sau la viața aventuroasă a omului politic, a grămaticului și a ambasadorului, prin vocație, care a fost Spătarul, cât la extraordinara lui misiune în China feudală a veacului al XVII-lea și mai ales la și mai extraordinara lui relațiune de călătorie, care consacră pe unul dintre cei mai pasionați memorialiști ai timpurilor. Negreșit, Spătarul nu este un necunoscut pentru biografia și pentru istoria noastră literară. De la Hasdeu la P. P. Panaitescu, care cel dintîi i-a închinat una dintre cele mai temeinice monografii, așa cum le-a închinat și lui Petru Movilă și lui Dimitrie Cantemir, această treime de cărturari, aparținînd aceleiași secol și a căror faimă s-a înscris de mult în planul culturii universale, de la Nicolae Iorga la Nicolae Cartoian, de la George Sion, editor al unei versiuni parțiale (*De la Tobolsk la hotarele Chinei*) a călătoriei Spătarului, pînă la Radu Boureanu, a cărui viață romanțată a popularizat, cu cele patru ale sale ediții, figura marelui cărturar, și de la studiul din 1884 al lui Emile Picot pînă la ediția din 1919 a lui Baddeley, fără a mai vorbi de enorma bibliografie rusă, nenumărați au fost aceia, oameni de știință sau scriitori, pe care i-a atras personalitatea, și puternică și erudită, a lui Nicolaie Milescu. Cei 250 de ani, împliniți anul trecut, de la săvîrșirea din viață a Spătarului, au sporit cu noi și prețioase lucrări seria contribuțiunilor milesciene.

Ne-ar fi plăcut, poate, să vorbim despre ambele lucrări, însă restrînsul spațiu, disproporționat cu multele observații pe care *Jurnalul de călătorie în China* le sugerează, obligă la renunțări. Ne-ar fi plăcut, adică, să reluăm teza lui Corneliu Bărbulescu, după care, spre deosebire de Baddeley, *Descrierea Chinei* nu este numai o compilație, o traducere în general cuvînt cu cuvînt după textul renumitului *Atlas sinensis* al iezuitului Mar-

tino, tipărit prima oară în latinește în 1665 la Amsterdam, ci o monografie exemplară, de un caracter mai complex, în alcătuirea căreia intră mult mai multe izvoare. În felul acesta, problema paternității indicată de Baddeley este repusă în adevăratul ei cadru, *Descrierea Chinei* dovedindu-se, chiar pentru cititorul cel mai diletant cu putință, o operă cu multiple merite, nu numai informative, de o arhitectură clasică și a cărei originalitate o ratifică în primul rînd *Jurnalul dee călătorie*, ce precedă și care stă tot timpul la temelia *Descrierii*. Din fericire, toate aceste probleme, într-una din cele mai stringente dezbateri, figurează în studiul introductiv, pe cît de sobru pe atîta de convingător, cu care Corneliu Bărbulescu își prefătează lucrarea. Rămîne, așadar, să încercăm, cu cîtă dificultate, în raport cu vastitatea întreprinderii, e inutil a o mai spune, să sugerăm o cît de vagă impresie despre importanța excepțională a *Jurnalului de călătorie în China*. A spune, de pildă, că expediția ambasadei Spătarului de-a lungul, incognitei pe atunci, Siberiei, cu drumurile ei neexplorate, cu marile ei fluvii, cu primejdioasele cataracte, unde doscianicurile sînt trase la edec, cu furtunile Baikalului, cu ghețurile și ninsorile ce-i obligă să pună încălțări la vite, ca-n popasul de la 29 decembrie 1675, pe țărmul Argunului, sau, cînd se desprimăvărează, cu invazia țințarilor și muștelor ce-i chinuiesc ca o adevărată urgie a lui Faraon, cum notează, cu reminiscențele lui teologice, Spătarul însuși, și după aceea cu primejdiile ce-i pîndesc la tot pasul din partea populațiilor nomade, mongoli, tunguși, vamiiazini, buriați ș.a.m.d., unele plătind, altele nu, iasakul, bănuitoare și banditești în egală măsură, a spune că expediția aceasta, întrutotul temerară, a fost cu adevărat o faptă de excepție și de un eroism puțin comune, nu este decît simplul adevăr, dacă ne gîndim la ziua de azi, cînd expedițiile Antarticeii sînt prevăzute cu toate instalațiile moderne, atît de înaintate față de modestele utilaje ale

„Belgicei“ doctorului Racoviță, la finele veacului trecut, cînd un drum cu transsiberianul sau cu Tu. 114 rezolvă imensele spații cu iuteala filmului. În scrisoarea ce Spătarul trimite din Eniseisk lui Matveev, șeful Departamentului soliilor (*Posolski Pricaz*) din Moscova, și care, la fel cu cele trimise țarului, presară atîtea oaze afective pe traseul oricum arid (chiar dacă printre gheturi și munți e loc și pentru văi paradiziace) al primei părți a jurnalului, pînă la Naun și întîlnirea cu askaniama Ma-La, mandarinul trimis de han în întîmpinarea solu-lui, în scrisoarea către Matveev, zic, Spătaru scrie : „*Dacă drumul pe care merg ar fi fost mai dinainte cercetat, așa cum o fac eu acum, aș fi ajuns de multă vreme în China, călătorind cu totul altfel. Totuși altora le-a trebuit un an și jumătate ca să ajungă la Eniseisk, în timp ce eu am ajuns numai în patru luni.*“ După care, punînd în cumpănă experiența cîștigată, adăuga : „...dar, dacă va vrea Dumnezeu; înapoi mă voi întoarce zburînd, ca să zic așa.“ Ceea ce, firește, nu s-ar potrivi decît dacă ne-am referi la rapiditatea cu care a fost expedit din Pekin, după nereușita misiunii. Căci după ce, cu alte și alte peri-petii : care sfărimate și rămase în noroi, cai pieriți și cămile ologite, ajunge, la începutul lui noiembrie, la Selenghinsk, unde rămîne 6 luni, pînă la 9 iulie 1677, timp în care-și pune ordine în însemnări, căci avea obiceiul, după propriile lui mărturii, să-și noteze zi cu zi impresiile, și-și redactează jurnalul, la 16 mai retrece Baikalul, cu mult mai clement, de astă dată, la 18 mai părăsește Irkutskul și la 7 iunie e din nou la Eniseisk, unde-l aștepta cea mai neplăcută dintre surprizele aventuroasei lui ambasade. Între timp, țarul Alexei Mihailovici se săvîrșise din viață și-n lupta pentru succesiune la tron partida lui Matveev, șeful și protectorul Spătarului, căzuse în dizgrație și o dată cu el și Milesco. Matveev, căruia, cum am văzut, cu un an în urmă îi scria acea epistolă din care am spicuit cîteva rînduri, dar care,

În realitate, e și mai extinsă și mai bogată în elemente afective, ce dau pe față un suflet cu mult mai sensibil decât biografia, pe de o parte, și disputele protocolare cu askaniama, cu zarguceii și kolaiul de taină al hanului, pe de altă parte, lasă să se ghicească. O scrisoare, zvirlită în fuga condeiiului, către un prieten, ascunde într-însa nebănuite comori biografice. Totuși, îi scria Spătarul, după ce pomenise de greutate și de „*urgile lui Faraon*“, ale muștelor și țințarilor „*totuși, așa cum cei porniți într-o luptă deznădăjduită sînt atît de încordați încît uită de orice primejdie, gîndindu-se doar să-și slujească căpetenia, la fel și noi, oricît de multe greutățile întîmpinate, sau oricîte altele se vor mai ivi, nu ținem seama de nimic cu gîndul doar de a sluji mării-sale...*“, iar mai departe : „*Dar din toate necazurile, cel mai greu de îndurat este despărțirea de tine, stăpînul și binefăcătorul meu, și de toți ceilalți din preacîinstita ta casă. Văzînd că de cînd am părăsit Moscova n-am primit nici o scrisoare, nici vești, nici măcar o vorbă nu mi-a ajuns de la voi*“, etc., etc., și pagina s-ar cuveni reproducă pentru senzația ce Spătarul resimte, că „*ar fi trecut în altă lume, aș putea spune chiar pe tărîmurile iadului*“, și pentru ceea ce teme, potrivit „*proverbului grecesc : ochii care nu se vîd se uită !*“, și nu mai puțin pentru fulgerul nostalgic, ce despică bezna acestor guri de tartar ale Siberiei : „*Stăpîne, minunatul ținut Enisei mi-a amintit de Valahia, iar riul Enisei, care este foarte mare și frumos, m-a dus cu gîndul către Dunăre. Dumnezeu a dat belșug de grîne de tot felul și de aceea sînt ieftine... Stolnicul Mihail Vasilievici Priklonskoi s-a arătat foarte binevoitor față de mine — desigur nu de hatîrul meu, ci datorită ție, ca urmare la ceea ce ai binevoit să-i scrii despre mine.*“ Dar, cum spuneam, roata destinului se clătise și același stolnic și același hatman îl supun celei mai umiltoare percheziții și detenții cu sechestru pe mărfuri, din care un nou ucaz de la Moscova îi eliberează pe ziua de

9 iulie, doi ani și ceva după ce porniseră la drum... Însă sfîrșitul manuscrisului lipsește.

Iată, comprimate la maximum, însemnările de drum ale Spătarului și fiecare își poate face cît de vagă idee despre importanța documentară, biografică și chiar literară a acestei laturi a *Jurnalului de călătorie în China*. Numai că adevărata lui importanță, strict literară, pentru că patent psihologică, abia de acum începe. Dar, oare, voi putea sugera, cît de cît, fie și în nădejdea unei reveniri, cîndva mai pe îndelete, toată această înaltă comedie diplomatică, ce se întinde pe zeci și zeci de pagini (mai precis de la 83 la 313), în care se confruntă două dintre cele mai mari împărății feudale ale veacului al XVII-lea, Rusia țarilor și China mandarinilor, cu particularitățile lor caracteristice, cu extenuantul război al arguțiilor, cu bruscele treceri de la violențe la curtenie, cu ospete gratuite și prînz în fața bogdihanilor și cu jafuri nu numai deghizate dar și patronate de oamenii mandarinilor și chiar ai hanilor? În fond, toată povestea și toată substanța acestui lung interludiu protocolar s-ar putea reduce la foarte puțin, anume la modul cum urmau să fie prezentate scrisorile de acreditare ale solului și de asemeni scrisorile ce hanul trimisese țarului cu ani înainte și pe care acesta i le restituia ca să-i fie tălmăcite, deoarece fuseseră scrise în chinezește. Tradițiile imuabile ale curții din Pekin nu admiteau ca solul să prezinte scrisorile în persoană hanului, darurile trebuiau primite cu ploconeli după datinele chineze, chiar în noroi, cum i se și întîmplă Spătarului, iar ambasada, care număra peste 150 de persoane, e supusă unui veritabil regim de temniță, de pe urma căruia oamenii se îmbolnăvesc, regim împotriva căruia Spătarul protestează în repetate rînduri și cu felurite argumente („solul adaugă că pe lume nu se găsea nimic mai bun decît libertatea și nimic mai rău decît a fi ținut închis”), însă fără rezultate apreciable. Infinitele vizite pe care aska-

niama le face solului duc, în cele din urmă, la o soluție de compromis, solul trebuind să prezinte scrisorile în apropierea hanului invizibil, ceea ce stîrnește, din partea ambasadorului, următoarea replică judicioasă : „*Ce fel de solie este asta cînd nu știu cui mă închin, hanul fiind de nevăzut ? Cînd țarul mă va întreba cui m-am închinat și-i voi răspunde «nu știu», se va socoti aceasta drept o mare necinste etc. Dar eu, solul țarului, nu l-am văzut. Înainte de primirea mea, zarguceiul a venit să mă învețe cum trebuie să mă închin hanului și m-a silit să mă ploconesc și eu m-am ploconit ; totuși pe han nici nu l-am zărit ! Ca om care gîndești, chibzuiește și domnia-ta ce poate ieși bun din asta !*” Și astfel de argumente logice, alternate cu admirabile imagini, ca aceea a arcului, ce îndoit la un capăt se strică, însă la amîndouă deodată nu, iar săgeata zboară drept, cu care sugerează că darurile trebuie prezentate odată cu scrisorile, ca și constanta linie de conduită ce pune în a păzi demnitatea stăpînului său („unde este cîntea stăpînului meu în joc, eu nu pot primi — aici nu e vorba de mine, ci de împărăția în numele căreia vorbesc... sînt doar solul stăpînului meu trimis de un împărat altui împărat de seama sa“) trebuiau nu numai să irite trufia izvorîtă din vechi tradiții a mandarinilor, dar să și ducă, cum a și dus, în cele din urmă, la eșecul lamentabil al misiunii și la represaliile expeditivе și aspre, echivalînd cu expulzarea. Dar toate acestea, Spătarul le-a consemnat, cu un lux de amănunte, cu un dar al nuanței și al fixării tipurilor, cu un instinct al psihologului și al etnografului, cu o tehnică a dialogului și a feluritelor moduri de a varia povestirea, cu o răbdare supraumană și cu o seninătate într-adevăr olimpiанă, care fac din Nicolae Milescu unul din cei mai savuroși memorialiști ai timpurilor și din *Jurnalul de călătorie în China* una din cele mai pasionante expediții literare.

A fi deshumat, la cea de a 250-a pomenire a morții Spătarului, și în condițiile cele mai favorabile, sarcofa-
gul acesta de înțelepciune și pitoresc este meritul tînă-
rului și sîrguinciosului cărturar Cornel Bărbulescu, și el
se cuvine subliniat cu toată hotărîrea.

[Alte mențiuni de istoriogra-
fie literară și folclor, I
(1957—1960), E.P.L., 1961,
378—385.]

NICOLAE COSTIN

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI DE LA ZIDIREA LUMII PÎNĂ LA 1601

Ediție îngrijită de Ioan Șt. Petre
(„Fundafia pentru literatură și artă“)
1942

Paralel cu edițiile critice din clasicii literaturii române, *Fundafia pentru literatură și artă* a întreprins în aceleași condiții tehnice și cu aceeași rîvnă pentru lucrul de răspundere, și tipărirea cronicarilor, a căror serie o deschide acest impunător volum de 664 file mari în care se cuprinde *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, al lui Nicolae Costin prezentat cu toate atributele științifice de d-l Ioan Șt. Petre. Autor al unei teze de doctorat consacrată lui Nicolae Costin, *Viața și opera* d-l Ioan Șt. Petre este un familiar nu numai al biografiei celui de al doilea fecior al marelui cronicar Miron Costin, dar, ceea ce este cu mult mai important, un familiar al manuscriselor în cari ni s-a transmis acest letopiseț și, implicit al literaturii istorice referitoare la subiectul lucrării sale. Dar dacă descrierea analitică și clasarea celor peste șasezeci de manuscrise constituie, cu chiar termenii referentului tezei d-sale de doctorat o *muncă din cele mai grele și mi migăloase*, nu e mai puțin adevărat că e dintre acelea ce și ajung sieși și-și află în însăși limitele ei și rostul și recompensa. Nu tot astfel stau lucrurile cînd, din varietatea de tipare mai mult sau mai puțin integrale, cată să alege pe cel mai bun, pe cel ce se apropie cel mai mult de ceea ce va fi fost în realitate prototipul, pentru a nu spune

însuși originalul, pe care nenumărații copişti, după împrejurări și temperamente au avut grija să-l adapteze sau falsifice în decursul anilor. De astă dată, munca de selecție și sistematizare nu mai ajunge. Preferinței trebuie să-i urmeze punerea în practică, realizarea pentru care cere hotărâre și răspundere și este tocmai ceea ce d-l Ioan Șt. Petre a adus din plin în alcătuirea ediției d-sale.

Nu ne vom opri, după cum ușor se poate înțelege la toată această parte a bogatei d-sale introduceri, în care dezbate problema diverselor manuscrise și a mativelor care l-au făcut să se oprească la acela, mai curînd acela, căci sînt două pe cari le-a pus la temelia textului d-sale. Pasionante pentru specialist, detaliile acestea nu și-ar avea locul aici. Să reținem numai pentru a surprinde ceva din tehnica prezentei ediții, că *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601* se află în două redacțiuni una pentru cetitor și alta pentru Domn, fiecare cu predoslovie ei ca și explicația editorului după care Nicolae Costin a redactat dintru întîi versiunea pentru Domn, concepută pe un plan mai vast, dar că îmbolnăvinduse înainte de a o fi terminat și de teamă că nu va mai putea-o duce la bun sfîrșit a început să redacteze o versiune mai prescurtată, aceea pentru cetitor rămasă, pare-se, și ea neterminată și nerevăzută. Este evident o ipoteză, destul de plauzibilă, dacă ținem seama de condițiile sănătății lui Nicolae Costin, din cari d-l Ioan Șt. Petre își trage deducția și ea va trebui să fie discutată cu toată seriozitatea de specialiști. Pentru cetitorul și profanul, ce se întîmplă să fim, ipoteza mai are nevoie de confirmări, atît de puține și nesemnificative ni se par diferențele de expresie, dintre cele două redacțiuni, paralele în cea mai mare parte a expunerii lor. Cum spuneam lucrul se cere verificat după toate cerințele științei, impresiile neavînd ce căuta aici și el va putea fi întreprins în cele mai sigure condițiuni pentru

că ediția d-lui Ioan Șt. Petre tipărește față în față (mai exact una la etaj și alta la subsol) amîndouă redacțiunile.

Dar, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601* ridică, mai curînd reactualizează probleme cu mult mai importante, pe cari ediția d-lui Ioan Șt. Petre, verifică în toate încheieturile le apropie de ade-vărata lor față și la citeva din ele caută să ne oprim de astă dată. Fost-a Nicolae Costin un cronicar dintre cei de seamă sau dintre cei de a doua linie? Este opera sa istorică o lucrare originală sau una de compilație? Scrisul său, limba și expresia, curg oare din același fagure de miere al scripturilor bătrîne sau este, dimpo-trivă, stilul amorf și nepersonal al unui arhivar îndră-gostit de corectitudinea proceselor sale verbale? Iată întrebări la cari d-l Ioan Șt. Petre s-a oprit și în pagi-nile tezei sale de doctorat, pe cari le reia într-o expunere mult mai comcentrată în introducerea prezentei ediții și care se impun oricărui cititor al *Letopisețului*. În opo-ziție cu verdictul lui Nicolae Iorga pentru care opera lui Nicolae Costin aparține *marilor compilații de cronici*, la care surplusul de informație e neînsemnat, iar cel *de pretutînden* de la alți istorici, așadar, luat *fără critică, acumulat, înădrit și prelungit* încît dă naștere la *con-traziceri*, d-l Ioan Șt. Petre crede să poată afirma că cel de al doilea fiu al lui Miron Costin este un istoric erudit, din clasa unui Cantemir sau Șincai, și că bogăția izvoare-lor ca și intenția de a scrie istorie universală „făcînd din letopisețul său, cum zice Iorga, și un înlocuitor al cronografelor“ îi rezervă un loc aparte în istoriografia noastră. Din nefericire și atît studiul anterior cît și referințele statornice, consemnate după fiecare capitol al *Letopisețului* în ediția d-lui Ioan Șt. Petre atestă la fiecare pas aproape, izvorul autohton sau străin, din care logofătul a tradus sau transcris *cuvînt cu cuvînt*. Cît despre *inovația* istoriei universale poate că nu strică să ne reamintim cuvintele lui Nicolae Iorga : „Ideea intro-

ducerii istoriei universale în letopisețul țării n-are nimic rău într-însa. Dar pentru a o realiza trebuie agerime, măsură, însușiri care lipsesc cu totul lui Nicolae Costin. Acesta nu știe să aleagă, să rezume, să împace. Unde trebuia să prescurteze, el transcria, unde trebuia să dea o explicație numai, el intercalează o povestire, unde trebuia să atingă numai, el insistă. Istoria universală nu lămurește și luminează istoria Moldovei, ci o copleșește și o întuneacă. Ceea ce nu înseamnă că regretatul profesor nu-i află și scuze și că nu apreciază la justa ei valoare ambiția logofătului. Căci adaogă el: „*In magnis etiam voluisse sat est*” și elogiul nu ni se pare de disprețuit.

Cu totul altfel stau lucrurile în privința originalității de expresie, a celui har epic și scriitoricesc care se pogoară și asupra celor mai modeste gânduri și fac din ele o mărturie înfiorată, pulsînd de viață în fiecare cuvînt și în fiecare frază. Iar aici Nicolae Costin stă sub dura sentință de casație pe care N. Iorga, într-una din cele mai inspirate pagini, a rostit-o despre lipsa de personalitate literară a logofătului. Că sentința aceasta prin chiar caracterul ei, inapelabil, nu e făcută să bucure, nimic mai adevărat și de aceea nu ni se pare decît prea firească încercarea d-lui Ioan Șt. Petre, mai stăruitor în studiul d-sale, mai tangențial de astă dată, de a voi să îndulcească rigorile acelei judecăți. „Pentru criticul literaturii românești (II, ed. 2, p. 118—119), ce-i consacră, Nicolae Costin n-are însemnătate. Fraza lui mai largă, mai complicată, mai erudită, făcută după fraza cărților ce cetise și studiasc, n-are energia scurtă a lui Ureche, nici mlădirea blîndă a lui Miron Costin. După luptătorul cu mîna abia descleștată după sabie, după poetul vizionar cu degetul pe fruntea-i largă de întrevăzător al viitorului, avem cărturarul sec, *viermele de carte*, pisarul erudit cu călimările în brîu și volumele subțioară. În inima de pergament a acestui erudit nu răsună nimic

din marea, veșnica lume vie, ochii lui reci vedeau numai litere și forme, iar nu idei și sentimente, inteligența lui fără aripi se tîrîia în nestrăbătutul tufiș al contrazicerilor mărunte, din cari nu se putea descurca. Trecutul îl eticheta, pentru prezent n-avea nici un interes — iar viitorul nu putea să-l vadă“. Grele cuvinte, căzînd, ca tot atîtea speze în cumpăna posterității, dar admirabile și, prin aceasta chiar, comunicînd și victimei, ceva din miraculoasa lor apă vie. Cît de juste, sînt totuși, aceste aprecieri fiecare se poate convinge prin sine, cetînd dintru întii predosloviile către cetitor sau Domn, în fond una și aceeași, în cari atîtea gînduri frumoase, atîtea nume strălucite de cărturari și împărați și atîtea aforisme celebre se îmbulzesc sub condeiul cronicarului, de la acea *desfătare a istoriei*, ce te întîmpină din prag, pe care nimeni n-a cuprins-o „mai bine și mai pre scurt, decît acela domnul voroavei rîmlenești, Țițero, carele o au numit otcîrmuitoare vieții“... și pînă la o perioadă de bogăția și elocința următoarei, despre virtutea ivoirină a scrisului, ce conservă, la fel cu fildeşul și din care desprindem două-trei rînduri : „Cine ar ști faptele troadelor și a grecilor de n-ar fi scris Omirul cu stihuri nemuritoare ? Cine îndrăznirea lui Iraclie ? Cine vitejia a marelui Alexandru întru stăpînirile lumii ar ține minte ? Cine ar ști astăzi a hatmanilor romani și a chesarilor vestite războaie și de ocîrmuirile lor și de obște și altor împărați și de căderile împărățiilor și de strămutările vremilor ? Adevărat toate aceste odoară și științe s-ar fi uitat și stins la veacurile acestea, de nu ar fi istoriile etc.“ Ce păcat însă că totul în această preafrumoasă predoslovie, după cum aflăm dintr-o notă a d-lui Ioan Șt. Petre este de altundeva : din Strjkewski, pe care-l traduce cu fidelitate, pentru prima parte și din Miron Costin, pentru cea de a doua. Cam la fel stau lucrurile și cu una din cele mai vaste expuneri din *Letopiseți*, aceea a *Domniei lui Ștefan Vodă cel Bun*,

feciorul lui Bogdan Vodă (p. 241—324), ale cărei detalii sau relațiuni sînt spicuite sau transcrise, de-a dreptul din Ureche și Simion Dascălu, din Strejkewski, Cromer, ș.a.m.d. Negreșit, nu poți rămînea indiferent în fața unor rînduri ca acestea : „Cunoscut-s-au îndată Ștefan Vodă, la începutul domniei sale, că va fi mai mult plecat spre războaie, decît spre pace, că îndată au dat oștilor sale steaguri și hotnogi și căpitani“, dacă mai ales prin cine știe ce coincidență magică, se va fi întîmplat să le cetești o dată cu cel de al treilea volum, *Oamenii Măriei-Sale* în care d-l Mihail Sadoveanu duce mai departe romanul *Fraților Jderi* și al minunatelor lor aventuri. Trebuie să cetiți aprinsele cuvinte, în cari Ilisafa, comisoaia, soția vrednicului comis Manole Păr-Negru vestejește plecarea nefirească a lui Ștefan Vodă către război, ca să înțelegeți că indiferent de *nemuritorul epithet* : *bun*, cum scrie Nicolae Costin, pe care și l-a cîștigat Voievodul, sentimentele comisoaiei pentru Onuț, Jderul cel mititel și fiul ei adoptiv sînt și mai puternice și mai omenеști decît gloria cea mai de fală, a armelor. Cu cît interes te oprești la încăierarea obștească cu iz de actualitate, de la 1500, cînd „Hispanii se băteau cu Franțozii pentru crăia Neapoli...; Maximilian cu Svercerii; Papa cu Florentiianii; Venețienii cu Enovezii; Mediolanii cu stăpînul său, Ludovic Sforța“ și cu cîtă strîngere de inimă cetești, în cele din urmă, nefericita campanie de la 1566 a lui Selim Sultanul împotriva Crăiiei Astrahanului, ce stă *deasupra Mării Caspiei*. Vai, totul se repetă în curgerea nestăvilită a anilor și zadarnic își îmbie istoria cum stă scris la Predoslovie, *oglinnda adevărului*, că nimeni nu învață nimic.

Dar și acestea și altele, evenimente sau portrete, sînt ele oare, ale lui Nicolae Costin? „Fost-au acest Ștefan Vodă, om nu mare la stat, etc.“ stă scris în micul

capitol *De moartea lui Ștefan Vodă* și fiecare va recunoaște nu numai timbrul, dar înseși cuvintele celebrului portret din *Letopisețul* lui Grigore Ureche-Simion Dascălul. Este oare mai original portretul lui Nicolae Mavrocordat din cronica ce Nicolae Costin consacră întîiiei lui domnii și pe care d-l Ioan Șt. Popa îl citează în studiul d-sale? S-ar părea. Cu toate că unele expresii convenționale și mai ales anume metafore puse în gura Domnului și culese din cine știe ce tratat moral poate chiar din *Ceasornicul Domnilor*, conduce în mod firesc la încheierea editorului nostru, după care „cele mai multe dintre portretele Domnilor sînt din cărțile cetite și copiate. Și fiindcă am amintit de *Ceasornicul Domnilor*, nu strică, poate, să sfîrșim asupra unui gînd, ce-și face tot mai mult drum și pe care-l întăresc concluziile la care duce lectura de astăzi a *Letopisețului Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*. Gîndul anume că o dată cu meritele sale de compilator și de redactor de istorie universală, Nicolae Costin îl are, și încă într-o măsură impresionantă și pe acela de tălmăcitor, de interpret de dificile texte străine, într-o limbă nedeprinsă cu toate subtilitățile cugetării și al cărei instrument de expresie și echivalențe, cronicarul nostru a fost chemat alături de Dimitrie Cantemir, printre primii, să-l făurească. Studiul ce d-l Nicolae Cartojan a închinat acestei tălmăciri a lui Nicolae Costin și pe care l-am semnalat nu de mult în chiar aceste coloane, aruncase mai de mult o lumină asupra ispitelor acestei opere, lectură predilectă a lui Eminescu, despre care el, cel dintîi cum am văzut și înaintea lui Gaster, scrisese în memorabilul articol de fond din *Timpul* de la 10 mai 1881. *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, în ediția cu atîta rîvnă îngrijită de d-l Ioan Șt. Petre, pune la îndemîna cercetătorilor un text lipsit de incertitudinile

edițiilor anterioare, în frunte cu a lui Kogălniceanu și deschide, prin aceasta chiar, drumul către adevărata imagină a cronicarului Nicolae Costin.

30 ianuarie 1943

[*Opere*, 10, p. 46—51]

LOCUL LUI DIMITRIE CANTEMIR ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

Locul pe care-l ocupă un scriitor în ierarhia istoriei literare a unei națiuni e condiționat de cel puțin trei factori : personalitatea sa, opera sa și influența acestei opere în primul rînd asupra contemporanilor săi și, implicit după aceea, asupra urmașilor ; așadar ecoul prelungit și durabil cu care această operă ancurează în posteritate. Exprimîndu-ne în felul acesta ni s-ar putea spune că totuși greșim de vreme ce, mai la urma urmei, personalitatea unui scriitor nu înseamnă altceva decît suma energiilor lui creatoare, că ea, această personalitate, cînd se zidește solid, deci cu jertfa sacrificiilor ei intime, de sensibilitate și cugetare, se zidește pe însăși temelia de nezdrcinată a operei sale și că prin urmare personalitate și operă sînt sinonime. O atare obiecțiune nu cred că nu s-ar putea susține, cu toate că lucrurile nu stau totdeauna tocmai așa. Și pentru a ne limita numai între granițele literaturii noastre, înainte de a ne întreba în ce măsură Dimitrie Cantemir răspunde celor trei factori amintiți, să schițăm două-trei nedumeriri. Se poate oare vorbi de personalitatea lui Vasile Cîrlova, a tînărului ofițer mort în floarea vîrstei ; a cărui jertfă, accidental prematură, a îndoliat cercul redus al literatorilor de la începutul veacului trecut și căruia Eliade și Văcărescu îi închinău cununi de versuri înduioșătoare ? Nimeni sper

nu va tăgădui c-ar fi oarecum hazardat să vorbim de personalitatea lui Vasile Cîrlova. Și, desigur, nu pentru că ar fi testat viitorului doar șapte poezii. Cu atît mai mult cu cît aceste șapte poezii marchează începuturile lirismului cult, pînă într-atîta, încît s-a putut vorbi, și pe bună dreptate, de Vasile Cîrlova ca de întîiul nostru poet modern, și cu cit exemplul lui Cîrlova n-a fost străin de aurora lirismului nostru romantic. Numele lui are deci toată îndreptățirea să figureze la locul de cinste printre înaintașii poeziei noastre, chiar dacă opera sa e așa de exiguă. Arvers, poetul francez, e în realitate autorul unei singure poezii, celebrul sonet discret sentimental, pe care atîția dintre stihuitorii noștri, începînd cu Nicoleanu, l-au tălmăcit și pe care orice antologie a lirismului francez îl inserează. Ceea ce înseamnă că gloria, după spusa poetului clasic, nu e în funcție de vîrstă și nici chiar, am putea adăuga noi, de opera săvîrșită. Sînt așadar, în viața societăților și în fluxul neîntrerupt al istoriei, factori neprevăzuți, capricioși, care pot să determine anume cariere literare, anume faime, anume glorii, fără ca prin aceasta să se poată vorbi și de o personalitate a respectivilor beneficiari. Centenarul revoluției de la 1848, de la a cărui sărbătoare s-a scurs abia un lustru, a pus în circulație nu numai figurile de prim-plan ale lui Bălcescu și Kogălniceanu, aceștia cu adevărat mari personalități, dar și o întregă pleiadă de stihuitori militanți, urmați de aproape de cel puțin o falangă de versificatori, care au înscris în filele îngălbenite ale epocii vibrația lor sufletească, cînd mai tenace, cînd mai superficială. Istoria e mult prea recentă, grație amplelor resurecții ale centenarului, pentru a ne mai opri la exemplul unui Cezar Bolliac de pildă, și cu atît mai puțin la un C. D. Aricescu, martori prețioși ai evenimentelor de acum un veac și mai bine, luptători neînfricați pentru biruința noilor condiții de viață, dar personalități, nici chiar politice, și cu atît mai

puțin literare, în nici un caz, nu. Asupra acestor adevăruri mi se pare de prisos a mai stăruî.

Așadar : în ce raport se află Dimitrie Cantemir față cu aceste trei coordonate ce condiționează și decid locul scriitorului în spațiul unei literaturi, am numit : personalitatea, opera și puterea ei de radiație. Că Dimitrie Cantemir a fost o personalitate puternic conturată, aceasta o mărturisesc toate acele ecouri câte vorbesc de numele și de cărțile lui, ce se găsesc consemnate în paginile unor mari scriitori și poeți ca Voltaire și Byron, și poate chiar de influența operei lui istorice asupra unor deschizători de drumuri în filozofia istoriei, cum ar fi Montesquieu de pildă. Vasta lui cultură, poliglotismul lui, cunoștințele de muzică orientală, de religie mahomedană, cercetările caucaziene la cererea și îndemnul lui Petru cel Mare erau tot atâtea dovezi ale acelui umanism de la gurile Dunării, al căruia unul din cei mai de seamă reprezentanți a fost Cantemir și care i-a adus între altele și titlul de membru al Academiei berlineze. Erudiția lui trecuse oarecum în legendă (cu titlu de curiozitate : în 1907 se semnala la Mogoșești în Dorohoi un *Dictionarium graeco-latinum* de peste 2600 pagini, rar vestigiu al bibliotecii cantemirești). Viața zbuciumată ce a dus și ale cărei valuri nestatornice se văd clar în maréele stilistice și de fabulație ale *Istoriei ieroglifice*, de la stagiul constantinopolitan pînă la așezarea de-a pururi în domeniile de la Dumitrovka, după ce sortii războiului căzuseră altminteri de cum socotise el, cînd se decisese să schimbe linia politică a țării sale, toate aceste evenimente și reversuri de medalie sînt tot atâtea consonanțe și manifestări ale unei personalități : ambițioasă, plurală și decisă. Și pentru că am amintit de noua orientare a politicii lui Cantemir, iată din „universalul“, altminteri zicînd din manifestul cu care proclama alianța cu Petru cel Mare, un rînd semnificativ : „Cînd însă, spunea Cantemir, vorbind de turci,

uscunsesse sub piele de oaie pe lupul cel răpăreț, prea setos de singele creștin nevinovat“ și rîndul pare ră-tăcit din însăși fabula *Istoriei ieroglifice*. Această personalitate de renume mondial s-a întemeiat pe o acțiune și o operă de renume și de circulație, mondiale și ele, a căror strălucire se răsfrînge atît asupra țării cît și a culturii noastre, dar care ele singure n-ar ajunge ca să determine locul lui Cantemir în literatura noastră națională. Căci scrierile propriu-zis literare ale lui Dimitrie Cantemir sînt abia trei, dacă punem la socoteală, cum se și cuvine și *Descrierea Moldovei*, scrisă în latinește. Cît despre o înriurire a lor asupra contemporanilor, nu putea fi vorba, în condițiile dificile în care circulau sau în acelea tot atît de dificile ale asimilării lor. Însă o dată cu zorile veacului al XIX-lea, cetățile acestea îngropate sub tăcerea a 200 de ani încep să fie ispitite și deshumările progresive dezvăluie un peisaj nou, ce lipsea și care completează atlasul literaturii noastre. Dacă socotim bine, cronicarii înșiși nu intră în conștiința obștească decît o dată cu primul codex al *Letopisețelor* lui Kogălniceanu. De bună seamă un scriitor cu o originalitate distinctă își imprimă sigiliul personalității sale în oricare din paginile scrisului său, indiferent că aparțin istoriei, geografiei sau filozofiei, cînd Ursitorile l-au venit să se afirme în mai multe sectoare, cum e cazul lui Dimitrie Cantemir. Cu cît mai mult, așadar, se poate spune aceasta despre opera propriu-zis literară, de creație și de expresie artistică, aceea care trage cel mai greu în cumpănă și care pînă la urmă decide asupra locului unui scriitor în literatura națională. Să încercăm o timidă explorare.

Întîia dintre lucrările literare ale lui Dimitrie Cantemir este scrisă în românește și se intitulează *Divanul sau Gilceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, tipărită la Iași, în 1698, cu cheltuiala autorului și hărăzită tuturor în dar. E o lucrare prin

excelență tinerească, pe una din temele frecvente și convenționale ale Evului Mediu, acea dezbatere între înțelept și lume, întemeiată pe autoritatea Bibliei, a părinților bisericii și a filozofiei: tema zădărniceii zădărniciilor. E aceeași temă care a ademenit și pe un poet de suavitătea anacronică a unui Villon (și nu numai în balada Zăpezilor de altădată) — și în ce măsură cartea aceasta, socotită îndeobște artificioasă, e totuși în stare să trezească o emoție de artă, un fior liric, se poate deduce din următorul pasaj, al motivului „ubi sunt“ (unde sînt?) pe care monografistii sortii nestatornice (ai acelor *fortuna labilis*) o urmăresc din vremile Ecclziastului și ale lui Ovidiu pînă astăzi.

„Ce s-au făcut, întreabă Înțeleptul, împărăția perșilor cei mari, minunați și vestiți? Unde Kyros și Crisos? Unde este Xerxes și Artaxerxes? aceștia care în loc de Dumnezeu se socoteau și mai puternici decît toți oamenii lumii se ținea, pînă într-atîta că și cu lucrul mării și cu valurile furtunei ei vreau să stăpînească, oamenilor săi poruncind ca să bată marea cu toiege și să o pună în obezi, căci i-au stricat podul cel ce peste mare făcuse la bogazul de la Chersonios (care loc se cheamă acum bogazhisari); și alte lucruri de vîrte ce au arătat. Unde este Alexandru, marele macedoneanul (care nu pentru mărirea statului, ci pentru mari și minunate războaie și a multe țări biruință, marele se numește)? și să nu te mai pentru alții vechi și minunați a grecilor împărați întreb, ci pentru acești mai de curînd“ (și după ce mai întreabă de Constantin, marele, ziditorul Țarigradului, de Justinian, de Teodosie cel Mare și Teodosie cel Mic, de Vasile Macedon și de fiu-său, Leon Sofos, continuă :) „Unde sînt împărații Romei, cetății cei de toate biruitoare? Unde este Romilos ziditorul ei și alții pînă la Cezar August, căruia toate părțile i s-au închinat? Și ce să-ți mai zic? Unde sînt moșii, strămoșii

noștri? Unde sînt frații, prietenii noștri? cu care ieri, alaltăieri, aveam împreunare și într-un loc petrecere? Care acum din mijlocul nostru pieriră și acum se pare că n-au mai nici odănoară fost! Acum dară pentru aceștia adevărat și fără înșelăciune să-mi spui în ce chip și în ce fel s-au petrecut?“ — Și Lumea îi răspunde: au murit, — Iar Înțeleptul ar mai vrea să știe ce au luat cu ei? — „Să știi, răspunde Lumea, că numai cu o felegă de pinză înveliți ca cum ar fi cu cămașa cea de mătase învăscuți, și într-un săcriu așezați, ca în haina cea de purpură mohorită, îmbrăcați, și în gropniță aruncați, ca în saraiurile și palaturile cele mari și desfătate așezați, s-au dusu-să? iară altă nemica, nici în sîn, nici în spate, n-au rădicat cu sine!“ — „Hai, lume înșelătoare...“ exclamă mai departe Înțeleptul și tînguirea aceasta, ce revine printre altele și în cronica lui Muste, duce fără de voie la una din postumele eminesciene (*Copii eram noi amîndoi*) în care arcușul de violoncel al poetului de 21 de ani împletește într-un sunet deopotrivă de grav, struna melancoliilor cărturărești cu struna cîntecelor de lume:

Ah! îmi împlă ades prin gînd
O cîntare veche.
Parcă-mi țiuie-aiurind
Dulce în ureche:
Lume, lume și iar lume!

Și acum: sînt acestea pasaje ininteligibile? Sînt oare cele două-trei inversiuni mai mult decît un pitoresc capriciu de artist, atît de justificat într-un pasaj prin excelență oratoric? Mai mult: naturaletă cu care Can-temir toarnă limba românească și lexicul, fie neaoș, fie savant al vremii sale, în tipare atît de armonioase și fluente nu e oare însuși semnul făuritorului de expresie literară?

A doua lucrare în românește (cronologic vorbind, circa 1705) a lui Dimitrie Cantemir este *Istoria ieroglifică* și cu toate că tirziu cunoscută (mai exact în ultimul pătrar al veacului trecut) ea n-a întârziat să formeze obiectul de studiu al cercetătorilor, deși despre un acord unanim asupra acestui op și a meritelor lui in- și extrinsece, literare și istorice cu alte cuvinte, nu poate fi încă vorba. Ca în tot scrisul românesc al lui Dimitrie Cantemir, fie acela al scrierilor istorice, precum *Hronicul*, fie cel filozofic precum *Divanul* și *Istoria Ieroglifică* a izbit dintru întâi și a suscitât rezerve prin topica ei particulară, prin ceea ce unii și alții s-au complăcut să numească stil greoi, împotriva firii limbii românești, oarecum barbar, deci inasimilabil. Dar dacă expresia este, fără doar și poate dificilă (savantă mai curînd), substanța însăși și fabulația acestui prim roman de aventuri al literaturii noastre nu sînt mai puțin dificile, de vreme ce autorul folosește haina fabulei animaliere, o fabulă în proporții vaste, așa cum atît spațiul cît și timpul, pe care avea să le reflecte, le pretindeau; și de vreme ce, am putea adăuga, autorul însuși află cu cale să-și însoțească lucrarea de două „scări tîlcuitoare“, una a numerelor și cuvintelor străine tîlcuitoare (aceasta în pragul volumului) și a doua a numerelor și cuvintelor ieroglificești tîlcuitoare (aceasta la finele volumului). Cuvîntul cu care „izvoditorul“ urează cititorului sănătate, altminteri zicînd prefata, stăruie asupra „pricinilor“ care l-au îndemnat să aleagă această formă învăluită operei sale. „A triia, zice el, și cea cu mai de adins pricină (e) că nu atîta cursul istorii în minte mi-au fost precît spre deprinderea ritoricească nevoindu-mă, la simcea (lamă) groasă ca aceasta, prea aspră piatră, multă și îndelungată ascuțitură să-i fie trebuit am socotit“ — ceea ce exprimă, cu o metaforă apropiată, natura travaliului artistic ca și con-

știința dificultăților ce i se opuneau și pe care trebuia să le învingă. Deprinderii acesteia ritoricești, așadar, căreia autorul *Divanului* îi sacrificase cu atîta strălucire tălantul priceperii, încredințat printre alții și de dascălul său de elinește, pe care *Istoria Ieroglifică* îl travestește în privighetoare (așa cum Nicolae Costin va numi pe Țițero : „domnul voroavei rîmlenești“), deprinderii acesteia ritoricești, pe care Cantemir o mărturisește deschis, se datoresc în primul rînd : și forma scrierii și alegerea modelului (e vorba de *Istoria etiopicească* a lui Eliodor), alegere pe care Cantemir o asemuiește imitației cu care moimîța calcă pe urmele omului ; și vocabularul, în aceeași măsură erudit și popular, arhaic și neologic ; și bogăția sentințelor, atîtea din ele neaoșe zicători românești, încrustate din loc în loc și luminînd sensul, chiar dacă opresc cursul acțiunii, mai corect al lecturii — ceea ce Cantemir intuiește și prevede, închizînd sentințele între paranteze și sfătuind pe cititor să le sară dacă voiește să nu rupă firul povestirii. Evident, toate aceste solitudini așa zicînd tehnice, ca și însăși conștiința clară a lucrului ce întreprinde, vădesc în același timp pe cărturarul, pe meșteșugarul, într-un cuvînt pe artistul, ce citeșitrei sălășluiesc în una și aceeași complexă și originală structură sufletească a scriitorului. În condițiile acestea de bună seamă *Istoria Ieroglifică* n-ar putea năzui să devină în totalitatea ei și fără o prealabilă circumscriere o carte de căpătîi populară, cu toate că rădăcinile ei sînt din cele mai autentic populare, așa cum populare sînt și multe din ramurile episodice, cite împodobesc cu mugurii și frunzele sentențelor și basmelor trunchiul acesta gîlgîind de seve.

Și totuși : paralel cu rezervele cite a suscitât și cite mai trezește, *Istoria Ieroglifică* s-a bucurat din timp de înțelegerea și dragostea cîtorva din cele mai luminate spirite ale culturii noastre, care nu i-au precupețit nici elogiile, nici oțelul mlădios al interpretărilor lor. S-a spus

de pildă că *Istoria Ieroglifică* poate fi asemuită unui roman social prin toată acea substructură, pe care se întemeiază fabulația și care nu e alta decât însăși viața principatelor, moldovenesc și muntenesc, în decurs de 17 ani, între 1688 și 1705, cu alte cuvinte între începutul domniei lui Brîncoveanu și cea de a doua domnie a lui Antioh Cantemir, elefantul sau filul pe ieroglificește, și pe care mezinul nu-l cruță de fel de săgeți din cele mai bine ascuțite, — viață politică în primul rînd, ale cărei ițe răsucite și încurcate de continue rivalități pentru domnie sînt trase cu brutalitate de la Poartă, din Cetatea Epithimii sau a Poștei, cum îi spune Cantemir în romanul său și pentru care desenează și o prea sugestivă gravură. Fa-gurele acela de case (vorbim de gravură), de seraiuri misterioase prin chiar uniformitatea lor, daurit ca o coadă de păun, rîvnește cu prea mulți ochi spre vilaetele de dincoace de Dunăre pentru ca viața hospodarilor vremelnici să nu fie un continuu vis rău, indiferent de pompa protocolară a înscăunării și mazilirii lor. *Indiferent* sau poate tocmai de aceea. De altminteri, autenticitatea acestor moravuri, acestor intrigi, acestui covor de pungi (pungile) însăși figurează în scara numirilor ieroglificești ale romanului, așa cum figurează orice detaliu geografic sau genealogic), preș de pungi, zic, întins între Bosfor și capitalele Țărilor Românești (ceea ce făcea pe unul din glosatorii romanului să vorbească, cu o formulă fericită, despre Sala Pașilor Pierduți a politicii otomane) — autenticitatea acestor planuri și evenimente e confirmată nu numai prin acte diplomatice unde cifrele plocanelor eficiente abundă dar și prin toate acele cronici ale antecesorilor lui Cantemir, precum (pentru a ne limita la întîmplările aceleiași epoci) un Neculcea, un Nicolae Costin, un Radu Greceanu, la care am putea adăuga și pîtoreasca *Condică de Teremonii* a logofătului Ghiorgachi, redactată peste o jumătate de veac. Și *Istoria Ieroglifică* este, fără doar și poate, un astfel de roman social, o astfel de

oglinadă a societății într-un moment dat al istoriei sale, așa cum este și un ciclu de memorii ale învățatului principe Dimitrie Cantemir, Inorogul sau Calul unicorn al fabulei, pîndit de jiganii periculoase, însă nu mai puțin interesat, nu numai în dezvoltarea intrigilor a căror țintă este, dar și în construirea a nenumărate și savante gropi de lup, pe care cu spiritul său constructor și cu imaginația sa neadormită le presară în drumul adversarilor săi. Și toată această desfășurare de întîmplări, toată această încrucișare de drumuri, tot acest război al rivnelor și dezamăgirilor, toată această gîlceavă a patimilor, tot acest machiavelism de Fanar, se desfășoară într-un ritm atît de viu și de susținut încît impresia că descinzi, în mîină cu singurul fir ariadnic al scărilor tilcuitoare, în labirintul geometric al unui pasionant roman de aventuri, stăruie tot timpul. Negreșit : roman social, memorii și roman de aventuri — *Istoria Ieroglifică* este toate acestea la un loc, cu precizarea numai că modul în care toate acestea se realizează e unul perpetuu alegoric, că drumul nu e din cele mai lesnicioase și că multe din porțile străjuite ale acestui castel din basme pot și trebuie să fie forțate, fără ca după canaturile dense și enigmatice să pîndească amenințători ochi de balauri. Și cu aceasta ne întoarcem la arta literară a lui Dimitrie Cantemir, la expresia romanului său, la timbrul său particular, la stilul socotit obscur cînd nu și greoi, la toate acele note specifice ce țin de însăși natura *Istoriei Ieroglifice*. Căci în timp ce mitropolitul Antim Ivireanul se războia cu boierii timpului său, asupra cărora trimitea fulgerele orbitoare ale elocventelor sale didahii și ținea piept acuzațiilor nedrepte ale aceluiași Brîncoveanu, Dimitrie Cantemir, contemporanul sau (temperament pamfletar fără doar și poate dînsul), „*nevoindu-se spre deprinderea ritoricească*“ își transpune într-o construcție oarecum barocă întîmplările la care participă ca și concepțiile politice, sentimentele, ca și presentimentele, virtuțile erudi-

ției, ca și ale tehnicii literare. În ce măsură însă toată această construcție, inaccesibilă la prima vedere, este totuși în ciuda ornamentației, prea încărcate, mai puțin opera unui alexandrinism steril și, dimpotrivă, rodul viabil al unui artist hrănit nu numai la izvoarele celor mai iscusiți dascăli ritoricești, dar și la acelea autentic populare, nimic n-ar putea-o mai bine arăta decât un popas la câteva din paginile acestei complexe ficțiuni. Cîte ceva despre aceste podoabe am spus și pînă acum. Ele vor fi recunoscute, sîntem siguri, cu ușurință, în scurta demonstrație ce vom încerca, fie că e vorba de incrustația acelor sentențe de care am amintit mai înainte, fie că e vorba de rimele interioare sau de grindina monorimă a verbelor, de inversiuni, de interogații, apostrofe și alte arme ale panopliei retorice, epitete ornante și serii de imagini, variațiuni în fond ale aceluia homerism, care stă la obîrșia poeziei însăși. Uneori reminiscența e frapantă ca de pildă în propozițiunea „*iară cînd mîna de aur, cu degetele de trandafir, din vîrfurile munților flori culege și mînunchele negre din cele albe culege*“, unde „degetele de trandafir“ sînt din aceeași familie cu degetele de șofran ale Aurorei clasice. Alteori reminiscențele sînt implicate ca în cele trei fragmente de care ne vom servi în demonstrația noastră. Primul fragment e o scenă de moravuri nupțiale, în care se împletesc nenumărate fire de satiră cultă și populară și ea comentează nunta fetei Dediului, frumoasa Ana, nevăstuica sau cu numele ieroglificesc Helge, după care suspinau atîția pretendenți, însă va fi hărăzită viitorului domn Mihai Racoviță, cu numele din *Istorie*, Cămila. Fragmentul începe așa zicînd cu cortegiul pretendenților și observațiile de ordin psihologic (peste care trecem totuși) sînt din cele mai pătrunzătoare. „*Giocul norocului*“ care hărăzește pe fata Dediului lui Mihai Racoviță formează obiectul unei apostrofe după regulile celei mai clasice retorici și Cantemir o ilustrează cu grotescul contrast al portretelor celor doi însoțiți. Un por-

tret de îndoite merite în același timp : realist cu nete expresii naturaliste șarjate caricatural pentru domnitorul de o înfățișare hidoasă și idealizat la extrem pentru tinăra Helge „*cu suleget trupul, cu albă pelița, cu negri și mîngîioși ochii, cu subțiri degețelele, cu roșioare unghisoarele, cu molceluțe vinișoarele, cu iscusit mijlocelul și cu rotunjour grumăgiorul*“. Tabloul se încheie cu scena concertului pe care-l dau gîngăniile, despre care se spune că ar fi sugerat nunta goangelor din Călin, dar care în locul grațioasei idile din poemul eminescian introduce o notă de satiră dură și de ecou priapic.

Fragmentul al doilea povestește în accente de intens lirism reacțiunea autorului împotriva unuia din comploiturile ce i se pun la cale. La Constantinopol fiind, și prin viclesugurile Hameleonului, pe numele adevărat Scarlat Ruset, Inorogul ajunge să fie sechestrat de pristavul bostangiilor, pe numele ieroglificesc Crocodilul. Episodul e unul din cele mai dramatice și deznădejdea celui părăsit de soartă transpare nu numai în iureșul imaginilor, dar și în suavitățile cîtorva versuri din cele mai frumoase pe care le-a scris Cantemir. *Ochiuri de cucoară — voi limpezi izvoară*, zice Cantemir într-un loc și versul nu poate să nu trezească la cititorul de azi un intim ecou preeminescian. Se poate însă vorbi de preeminescianism înainte cu aproape trei veacuri ? De bună seamă. Căci nu e riscat a spune că armonia eminesciană e altoită pe tulpina cu sevă incoruptibilă a poeziei populare. De aceea cînd mitropolitul Dosoftei în a sa *Psaltire pre versuri*, paralel cu stihuri culte și făcînd un atît de larg spațiu inspirației populare, ajunge să dea versuri ca acestea : „*Preste luciu de genune — Trec corăbii cu minune*“, cine nu surprinde în alunecarea luciferică a navelor pe mare același timbru preeminescian ? Și a presupune că eruditul principe moldovean a primit sugestii de eufonie și de la Dosoftei nu e

cu totul exclus. Complotul indignează pe autor și ecoul deznădejdei eroului sechestrat e sau împărtășit sau impus intrigii creațiunii. De aici compasiunea astrilor, a zodiacului, a constelațiilor, a plantelor într-o enumerație din cele mai copioase și într-o atmosferă îmbibată de invocațiuni și blesteme mitologice. Dar să dăm mai bine cuvînt substanțialului fragment însuși :

„Ce mîngăiere i-au rămas ? se întreabă rapsodul. Nici una : ce sprijineală i-au rămas ? nici una ; ce prieteni i s-arată ? Nici unul ! Munți, crăpați ! Copaci, vă despicați ! Pietri, vă fărîmați ! Asupra lucrului ce s-au făcut, plîngă piatra cu izvoară, munții puhoai pogoară. Lăcașurile Inorogului, pășunile cernească-se, pălească-se, vestejească-se, nu înflorească, nu înverzească, nici să odrăsească și pre domnul lor cu jale, pre stăpînul lor negrele suspinînd, tînguind neîncetat să pomenească ! Ochiuri de cucoară, voi limpezi izvoară, a izvorî vă părăsiți și-n amar vă primeniți ! Glianul sălbatec viiariu, și în livezile lui Ursul ușiar să se facă. În grădini tîrvelește, în pomet batelește să se prefacă ! Clătească-se ceriul ! Tremure pămîntul, aerul trăznează, nourii pleznează ; potop de holbură, întunerec de negură vîntul să aducă. Soarele zimții să-și răteze ; luna siindu-se, să se rușineze ; stelele nu scînteieze, nici Galathea să lumineze, tot dobitocul ceresc glasul să-și sloboază, fapta neauzită, plecîndu-se vază. Cloșca puii răsipească, lebăda lira să-și zdrobească. Leul răcnească, Taurul mugească. Aretele fruntea să-și slăbească. Racul în coaja neagră să se primenească, Capricornul coarnele să-și plece. Peștii fără apă să se înece, Gemenii să se desfrățească, Fecioara frumsețea să-și grozăvească, cosița galbenă în negru văpsească. Scorpiu ascuțit acul să-și tîmpească. Strelețul arcu frîngînd, ținta nu lovească ; Cumpăna dreptate nu mai arete, Apariul topească-se-n sete ; Mars vîrtutea în slăbiciune să-și primească. Mercurie între planete nu mai crainicească, Zeus monarhia în veci să-și robească. Vinerea, floarea frum-

seții să-și vestejească, Cronos scaunul de sus în jos să-și coboară, finicul în foc de aromate moară ; Oltariul jertfe nu primască ; paharul băutura să nu mai mestească ; pletele Verenicăi să se pleșuvească ; coroana frumoasă nu le împodobească ; Pigasos de Andromeda să se depărteze, Perseos de Casiope să se înstrieneze ; Zmăul capul cu coada să-și împleticească, Chivotul lui Noe în liman să primejduiască ; Porumbul frunza măslinului rătăcească , în drept a se întoarce nu mai nimerească.

Aceste dară toată jelind, tînguiască, vîlfa Inorogului cu arsuri dorească ; singur numai Corbul (Brîncoveanul) vesel să crăgăiască, tuturor în lume spre chezi răi (piezi rele) menească... mute-se arcticul, strămute-se antarcticul ; osia sferească în două se frîngă, toată iusorimea în chentru să-mpîngă. Stihiiile toate tocmirea să-și piarză, orînduiala bună în veci nu mai vază ; toate în drept și în stînga să se învîrtejească ; de jele să se uluiască, de ciudă să se amurțească și dreptatea Inorogului în veci povestească.“

Dar viziunea aceasta de apocalips și de continui manifestări seismice nu trec neobservate. Hameleonul le surprinde și felul cum autorul detailează stările de spirit, ingenuitatea simulată a răufăcătorului, constituie una din paginile de subtilă analiză psihologică ale romanului în care scriitorul nu disprețuiește nici chiar expresiile populare și unde, să se reție aceasta, topica și tiparul sînt atît de vecine cu graiul familiar :

„Sunete falnice, elegii caialnice și traghicești ca aceste prin poticele a tuturor munților și prin vîrtoapele a tuturor holmurilor sunînd, răsunînd și rătăcindu-se, Hameleonul, ca cum ceva știre n-ar fi avut, ca cum de străini lucrul s-ar fi ultuit, ca cum de primejdie fără veste mintea și-ar fi pierdut, încoace și încolea cutreierînd, de unul și de altul întrebînd, îmbla, și cătră toți chip de zălod și față de lovit arăta — Ce poate fi aceasta ? — zice — ce

poate fi falnic sunetul acesta ! Ce pot fi lăcrămoase huetele acestea ? Ce pot fi cernite cintecele ce auz ? Ce pot fi ponegrite stihurile și într-însa necrezute cuvintele, carele la urechi îmi vin ? Oare ce auz, adevăr adevărat auz ? Au demonul ispitindu-mă, mă batgiocurește ? Apoi, după cîtăva vreme, ca cum de neștiut lucru ar fi înțeles, ca cum de patima Inorogului alții i-ar fi spus, ca cum auzind, cu amărăciune s-ar fi implut și de voie rea s-ar fi otrăvit, cum se zice cuvîntul : cu o falcă în cer și cu alta în pămînt, la Șoim aleargă, etc... etc.“

Fragmentul se încheie cu o imprecăție în care răzbat deopotrivă de vii atîtea din notele blestemului și bocetului popular :

„O Hameleon ticăloase ! Ce floare în chip îmi vei schimba, ca cumva să nu te cunoască, cînd te-ar întreba ? De acum înainte umbrele iadului să te învelească, întunerecul veacului să te căpătușască... unde ti-i ascunde, sărace, unde ti-i supune, blăstămate, unde ti-i mistui, pedepsite, unde ti-i ivi urgisite ? iată munții strigă, văile răsună, iată pietrele vorovesc... acestea dară toată sub numele tău se pun măcar că de bunăvoie pârtaș vicleșugului nu te-ar fi aflat, măcar că prin neștiință organ răutății te-ar fi arătat, măcar că de lucrul ce s-au lucrat inima ca nuca și s-au despîcat, măcar că în viață ceața jelii aceștia de pre suflet nu și se va mai ridica !“

Al treilea fragment îl desprindem mai de către sfîrșitul poemului. El îmbină cugetarea cu accentele profetice și am putea citi într-însul presentimentele poetului inspirat față cu un destin atît de expus catastrofelor, prin chiar excesele ambiției lui, cum era acela al lui Constantin Brîncoveanu, boierul vechi și domnul creștin al baladei, ce avea să urmeze. Admonestîndu-și potrivnicul, Dimitrie Cantemir îi amintește de legea morală care preține celui ce pune la cale o lucrare să prevadă ithicește

(moralicește) și sfârșitul, asemuindu-se întru aceasta „*înțelegerii ziditorului*“, deci creatorului (și afirmarea acestei finalități se cuvine cu osebire reținută), iar după ce bate pe nicovala expresiilor această frumoasă imagine reflexivă; „*să nu cumva gîndești că socoteala mea au fost nouă și neauzită filosofie să-mi vînz*“ completată cu o sentență cu iz popular ca aceasta: „*cîrma la corabie, zăbala la cal și socoteala la înțelegători sinonime sînt*“, care atît de adînc avertisment cuprinde, autorul termină cu această exhortație, infinit superioară celor din *Divanul* pe tema zădărniceii măririlor — explicabilă de altminteri la omul politic ce era la epoca aceasta Dimitrie Cantemir. O paralelă de altfel între paginile tinerești, frumos sunătoare altcum, ale *Divanului*, perfect exercițiu de retorică și pagina aceasta a scriitorului nevoind după deprindere ritoricească, dar exercitîndu-se nu în marginea textelor sfinte și a istoriei trecutelor veacuri, dar pe terenul mustind de viață al istoriei țării sale și al propriei sale istorii, ar fi de ajuns să arate distanța dintre o temă scolastică, chiar școlărească, indiferent de înzestrarea discipolului și o filă caldă, palpitînd de viață, desprinsă din albumul biografic al unui artist, al unui scriitor :

„Deci, conchide Cantemir, *trebuie să știi, o Coarbe [Brîncovene,] că pre o parte (precum mai sus am zis) din fire, decît un atom din cele multe, altăceva mai mult nu ești : acmu dară ia aminte și pune în socoteală a atitea răscoale și tulburări (cărora cu ce socoteală începătur'a li-ai făcut nu știu), sfîrșitul carele va să fie ? Și de este vreunul cînd și cum va să fie ? Iată monarhiile din patru părți s-au scuturat, iată lucrurile noastre publice (respublicae) spre groasnică răsipă s-au plecat ; ridicarea așteptînd, căderea sosește... toți niște atomi putrezitoare suntem, toți din nemica în ființă și din ființă în putregiune pe o parte călători și trecători ne aflăm ; una numai rămîitoare și în veci stătătoare se ține*

și este adică sfârșitul, carele în bunătate se plinește... Vulturii ne-am ținut, Liliacii mai în trecutele zile n-au batjocorit; Lei ne-am numit, țințarii și mușițele ne-au oboșit și de toată ocara vrednici a fi ne-au arătat.“

Și, din nou, e locul a ne întreba: sînt fragmentele acestea, spicuite la voia întîmplării, ilizibile, ininteligibile, ermetice? Nu reflectă ele îndeajuns de limpede, oricîte zaimfuri stilistice ar acoperi oglinda, chipuri și moravuri din trecutul nostru? Desigur, căci dacă *Istoria etiopicească* a lui Eliodor i-a fost modelul în orînduirea întîmplărilor, modele cu mult mai sugestive i-au fost „isopiile“ cîte de la Esop se trag și toată acea literatură a ficțiunilor animaliere a Evului Mediu ce de la Homer (moșul tuturor poeților cum îl numește Budai-Deleanu) descind; toate acele fabule în frunte cu Romanul Vulpei, pentru a căror transpunere în cadrul amplu al unui adevărat bal mascat al fiarelor, au unui răzvrătit Chivot al lui Noe mai curînd, Dimitrie Cantemir a folosit mai mult decît cele 760 de sentențe, extracte atîtea din ele ale paremiologiei populare, pe lîngă alte atîtea creațiuni ale spiritului său aforistic — voim să spunem: a folosit însuși sucule limbii și înțelepciunii populare, trecută prin alambicul eruditei lui fantasii.

•

Descrierea Moldovei e cea de a treia lucrare literară și cu toate că scrisă în latinește a cunoscut unul din cele mai generoase destine. Tălmăcită încă de la jumătatea secolului al XVIII-lea în limba germană, ea a fost obiectul de atenție a numeroase și timpurii traduceri în românește, începînd cu aceea a lui Vasile Vîrnav din 1825, la îndemnul mitropolitului Veniamin Costache și cu aceea a lui Costache Negruzzi din 1851. Alcătuită în respectul celei mai stricte informații și a adevărului, *Descrierea Moldovei* este în același timp și o lucrare literară prin acele nenumărate pagini, în care

Dimitrie Cantemir slăvește peisajul țării sale, munții și râurile, ospitalitatea tradițională și clasică a moldovenilor, armonia horelor și unde simți (descrierea Ceahlăului poate fi comparată descrierii țării Ardealului la Bălcescu) alături de bucuria de a-și face țara cunoscută și altora, vibrațiile nostalgice ale celui ce și-a părăsit vatra strămoșilor. Însă nici dorul de țară, nici rîvna de a-i împărtăși frumusețile și particularitățile nu-i pot umbri răspunderea adevăratei iubiri de patrie pe care o comandă respectul adevărului. De aceea capitolul despre obiceiurile moldovenilor e o continuă alternare de alb și negru. Aroganța și mîndria, predispozițiile bachice, puținul îndemn la învățătură, incertitudinile unei firi sovăitoare sînt expuse fără cruțare. În schimb, cu cîtă afecțiune vorbește de ospitalitatea moldovenilor chiar dacă memoria lui nu păstrează bune amintiri despre vasluieni : „*e de laudă, zice Cantemir, și vrednică a fi deosebită și totdeauna cunoscută, ospitalitatea pe care o acordă călătorilor și străinilor. Deși sînt foarte săraci din cauza vecinătății tătarilor, dar o mîncare și un adăpost nu refuză trecătorului, ba chiar pe cel cu cai îl țin trei zile fără plată. Pe cel care vine îl primesc cu bună-tate și veselie, ca și cum ar veni un frate sau o rudă. Sînt unii care întîrziează cu prînzul pînă la ceasul al 9-lea și ca să nu mănînce singuri, trimit servitori pe drum și orice călător întîlnesc îl poftesc la masă și la adăpost. Numai cei din Vaslui nu merită această laudă căci nu numai își închid casa și cămara față de oaspete, dar cînd vād venind vreun străin se strecoară pe ascuns, se întorc acoperiți cu zdrențe și cer de pomană ca cerșetorii chiar de la cel străin.*“

•

La capătul acestui excurs, neîndestulător, oricîtă bunăvoință s-ar fi fost cheltuit, și care va fi sugerat

poate cîte ceva din complexitatea problemelor cîte se leagă de ierarhia valorilor unei literaturi, o concluzie de ordin general socotesc că ar putea fi trasă. Aceea anume că locul lui Dimitrie Cantemir în literatura noastră se situează pe linia marilor creatori de mituri și expresie și că dacă anumite legende și anume circumstanțe neprielnice au zădărnicit în parte recunoașterea aceasta, nimic nu oprește ca viitorul să repare această injustiție și chiar să-i accelereze procesul.

Puțin timp după serbările bicentenarului morții sale, oasele lui Dimitrie Cantemir au fost aduse în țară și vestigiile făpturii lui materiale reintegrate în solul patriei. A sosit, de bună seamă, timpul ca și spiritul său să fie redat patriei în toată plenitudinea multiplelor sale virtuți creatoare. Aceasta înseamnă, în ce ne privește, deci în ordinea celor strict literare, instituirea unor condițiuni cît mai favorabile pentru valorificarea acestei opere literare însăși, în frunte cu *Istoria ieroglifică*. Aceasta înseamnă, în primul rînd (și precît sîntem informați proiectul e în plină elaborare) o ediție integrală a *Istoriei ieroglifice*, însoțită de toate înlesnirile exegetice și apoi o cît mai largă a ei difuziune. Pe drumul acesta, vor fi fost rupte și ultimele pecetei de pe o carte în aparență numai ezoterică, ce pretinde, fără îndoială, o inițiere adecvată, cu care să putem conjura atmosfera enigmatică și de prețiozitate în care au așezat-o — ca pe o frumoasă adormită într-un codru vrăjit — vicisitudinile evilor noștri literari, atmosferă, care, precum s-a văzut, cedează în fața unor tentative de fel obositoare. În felul acesta, *Istoria ieroglifică*, acest *summum* al scrișului cantemiresc, va deveni, cu toate că produs al unor virtuți conjugate și al unui meșteșug superior, un bun al obștei, tot astfel cum bunuri ale obștei sînt sau tind să devină și fructele superioare ale științei, artelor și muzicii celei mai elevate.

Fie ca cel de al 280-lea an de la nașterea lui să însemne pentru Dimitrie Carțemir și această atît de dorită și de mult așteptată resurecție.

1954

[Mențiuni de istoriografie literară și folclor (1948—1956), E.S.P.L.A., 1957, p. 199—269.]

IOAN BUDAI-DELEANU

TREI VITEJI, poemă eroicomică în patru cînturi,
publicată pentru prima oară după manuscrisul original
de Gh. Cardaş

(Tip. „Convorbiri literare“)

Amatorul de poezie — și mai puțin istoricul literar — va fi fost surprins de bună seamă să nu întîlnească numele lui Budai-Deleanu în salba de barzi pe care Eminescu îi glorifică raportați mai ales la scriitorii contemporani, în *Epigonii*: „voi credeți în scrisul vostru, noi nu credem în nimic“. Din lunga procesiune începînd cu Cichindeal „gură de aur“ și sfîrșind cu „veselul“ Alecsandri, unul din stîlpii acelor zile de aur a scripturilor române, lipsește. Și fără de exagerare unul din cei mai originali, mai merituoși și mai conștienți de marea lor faptă poetică. Puțină cronologie, însă, pune lucrurile la punct. Budai-Deleanu e relevat publicului românesc în 1870 de către Papiu Ilarian, iar opera sa de căpetenie, în forma cea mai desăvîrșită (vom lămuri acest punct obscur de estetică literară prin compararea celor două variante), *Țiganiada*, e tipărită pentru prima oară în 1875 și 1877, în *Buciumul român* al lui Teodor Codrescu. *Epigonii* sînt din 1870, deci anterior aparițiunii, în piața literelor românești, a acestei „muze-cenușărese“, cum așa de plastic a numit-o Aron Densușianu. Deci îndoială nu poate fi. Amatorul de poezie poate fi liniștit. Dar după aceea, în timpul ziaristiceii de la *Curierul de Iași* și mai tîrziu, să nu se fi sesizat oare niciodată Eminescu, el, căruia nu-i scăpa nimic din manifestațiunile culturale și

ale cărui cronici dramatice sau considerațiuni de critică literară ni-l arată ca pe unul din întiile spirite luminate ale Moldovei de atunci? Am răsfoit cu o avidă curiozitate, dar mult prea fugar, paginile în care astfel de mărturie ar fi putut fi cuprinsă. N-am aflat nimic. Dar pentru ce, veți spune, era nevoie ca Eminescu să consemneze aparițiunea *Țiganiadei*? Ipoteza aceasta să nu fie un exces de fantazie critică și din aceeași familie cu regretul că Budai-Deleanu nu figurează între glorioșii bătrâni ai poeziei românești, când o simplă corecțiune cronologică lămurește totul? Poate că da, poate că nu. Deoarece, dacă este în decursul istoriei noastre literare, înainte de Eminescu, un scriitor cu adevărat „epocal”, a cărui operă să anticipeze, ca și în cazul Sărmanului Dionis, ambianța contemporană cu el, apoi acela este — și întru aceasta d-l Mihail Dragomirescu are deplină dreptate — Ion Budai-Deleanu.

Vasta lui cultură clasică, simțul de critică socială și istorică, fuziunea măiastră între elementele subiective, etnice, altoite pe teme din marii rapsozi ai literaturii universale — procedeu care tocmai îl apropie de dînșii — toate aceste însușiri vorbesc de un Budai-Deleanu excepțional întru totul pentru vremea lui. „Sfetnicul chesaro-crăiesc” de pe lângă tribunalul din Lemberg, după studii de specialitate la Blaj și Viena, a trăit o bună parte din viață în acest din urmă oraș, mediu prielnic dezvoltării însușirilor sale epico-satirice. D-l Bogdan-Duică a reconstituit, într-un studiu destul de timpuriu, dar totuși poate cel mai decisiv, pînă astăzi, asupra influențelor germane în *Țiganiada*, a reconstituit atmosfera iosefinistă, de libertate și criticism, pe care Budai-Deleanu a trăit-o la Viena și a stăruit îndelung asupra operei poetului vienez Blumauer, în care, pentru atîtea puncte din *Țiganiada*, a aflat adevărate izvoare. Travestirea lui Eneas a fost încă unul din modelele lui Budai-Deleanu. Dar curtea din Viena era, pe vremea lui Iosef, gazda de preț a literaturii

italiene. Metastasio, din care Budai-Deleanu silabiseşte câteva pagini de traducere, din *Temistocle*, şi care fusese dintre favoriţii Vienei, i-a fost, poate, printre primii iniţiatori. Cum, însă, darurile de creaţie originală îşi cereau dreptul la lumină, Budai-Deleanu n-a zăbovit în traduceri, dar din modelele literaturii epico-satirice italiene, un Tasso, Ariosto, Tassoni şi Casti, între alţii, dar cei mai de seamă, a aflat, dimpreună cu confruntarea literaturii franceze, îndeosebi Voltaire, destule sugestii pentru efortul excepţional nu numai pentru vremurile acelea, realizat în *Țiganiada*. Că scriitorii din Ardeal au beneficiat totdeauna, şi-n mai largă măsură decât cei din regat, de lecţiile literaturii clasice, nu se datoreşte decât unei fericite conjuncturi de istorie culturală. Vasile Aron, ale cărui poeme cu iz popular Budai-Deleanu le aprecia la justa lor, minimă, valoare, tradusese şi dînsul din *Eneida* lui Virgil, iar în compunerea poemului său *Patima şi moartea Mîntuitorului* nu neglijase să cetească *Messiada* lui Klopstock.

Ori tocmai aici începe marea deosebire. Pornit din aceleaşi împrejurări culturale, trăind aceeaşi atmosferă de preparaţie a Revoluţiei franceze, Budai-Deleanu, graţie culturii excepţionale, dar mai ales acelei predestinări a marelui creator, a fuzionat toate elementele dispersate pe care i le pune la îndemînă şi epoca, şi istoria, şi vasta lui cultură — şi s-a dovedit a fi fost tuturora dominator de rasă — într-o poemă de proporţii, de artă, chiar de rafinament (oricît termenul ar părea impropriu) : *Țiganiada*. Nu este locul indicat a intra într-o amănunţire a acestor zise, care au început, de altminteri, spre marea bucurie a amatorului de poezie, să-şi facă drum în conştiinţa publică. Cetitorul se poate documenta în foarte preţioasele studii ale d-lor : Bogdan-Duică pentru influenţa germană ; C. Radu şi Gh. Cardaş pentru literatura italiană şi Mihail Dragomirescu pentru înalta semnificaţie estetică a *Țiganiadei*. Şi atunci : a cunoscut

sau nu Eminescu acest „poem-arion eroicomic“, în care fantezie, cultură, preamărirea timpurilor vitejești și virtuților trecutului, vervă lexicală și metrică, măiestrie prozodică își dau întâlnire într-o așa de desăvârșită uniune? Și dacă a luat cunoștință de dînsul, este cu putință să nu existe o mărturie a acestei întâlniri și o probă a admirației pe care Sărmanul Dionis va fi trebuit, cu siguranță, să o încerce pentru o revelație așa de neașteptată? Să nu uităm că Eminescu, din 1870, de pe vremea *Epigonilor*, pentru care cea mai de preț roză din ghirlanda de glorie ale trecutului era Alecsandri, nu pregeta să aducă în judecata teatrului comic al bardului de la Mircești serioase obiecțiuni și rezerve fundamentale. Cu cît mai mult ar fi exultat, prin urmare, cînd ar fi făcut cunoștința acestei desăvârșite lucrări comice — ca inspirație și ca abilitate tehnică — pe nume *Țiganiada*. Dacă este un scriitor care recheamă prin antiteză, mai viu în minte, versurile „epigonilor“, apoi este Budai-Deleanu. Și iată, ne vin în minte cîteva rînduri, datînd tot din vremea „epigonilor“, însemnări în proză, un fel de profesiune de credință a poetului nostru, căruia poezii trecutului îi dau impresia „unei camere bine încălzită“, iar cei moderni — recte, contemporani cu dînsul — îi fac impresia „unui privaz cu alt portret și unui portret cu alt privaz“. Și imaginea finală: „o ramură de nuc din care crescut pe jumătate ai vrea să cultivi un stejar pe cînd numai din disoluțiunea acelei ramure în pămînt se pot trage atome constitutive și pentru stejar“ — cine altul decît Budai-Deleanu o recheamă mai violent în amintire?

Iată de ce nu vom deznădăjdui să aflăm mărturia aceasta în scrisesele lui Eminescu și iată pentru ce nu vom privi ca un simplu divertisment critic aceste rînduri de introducere.

Trei viteji, poema eroicomică pe care d-l Gh. Cardaș o dă astăzi pentru întia oară la lumină, fragment din

marea creație a lui Budai-Deleanu, impunea și dinsa această obligație protocolară. E cu atât mai bine. În chipul acesta vom putea aborda pe îndelete nu numai chestiunea semnificației și a valorii estetice a celor *Trei viteji*, cât mai ales problema variantelor *Țiganiadei*, care se pune, mai mult ca oricând astăzi, după așa de prețioasa editare a d-lui Cardaș. Problemă ce ni se pare deocamdată pendinte.

Trei viteji, poema eroicomică editată de d. Gh. Cardaș, cuprinde aventurile a trei din cavalerii rătăcitori, despre cari Budai-Deleanu însuși vorbește în notele *Țiganiadei* sale. Stăpîn pe izvoarele literaturii populare, ca și pe modelele pe care *Don Quijote* în primul rînd, *Orlando*, în al doilea, ca și toată literatura eroică — amintită sumar în rîndurile de mai sus — mai apoi, l-i pune la îndemînă, Budai-Deleanu a imaginat o serie de bravuri, fuziune de reminiscențe ale literaturii universale cu ceea ce istoria nației lui, pe care o cunoștea așa de bine, îi oferea. Poemul în transcrierea pe care o dă astăzi, pentru prima oară, d-l Gh. Cardaș, nu este terminat. El are patru cîntece, dintre cari ultimul e abia început. El ne prezintă, așa cum din invocarea către muză, din întîiul cînt, se vede : 3 viteji porniți din 3 țări deodată, „fiecare a sa-și căutînd dragă fată“. A doua strofă îi și enumeră :

Dintr-acești voinici cel dintîi se cheamă :
Becicherec Iștoc, cel din Uram-Haza ;
Iar al doilea, cel fără de teamă :
Kyr-Kalos, voinicul de la Cucureaza ;
Al treilea încă nu era de-a jaba :
Născocor viteazul de la Cîrlibaba.

Cîteșitrei pornesc în lume după dulcineele lor respective ; Becicherec, nemeșul din Ardeal, urmat de Crăciun, frătușul, călări pe Ducipal și pe Surana, în căutarea Anghelinei, furată de zmeu, aidoma Cavalerului Tristei

Figuri urmat de Sancho Panza, în căutarea Dulcineei de Toboso ; Kyr-Kalos, negustor din București, urmat de Trandafir, în căutarea frumoasei Smaranda, închisă într-o mînăstire, și Născocor, mazilașul din fundul Moldovei, căruia i se zisese, pentru că făcuse multă vitejie mai ales într-un munte din megieșie : „marele viteaz de la Cîrlibaba“, pornit și el să găsească pe Chirana, țiganka de care era îndrăgit și care-l părăsise mergînd cu țiganii în Țara Românească, unde, fiindcă era frumoasă, avea să ajungă „cucoană sau tocmai vodeasă“. Drumurile acestor trei viteji se întîlnesc, și, ca și-n epopeea lui Cervantes, întîlnirile acestea se fac cu încrucișări de armă cînd piatra nu ajunge, ca în scena întîlnirii lui Născocor cu Becicherec, să puie capăt uneia din peripețiile eroilor acestora de carnaval. Carnaval este desigur și în *Don Quijote*, dar rezonanța aceea de comedie tragică în care-și tîrăsc destinele eroii lui Cervantes este așa de profundă și clară, încît caracterul carnavalesc nu face decît să accentueze umanitatea dureroasă a vizionarului hidalgo. Să nu exagerăm însă. *Trei viteji* nu trebuie judecați în umbra giganticei epopei a lui Cervantes. *Trei viteji* abia dacă pot fi considerați în marginea *Țiganiadei*, din a cărei sferă comună de preocupări pleacă și în compoziția căreia și-au lăsat cele mai prețioase din articulații. D-l Ovid Densusianu, în cursul său de literatură română înainte ca cei *Trei viteji* să fi fost editat, bănuia în această poemă o lucrare ce „nu pare să fie mai prejos decît *Țiganiada*“. Astăzi însă lucrurile se reduc la justa lor proporție. Nu doar că și-n acest poem neterminat și care prin stilul oarecum de *brouillon*, ca și prin unele particularități de tehnică a redactării (versuri sau strofe lipsă, între altele) e departe de semnificația estetică a *Țiganiadei*, n-ar cuprinde nenumărate strofe frumoase, caracterizări pitorești, calități din acelea ce sînt proprii lui Budai-Deleanu. Așa sînt de pildă acele genealogii ale eroilor acestei poeme,

sau cîntecul lui Hrizea pe tema lui Argin, sau scena de descîntec, în care baba Mărăcina aduce înapoi pe Crăciun, aghiotantul lui Becicherec și logodnicul Sinzienei etc., etc. Voi da la întîmplare o strofă pentru a arăta arta aceasta a preludiului, și care s-a realizat desăvîrșit în *Țiganiada*. E vorba de Născocor din Cîrlibaba și de trufia lui :

Și măcar c-avea el o moșioară
De-un stîngen, cu trii coți și jumătate,
Totuși, gîndeai cum că are un cîrn de țară ;
Sau doar vreun ținut cu triizăci de sate ;
Așa era de fudul și gînfat,
Ca și cum el ar fi fost Ler-împărat.

Model de ironie, această strofă se întîlnește cu atîtea altele, în special cu acelea în care e prezentat Kyr-Kalos cu genealogia lui și unde se străvăd și cîteva din însușirile de satiră ale lui Budai-Deleanu. Grecismul din principate, unde protipendada prefera să se „aglindi-sească“ (după chiar cuvintele poemului) pe grecește sau pe elinica decît să grăiască românește, încă se află în strofele sale, amintind, în altă ordine de idei, pornirea celuiilalt ardelean plecat de peste munți, împotriva grecismului din principate, a lui Gheorghe Lazăr. Și cu aceste cîteva spicuiuri s-ar cam încheia orbita acestui poem neterminat, care nici pe departe nu se poate asemui cu extensiunea epică, cu desăvîrșirea formală, cu umorul de calitate din *Țiganiada*.

Trei viteji au însă o importanță cu mult mai mare, extrinsecă. Astăzi, după editarea variantei a doua din *Țiganiada* și a celor *Trei viteji* — operă de merit a d-lui Gh. Cardaș — se poate privi cu mai multă certitudine în laboratorul de creație al lui Budai-Deleanu. La fel cu Dosoftei, a cărui psaltire în versuri se preparase într-o tălmăcire în proză (Dosoftei, ale cărui opere Budai-Deleanu le cunoscuse, cum reiese și din notele lui, dar și

din numeroasele elemente de versificație dosofteiană), autorul *Țiganiadei* a cunoscut truda îndelungată a variantelor, îndoielile și goanele pe la subiecte, dintre cari al celor *Trei viteji* e unul, pînă cînd a izbutit să dea perfectă, bine încheagată și mai ales unitară, în stil, redacțiune a *Țiganiadei*, tipărită în *Buciumul român*, aceea care s-a vulgarizat, de altminteri și singura care a intrat în conștiința cetitorilor.

Or, tocmai aici se așează o interesantă problemă de expertiză estetică. D-l Gh. Cardaș, în prefața variantei din *Țiganiada* tipărită de d-sa în 1925, cît și-n prefața la *Trei viteji*, susține, într-o argumentare bazată mai mult pe prezumții cronologice, că poate ierarhiza cele trei poeme ale lui Budai-Deleanu în ordinea următoare : întâi *Țiganiada* editată de d-sa ; apoi aceea a lui Codrescu, din *Buciumul român*, vulgarizată prin mai multe reeditări, și în urmă poemul neterminat *Trei viteji*. În afară de simetria materialului ultimului poem, cea mai importantă secțiune din *Trei viteji* e aceea a lui Becicherec Iștoc, a cărui poveste, cum însuși d-l Gh. Cardaș notează în prefață, este epuizată în *Țiganiada*, ediția *Buciumul*, și care din *Țiganiada* editată de d-sa lipsește. Și cum din primele versuri, în invocarea către muză, poetul amintește să fi cîntat „bătaia țiganilor“, d-l Cardaș presupune că Budai-Deleanu a scos pe Becicherec din varianta pe care d-sa o crede întâia, a *Țiganiadei* (ed. *Buciumul*) și i-a dat corp de sine, în poemul celor trei viteji, iar ce a rămas din întâia variantă, minus episodul Becicherec, a trecut în a doua variantă, aceea editată de d-sa și despre care socotește să fie cea mai de preț, mai recentă în dată deoarece e mai artistică. Numai că în argumentarea sa greutatea cea mare cade pe chestiunea episodismului. Este și problema dezbătută de d-l Mihail Dragomirescu : pentru că varianta a doua nu cuprinde pe Becicherec e superioară, linia compoziției fiind mai degajată. Ori aici intervine și exemplul literaturilor

universale, dar și ceea ce credea însuși Budai-Deleanu despre episodism. În epistola închinătoare către Mitru Perea (alias Petru Maior) din ediția *Buciumul român* se află un pasaj concludent: „Cît privește istoria lui Becicherec, aceasta am vîrit-o eu aici ca și un episod, vrînd prin aceasta să urmez lui Omir și altor poeți de frunte care la poesia sa bagă multe povești străine“. Iar în nota cîntului al doilea, unde se începe escapada lui Becicherec: „Acest fel de istorii vîrite se numesc episoade. *Cu toate aceste, minunat aflu eu* nebunia lui Becicherec, care se vedea a fi scrisă numai pentru ardeleni.“ Sau, cu alte cuvinte, că deși episoade, totuși le află minunate.

A presupune că episodul „scris numai pentru ardeleni“ ar fi putut lipsi din vreo redacțiune a *Țiganiadei* este o ipoteză hazardată. Dar se știe că poemul lui Budai-Deleanu e prin excelență alegoric (d-l Bogdan-Duică a fulgerat cîteva lumini prețioase și a dat cîteva izbutite lovituri de sondă în subsolul *Țiganiadei*); o spune poetul însuși, de altminteri, în „epistola închinătoare“ și o vădește poemul, la fiecare pas, unde atîtea lucruri trebuiesc explicate, identificări pe care viitorii istorici literari ni le rezervă cu siguranță.

Țiganiada e în primul rînd un rol al stărilor din Ardeal. Dar este episodismul un păcat? Toată literatura epică, de la Omer începînd, a practicat ca pe o lege episodismul. Modelele lui Budai-Deleanu s-au conformat. Lucrul nu era tocmai ușor, și mai ales nu era de loc ușor să izbutească împletirea episodului în cursul acțiunii principale. Se cere pentru aceasta o măiestrie, o ucenicie îndelungată, pe care în cazul de față și-o făcuse în redacția variantei — Cardaș din *Țiganiada* (care trebuie socotită întîia) și a poemului celor trei viteji. În felul acesta, lucrurile se explică: din fuziunea variantei fără episod (recte ed. Cardaș) + episodul Becicherec din *Trei viteji* s-a realizat o poemă demnă de modelele străine, în care episodismul este organic. Întru aceasta Aron Densușianu

văzuse just, cînd stăruia asupra interesului pe care tocmai episodismul îl întreține în poema lui Budai-Deleanu. Dar de ce n-ar fi și aceasta o ipoteză ?

Pentru că aici intervine adevărata expertiză estetică, singura în măsură să ne dovedească ce variantă din *Țiganiada* e superioară. D-l Cardaș însuși simte această nevoie cînd dă o strofă în cele trei versiuni (deoarece trebuie să considerăm *Trei viteji* ca o variantă parțială a *Țiganiadei*). E mult prea puțin, mai ales că strofa se întîmplă să fie neschimbată în citetrelor versiunilor.

Problema, de altminteri, rămîne deschisă.

Singur un studiu de proporții ar îngădui să punem față în față variantele unor motive în citetrelor versiunilor, unde s-ar vedea excelența de stil și de închegare din varianta *Buciumul*. Astăzi, greutatea spicuirii ne oprește. Pentru cetitorul cel mai puțin avizat, de altminteri, versiunea Cardaș apare în armura ei de note și epilogări în proză, ca niște duceri de mîna ale acțiunii, în versurile ei cu mult mai multe, cu balast de filozofare prozaic și înrudit de aproape, foarte de aproape, cu ne-terminatul *Trei viteji*. La aceste două variante s-a aplicat însă, cu stăruință și pătrundere de creator, Budai-Deleanu, și prin eliminarea superfluului (una din legile creației artistice), ca și prin implicarea episodului Becicherec (una din legile creației epice) a izbutit să dea acea formă definitivă, pe care Codrescu și Aron Densușianu au vulgarizat-o de ani de zile.

Dar pentru această ultimă expertiză estetică se înțelege că ne trebuiește în primul rînd acel instrument care în țările de adevărată cultură se numește ediție critică și care în cazul *Țiganiadei*, se poate încerca cu succes. Ea trebuie să încorporeze toate variantele, implicit *Trei viteji*, și atunci numai îndoială pentru nimeni nu va mai fi. Iată de ce, abandonînd problema universalității operelor noastre naționale (nu știți că și Alecsandri conține element universal ?), ar fi bine să se înceapă mai

aproape de pământ, cu edițiile critice. D-l Cardaș are de lucru pentru o viață întreagă.

Un deziderat : n-ar fi rău să se dea atenție deosebită indicelui lexical, căruia să i se adauge echivalențele de rigoare.

[*Opere*, 3, p. 107—115.]

SAMUIL MICU CLAIN

La 13 mai 1806, aşadar acum o sută cincizeci de ani, se săvîrşea din viaţă la Buda în Ungaria, călugărul Samuil Micu Clain, fostul ieromonah al Mrei Sf. Troiţă din Blaj, fost asesor consistorial al episcopiei Făgăraşului şi, în ultimii ani corector şi cenzor pentru cărţile româneşti la chesaro-crăiasca tipografie a Universităţii ungare din Pesta. Sînt înseşi titlurile, frumos orînduite ca o inscripţie tumulară, în fruntea prospectului la dicţionarul său în patru limbi, pe care l-a trudit din greu, fără să-l vadă împlinit, titluri însă ce nu epuizează nici toate treptele existenţei lui, şi cu atît mai puţin bogata şi generoasă lui biografie.

Murea la vîrsta de 61 de ani neîmpliniţi, la capătul unei vieţi de constante osîrdii, toate în slujba luminării neamului său. Nu fusese bolnav sau, schimnic închinat lucrului cum era, n-avusese cînd să se gîndească; abia cu vreo trei zile înainte se plînsese de o durere de piept; la 13 mai către prînz nu mai putea vorbi, iar seara între ceasurile 9 şi 10 se stîngea în linişte, fără ca cei din preajmă să prindă de veste — *animam, nequicquam animadvertentibus vigilibus, placide Deo reddidit* —, aşa cum povesteşte în relaţiunea sa din 18 mai către obştea călugărilor din Blaj, Gheorghe Şincai, ce-l asistase tot timpul, corector şi el şi acum, prin forţa

împrejurărilor, cenzor interimar al aceleiași tipografii. Murea sărac și împovărat de datorii, ce aveau să se răscumpere din lucrările lui, scoase la mezat, dar lăsa în urmă-i o bogăție pe care nici o putere pămîntească n-o poate corupe : exemplul unei vieți, neabătută de la îndatoririle ce și-a impus, în ciuda nedreptelor loviri și amărăciunilor și o operă și vastă și diversă, originală și de tălmăciri, ce stă adînc zidită la însăși temelia re-nașterii noastre culturale.

Personalitatea lui Samuil Micu Clain, ca și aceea a confrăților săi de glorie de altminteri — am numit pe Șincai, pe Petru Maior, pe Ioan Budai-Deleanu — este o urmare și un rod al împrejurărilor istorice în care s-a dezvoltat neamul nostru, dincolo de munți, în decursul veacului al XVIII-lea. În scurt, aceste împrejurări ar putea fi reduse la două serii de factori, deopotrivă de bogați în rezultate : unirea unei părți din biserica românească de peste-munți cu biserica catolică de la Roma și prefacerile sociale și politice, pe care veacul luminilor le orienta cu intermitente și prevestitoare zguduiri către seismul cel mare de la sfîrșitul secolului, al Revoluției franceze. Unirea de la 1700 cu Roma, se știe, deschisese pentru o parte a românilor ardeleni perspective de bună stare materială și intelectuală. Însă Unirea n-a fost un fenomen unitar, omogen, și instantaneu cristalizat. Nenumărate au fost contradicțiile care au hărțuit-o, fie dinlăuntru ei, fie din afară, și ele își vor afla ecoul într-o formă sau alta, în chiar gîndirea învățaților de la Blaj, în frunte cu Samuil Micu. Și contradicțiile acestea se manifestă de timpuriu și în variate forme. Cînd episcopul Atanasie Anghel, care în 1698 se hirotonisise la București, pleacă la Viena ca să perfecteze Unirea, pe care săborul din 1700 o votase, omul de încredere al lui Brîncoveanu, pe nume Pater Ianoș, lăsat de episcop să îngrijească în lipsa lui de curtea vlădicească din Alba Iulia, trimite episcopului o lungă imputație în

care totul e exprimat cu fermitate și fervoare. Amintindu-i de vechiul legământ și de blestemele ce l-ar putea ajunge. Pater Ianoș vorbea în aforisme, desprinse parcă din cronici și din stihul eminescian. „*Lesne este a strica. ci anevoe și greu este a drege în urmă*“ îi spune într-un avertisment general, după care, ridicându-se împotriva boieririi popilor, a ceea ce el numește „*nemișugul popilor*“, formulează următoarea plastică dilemă : „*Ce va fi altă poruncă a Înălții Sale să-i slujim cu trupurile, lut ne vom face supt tălpile și sub biruința Înălții Sale. Iară legea, au rea avem, au bună, nemica nu vom mișca, nici avem a primi mai mult, pînă nu va fi cu voia și a tuturor mirenilor, nu numai a popilor. Iar de priimești Sfînța Ta și popii, numai voi să fiți ; iar noi nu vom fi.*“ Dar conflictele ies în curînd din sfera aceasta oarecum solemnă și diplomatică. Cele două biserici se înfruntă și ecourile acestui război se pot urmări fie în *Istoria Sfînței biserici a Șcheailor Brașovului*, redactată de proto-popul Radu Tempe, fie în cronică rimată ce se intitulează : *Plîngerea Sfînței minăstiri a Silvașului din eparhia Hațegului — din Prislop*, operă a unui călugăr anonim, cu un incontestabil talent de pamfletar, oricît opiniile asupra valorii literare a poemului nu s-au pus încă de acord. Dacă sub raportul adevărului istoric multe din ieșirile călugărului rapsod se pot retușa, de pildă diatriba împotriva episcopului Petru Pavel Aron, în care vede pe vînzătorul vlădicăi Ioan Inochentie Clain, verva satircă nu i se poate contesta, precum între altele în versurile ce condamnă pe Atanasie, autorul Unirei :

Acest Vlădică, dacă s-au unit săracu,
I-a umplut Papa sacu
De titlușuri înalte
Mincinoase și deșarte.
Popilor și norodului le-au dat nădejde
Precum că iobăgia se va pierde.

Și vor fi nemeși ei,
Și feciorii lor, vai de ei !

Că, scriind astfel, și îndoindu-se de ridicarea iobăgiei ca și de celelalte promisiuni ale Unirei, rapsodul nostru nu era prea departe de adevăr, istoria însăși o atestă. Se cunoaște lupta stăruitoare și neînfricăată pe care o duce episcopul Ioan Inochentie Clain pentru validarea tuturor perspectivelor pe care le promitea Unirea, lupta împotriva „teologului” iezuit, acel supraveghetor al tuturor treburilor (*auditor causarum generalis*), care era de fapt conducătorul eparhiei, și fără de avizul căruia episcopii uniți nu puteau lua nici o dispoziție și mai cu seamă lupta sa pentru asimilarea în drepturi a neamului său cu celelalte trei națiuni privilegiate, acțiune care, între altele, avea să-l ducă la memorabila scenă de la 23 ianuarie 1744, din dieta de la Sibiu, când puțin lipsi să nu fie zvirlit pe fereastră („*Spaimă mare, ca și cum s-ar fi cutremurat pământul de la un pol la altul*” glosează George Bariț, vorbind de reacțiunea cu care fură întâmpinate revendicările Vlădicăi Inochentie), pentru ca în cele din urmă, și de pe urma ostilităților conjugate, să fie silit să părăsească scaunul vlădicesc și să moară în exil și în mare sărăcie, la Roma. Acestea se petreceau cu aproape patru decenii înainte ca Iosif al II-lea, acest Harun al Rașid habsburgic, cum i s-a spus, și „*monarhul desăvârșit*” (cum îl proslăvea unul din filozofii luminilor, Lanjuinais) să dea edictul de toleranță de la 1781, urmat de alte atâtea măsuri protectoare pentru neamul românesc, care avea să vadă în el „*un soare de scutință nouă răsărită*”, cum se exprimă naivul vers de închinare de pe molitvenicul de Blaj de la 1784, anul răscoalei lui Horia, a lui Horia care a invocat nu o dată „*voia și porunca împăratului*” — și nimic nu ilustrează mai plastic situația umilitoare a iobăgiei preoților în regimul acela de cruntă feudalitate decît următorul act de *manumisie* (de răscumpărare din șerbie), din care reproduc esen-

țialul în traducerea lui Al. Papiu-Ilarian. Actul e din 1767, contemporan oarecum cu poemul călugărului anonim, al Plîngerii Silvașului, e încheiat în fața judecătorului din Sibiu, între Onu Olteanu *alias* Chezanu din Hapîrta (Alba Inferioară), iobag perpetuu și măritul domn Ladislau Miksa, care-l iartă de iobăgie, și-l „*manumitte*” pentru suma de 60 florini și în condițiile următoare, ce nu mai au nevoie, socotesc, de nici un comentâr, de vreme ce fiecare rînd dintr-însul se citește fie cu uimire, fie cu revoltă, fie cu zîmbetul corespunzător.:

„1) Dacă Dumnezeu atot putîntele va dărui numitului Onu Olteanu *alias* Chezanu, copii de sex bărbătesc, pre unul din aceștia care va avea dorința de a se face popă, măritul domn pămîntesc nu-l va împiedica întru acest al său cuget, ci prea acel unic fiu îl *manumitte* din aceasta, dîndu-i voie de a se bucura de această *manumisiune* a lui Onu Olteanu *alias* Chezanu, iar dacă

2) ar avea și i-ar rămîne mai mulți copii de sex bărbătesc, aceia să nu poată merge la popiă fără știrea și învoirea măritului lor domn pămîntesc, ci să rămînă în iobăgie, fiind datori a servi atît pre măritul Domn cît și pe măriții săi următori, cu credință și dreptate, așa cum se cuvine să facă niște iobași perpetui.

3) Neavînd acum Onu Olteanu *alias* Chezanu de unde răspunde înaintea noastră, măritului domn pămîntesc, suma întreagă de șasezeci florini ungurești pentru *manumisiune*, numitul mărit domn pămîntean Ladislau Miksa se învoi și la aceea ca restul de zece florini ungurești să i-l aducă și să fie datoriu a i-l aduce cît mai curînd, răspunzînd acum înaintea noastră de cincizeci florini ungurești; dar dacă s-ar îndărătnici de a răspunde restul, măritul domn să se poată îndestula din toate averile, fie de verice numire, ale refractarului.

4) Cu inima recunoscătoare și cu mare mulțămîtă primind Onu Olteanu această creștinească bunăvoință către sine a domnului său pămîntesc, promise și se obligă că

și dînsul va fi datoriu a pomeni în servițiul său dumnezeesc ca preot, pre măritul domn Ladislau Miksa și pre măriții săi următori.“

În condițiile acestea istorice, pe cît de dificile, pe atît de eroice, vlădica Ioan Inochentie Clain obține în schimbul vechilor domenii ale episcopiei unite a Făgărașului, domeniul Blajului și la 1754, sub urmașul său, episcopul Petru Pavel Aaron, școlile din Blaj iau ființă. Cele două seminarii, unul al M-rei Sf. Troițe și celălalt fundație personală a episcopului, adăpostesc la vremea aceasta peste 300 de ucenici, din rîndul cărora se vor ridica printre alții și dascăli renașterii culturale din Transilvania. Aici vine și tînărul Maniu Clain, viitorul Samuil Clain, după ce învățase întîi la școala de pe lîngă biserica din Sad, durată de unchiul său, episcopul Ioan Inochentie Clain, care din exilul său de la Roma, dorea ca unul din nepoții săi să se facă călugăr. După doi ani petrecuți în seminarul episcopal trece în seminarul lui Petru Pavel Aron și în 1762 se călugărește. Despre aceste prime impresii ale unui noviciat, dur de la natură dar agravat de rigorile unor călugări desăvîrșiți ca Petru Pavel Aaron și Atanasie Rednic, profesorul său, ce avea să urmeze în scaun lui Pavel Aaron, va scrie spre bătrînețe, într-o pagină interesantă, atît prin latura ei documentară cît și prin însușirile autoportretistice și de evocare :

„Cinci prunci, dintre cari nici unul nu plinise șeasprezece ani, scrie Clain, — eu însumi eram unul dintre aceștia. Într-o vacanție, ținîndu-ne în Blajiu, ne învăța canonul vieții călugărești, mergeam la vile vlădicești adeseori, omenie bună la Vlădica aveam. Eu însumi nu știam pentru ce ne învață pe noi acestea. O dată ne-au zis că Vlădicul voiește să ne facă călugări, numai să voim și noi. Nici unul dintre noi n-au cutezat împotrivă a răspunde. Într-aceea Vlădicul Aaron făcuse rînduială despre hrana noastră, ca să mîncăm

bucate albe, cum și noi credeam. Iar Atanasie Rednic ne-au făcut instanție (jالبă) către Vlădica Aaron, cu carea ne rugam să ne primească la călugărie, că noi ne făgăduim că vom ține canonul vieții călugărești întreg, nu pe jumătate, cum fac unii. Vlădicul Aaron, înțelegându-se cu Atanasie, dă rezoluție că ne laudă cugetul nostru și ne primește. Deci într-acelaș an 1762, în 14 zile, a lunei lui octomvrie, luni de ziua Sf. Paraschiva, ne-am făcut călugări. Pe mine, care aveam numele Maniu, iar fiindcă nici vin, nici vinars, nici beare, nici o beătură afară de apă nu beam, căci nici cum nu pociu suferi, nici nu-mi place orice beătură bețivă, afară de apă, mi-au pus numele Samuil, fiindcă sfântul Samoil încă n-au beut beătură bețivă.“

Și tinerii călugări încep o existență din cele mai grele. Cursurile, slujba bisericească, metaniile zilnice, dimpreună cu hrana mai puțin ca frugală (mai tot timpul bucate de post fără ulei) îi șubrelesc atât de mult, încât unul leșină și peste cîteva zile moare, un altul cade la recreație, altuia îi vor trebui doi ani pînă să răposeze, iar Clain însuși e mai tot timpul bolnav și în pericol de moarte. Sub Atanasie Rednic, „un om greu la fire“ cum îl caracterizează Clain și care „toată legea ar fi vrut să o facă călugări și să supună pe toți la viața grea“, situația nu s-ar fi îndreptat dacă, din rîvna pe care fostul său profesor și actualul episcop o avea pentru înaintarea învățăturilor, nu l-ar fi luat sub aripa-i protectoare, numindu-l prefect la Mînaștirea Sf. Troița, la școala unde învățase, precum și consistorial al Sinodului. În 1766 intră în colegiul pazmanyán din Viena, care avea rezervate două locuri pentru preoții uniți, învață filozofia și teologia și întors la Blaj predă matematica și etica. Cu urmașul lui Rednic, episcopul Grigore Maior, călugăr luminat și om al cărții, îl aflăm la Viena, în 1772, diacon la consacrarea episcopului

său. Prefect de studii la seminariul Sf. Barbara din Viena, se adîncește în studiile sale preferate, de istorie, copiind cronica hălăcenească și pe a lui Miron Costin sau în tălmăcirea operelor lui Vasilie cel Mare și nu numai în răgazurile slujbei, cum reiese dintr-un act al episcopiei Făgărașului, care plătea Seminarului Sf. Barbara 200 florini pentru că-l întreținuse pe Samuil Clain timp de un an, fără oficiu. În 1780 tipărește în colaborare cu Șincai, în latinește și în alfabet latin valahice; în 1781 și 1782 și tot la Viena tipărește în limba latină disertațiile teologice despre căsătorie și despre posturile bisericii greco-orientale iar în 1784, întors din nou la Blaj încearcă, dimpreună cu Șincai și Maior, care izbutesc, să părăsească rasa călugărească, dar guvernul, la îndemnul episcopului desigur, îi refuză această favoare, obligîndu-l să rămînă în mănăstire, deoarece, cum sună motivarea, „*e trebuitor pentru îngrijirea sufletelor*“.

Păstorea la vremea aceasta, la Blaj, episcopul Ion Bob, urcat încă de la 1782 în scaunul părăsit de Grigore Maior și numele lui e strîns legat de biografia celor trei frunțași ai școlii ardelenene, care au avut de pătimit de pe urma lui, fiecare în felul și pe măsura temperamentului său. Istoria acestor raporturi e consemnată în actele oficiale ale episcopiei de Blaj, reproduse încă de acum opt decenii în *Arhivul* lui Cipariu și pe baza lor, sporite cu noi izvoare și cu corespondența dată la iveală în răstimpul acesta, istoricul ardelen Zenobie Piclișanu a putut redacta un memoriu consacrat unui adevărat „proces literar“, acela al relațiilor pe care episcopul Bob le-a avut cu Samuil Micu, cu Gh. Șincai și cu Petru Maior. De bună seamă, nu e vorba să reluăm piesele acestui proces și mai ales nu poate fi vorba să ne pronunțăm cu inima ușoară asupra singurei și totalei vinovății a episcopului Bob,

cîtă vreme s-ar cere auzită și partea celaltă, căci, pe de o parte, vlădica Bob are apărători dintre cei mai onorabili, iar pe de altă parte atitudinile polemice și de răzvrătire ale celor trei victime alternează cu atitudini de subordonare și smerenie, în care nu poți cîntări cu precizie cîtă sinceritate și cît element convențional intră. Dacă ne oprim, totuși, la unul din capitolele acestui proces, e pentru că în măsura în care conturează biografia lui Micu, reprezintă un paragraf de psihologie ecleziastică și-n același timp oferă prilejul de a lua contact cu una din cele mai patetice pagini literare pe care le-a scris învățatul Samuil Micu Clain. Ea este, această pagină, atît de emoționantă, sub raportul moral, și atîta de elevată sub raportul stilistic încît ne-am fi oprit la ea chiar dacă n-am fi aflat din mărturia editorului de acum opt decenii, că pagina aceasta e însăși cauza și punctul culminant al înverșunării episcopului Bob împotriva lui Samuil Micu. Între anii 1790 și 1794 Samuil Micu trudește la tălmăcirea Bibliei, care avea să apară în 1795 și compune tratatul de teologie moralicească, ce va apărea în 1796. *Theologia* era terminată încă din anul 1794 și pentru această lucrare, Samuil Micu compune o dedicație — e pagina de confesiune de care vorbeam — pentru episcopul unit al Orăzii Mari, Ignatie Darabant, fost profesor de această disciplină la școlile din Blaj, protectorul și prețuitorul lui Micu și fost contracandidat al vlădicăi Bob la chiriarhia de Blaj, cînd întrunește mult mai multe voturi ca acesta, dar nu obține agrementul guvernului. Dedicatia e scrisă, în stilul inspirat biblic, atît de familiar bogatei noastre literaturi religioase, în care, totuși, șablonul tradițional lasă destul loc și fiorului personal. Este cert că scriind această dedicație, Samuil Micu plătea binefăcătorului său un tribut de recunoștință, elanul însă cu care o face este atît de năvalnic, atît de spontan, deci atît de sincer, încît textul îmbracă mai tot timpul caracterul unui poem

liric, cum se va vedea din citatul, cam lung poate, deși trunchiat, cu care vom ilustra afirmația. El se cuvenea reprodus, între altele, și ca o mărturie a înaltelor însușiri literare, de care fruntașii școlii ardelenе, deși metodicі oameni de știință, dau dovadă ori de cîte ori le este solicitată sensibilitatea. Așa e și la Șincai, așa, mai ales, la Petru Maior, așa, în această dedicație a lui Clain, în care simetria cadențelor, enumerațiile, aliterațiile țin mai mult de legile inimii decît de artificiile retoricei bizantine.

„Multă vreme iaste, începe dedicația, de cînd, ca cu o neastîmpărată ardere de sete fierbe întru mine inima mea, o prea sfințite cap, Arhiereul cel de Dumnezeu ales și al meu prea dulce părinte, și tot într-una mă boldește, că oricum pociu, să-mi pui la lumină și să-mi arăt fiiasca dragoste, și datornica plecăciune și cucernicie, care de pururea am cătră tine, cel ce de cînd m-ai cunoscut, totdeauna ca pre un frate, și acum ca pre un fiu al tău m-ai iubit, și m-ai miluit și pururea mă ajuți, că tu ai fost și pricinuitoarul, ca să mă trimiți la Academiile cele din țările dinafară, pentru carea mare, ba prea mare dragoste și cu adevărat, părintească inimă, cu multe îți sînt datoriu, și atîta-ți sînt, cît nici decum cu toate puțințele mele, măcar cît să mă muncesc, în toată viața mea, fie cît de lungă, nu pot după cuviință să-ți mulțămesc...”

Și, după ce mărturisește, că vrea să-i închine *Theologia moralicească* „ca pe o pîrgă ceva din ostenelele sale“, trece la enumerarea virtuților episcopului Darabant, care nu numai cu cuvîntul dar și cu faptele lui bune, la fel cu lumina în sfeșnic, ce, pusă pe masă, luminează toată casa, strălucește :

„Că strălucește întru tine tot feliul de faptă bună, viața cinului înțergesc, săvîrșirea vieții preoțești, faptele creștinătății, lucrarea cea cu sudoare în viaia Domnului, săvîrșirea sufetelor, propoveduirea cea fără de pregetate, și plină de bogoslovie, slujbele cele besericești, miloste-

niia, îndurarea, facerea de bine, ajutoriul celor necăjiți, folosul celor păgubiți, mângâierea celor întristați, limanul celor înviforați, adăpostul celor bătuiți de vinturile nevoilor vieții aceștia. Strălucește înțelepciunea, bărbăția, înfrînarea, curăția, rugăciunile cele cu de-adinsul către Dumnezeu, postul, privegherea, cetaniia și cugetarea cea cu bună nevoință a Sfințelor Scripturi și a sfinților Părinți, pre carii pururea cu tot de-adinsul te-ai nevoit și te silești a-i urma.

O părintele meu, lung foarte ar fi a număra faptele cele bune cu care tu strălucești, și firea te-au dăruit, și dreptatea celui prea înalt te-au împodobit, și ca să nu fac aceasta și neputința mea și modestia ta și marea smerenie carea o ai, mă oprește. Ci tot nu pociu cu totul tot cu tăcerea să trec iubirea cea mare care ai către Dumnezeu...”

Iubirii către Dumnezeu, adaugă Samuil Micu, episcopul i-a adaos iubirea pentru deaproapele și într-o largă procesiune enumerativă pomenește toate acele dovezi pe care Ardealul le-a cunoscut și care acum își dă seama cât de mult a pierdut prin strămutarea lui Darabant la Oradea Mare, după care, cu smerenie și într-o imagine plină de mireasma aliterățiilor își încheie dedicația : „Primește simbolul fieștii mele inimi și împreună și pre mine mă primește, și cu părintească milă și de aci înainte mă ocrotește și îngăduiaște, ca cu prea lăudqtul și vestitul tău nume să să împodobească, că bine știu, că de va fi înfrumusețată cu mireasma cea dulce mirositoare a numelui tău, plăcut miros de mireasmă dulce a mirodeniei mirului celui creștinesc va slobozi.”

Aceasta este, redusă la strictul necesar, dedicația din care, cum se crede și cum pare să se adeverească, s-a stîrnit întreaga animozitate a episcopului Bob. Căci nu numai că această frumoasă și creștinească pagină de literatură nu apare în fruntea *Theologhiei* în 1796, înlocuită fiind cu o obișnuită închinare către episcopul

Blajului, dar autorul ei e urmărit cu felurite șicane, bănești, în legătură cu drepturile de autor, ce i se cuvin din talmăcirea Bibliei, și cu învinuiri nedrepte că ar fi încercat să părăsească biserica unită și să treacă la neuniți. Șicane umilitoare și acuzații ce jignesc și-i smulg, în scrisoarea din 12 februarie 1796 către episcop, accente dureroase ce-l fac să vorbească de „slăbirea mâinilor“ și de „amărала inimii“, iar doi ani mai târziu, în 1798, îl vor sili să redacteze acea minunată apărare, pe care istoricii au numit-o cu drept cuvânt, „apologia“ lui Clain — act de înaltă conștiință, și de mare curaj, a cărei încheiere sfârșea cu o hotărîre întru totul contradictorie, dar care singură ea explică intensitatea suferințelor morale, sub povara cărora se afla smeritul călugăr și cărturarul neobosit : pentru a pune capăt suspiciunilor, Micu cerea autorităților bisericești să-i îngăduie să treacă la catolicism, la ritul latin, convins că în felul acesta va fi scutit pe viitor de astfel de jigniri. Hotărîre contradictorie, spuneam, deoarece vine de la un fiu credincios al Unirii, care la fel cu unchiul său Ion Inochentie Clain, cu Atanasie Rednic, cu Șincai și cu Maior, autorul vehementului *Procanon*, care se ridica împotriva infailibilității (nesmîntnicia) Papei, au militat cu toții pentru păstrarea intactă a celor patru puncte și s-au împotrivit oricăror tentative de „lătinizație“ în ceremonial, în vestminte, în cult, care ademeneau pe cîte unii. Dacă, acum, punem în cumpănă frumusețea literară a acestui act de smerenie, această dedicație în care totul se articulează mai mult după legile interioare ale simțămîntului ce dictează, decît după canoanele meșteșugului ritoricesc, dacă o punem, zic, în cumpănă cu reacțiunile pe care le-a generat, ar trebui să vedem în făptura episcopului Bob însăși întruparea pizmătarețului, așa cum îl zugrăvește într-una din propovedaniile sale Petru Maior, a pizmătarețului, ce de la Satana își trage „ghenealoghia“, al cărui „moș iaste Cain“ și a cărui inimă,

ca și cariul, o roade zavistia. Așa sau altminteri, ultimii ani de la Blaj ai lui Samuil Micu sînt ani de întristare și acestor amărăciuni acumulate în inimă-i se datorește de bunăseamă scena pe care tradiția a transmis-o în legătură cu ultima predică, ce ținu în catedrală, în 1802, la plecarea sa din Blaj : „*Niciodată, ar fi zis Samuil Micu, n-am cugetat că voi scoate apă din piatră*“ și întorcîndu-se către perete a plîns. Ultimii ani din viață, petrecuți în atmosfera tipografiei din Buda sînt prinși mai cu seamă de grijile apariției dicționarului. Iar cînd după moartea episcopului Ignatie Darabant, solicită printr-un memoriu, impresionant sub raportul motivării și titlurilor, scaunul vlădicesc de la Oradea, o face, de bună seamă, cu gîndul că un astfel de loc ar deschide alte perspective și sieși și culturii românești, așa cum o și spunea de altminteri, în scrisoarea de la 1 ianuarie 1806 către I. Corneli : „*De-ar da Dumnezeu Bisericii din Oradea ca episcop un om iubitor de erudiție și de învățătură, care să sprijine cultura și știința în neamul nostru !*“

*

Activitatea lui Samuil Clain pe tărîm regilios cuprinde tălmăciri din opera sfinților părinți și din lucrările soboarelor, culminînd cu tălmăcirea Bibliei de la 1795, disertațiile pe care le-am amintit în limba latină, tipărite la Viena, tratatul de teologie morală, despre care a fost vorba, exegeza tainelor și începe cu *Cartea de rugăciuni*, tipărită cu litere latine, la Viena, în 1779, un an înaintea gramaticii și în care se și schițează pentru prima oară principiile ortografice ale scrierii cu litere latine. O preocupare identică vom întîlni tot într-o carte religioasă, anume în *Acatistul* tipărit la Sibiu în 1801. Paralel cu lucrările de doctrină teologală, Samuil Micu a tipărit și cărți bisericești de popularizare, precum *Cartea de rugăciuni*, amintită și, mai ales *Pro-*

povedaniile sau învățăături la îngropăciunea oamenilor morți, tipărită la Blaj, în 1784, scrisă pe înțelesul celor mulți (așa cum va gândi și va proceda și Petru Maior în ale sale Propovedanii), fără „măiestrie ritoricească” cum însuși o spune, când își avertizează cititorul și-l roagă „să-l ierte de-l va sminti cumva curgerea graiului”. Însă meritul de căpetenie al lui Samuil Micu, în acest domeniu, rămîne traducerea Bibliei de la 1795. Plecînd de la exemplul Bibliei lui Șerban de la 1688, care pe de o parte dispăruse din circulație, iar pe de alta prezenta, după credința lui, „o foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc”, precum și de la încercările de tălmăcire ale lui Petru Pavel Aaron, Samuil Micu își lămurea punctul de vedere în cuvintele : „Deci, ca stilul și așezarea graiului întru aceeași Biblie să nu fie osibit, puindu-se unele dintru acé tălmăcire, altele dintru a altuia, s-au socotit că toată Biblia de unul cu asemenea stil și așezare a graiului să se tlămăcească. Deci avînd eu îndeletnicire, m-am îndemnat să mă apuc de atîta lucru și să îndreptez graiul Bibliei ceii mai dinainte românești tipărită.”

Ceea ce și face, ba chiar traducînd din nou Testamentul cel Vechi după septuaginta elinească. Rîvna aceasta de a unifica stilul și de a turna graiul în expresii tipic românești este la Samuil Micu o îndeletnicire firească. Cînd, la Pesta fiind, va fi rugat de canonicul Corneli de la Oradea să îndrepte *Catehismul* ce urma să se tipărească, Samuil Micu socotește că ar fi mai bine să-l scrie din nou, atît de defectuos i se părea stilul. Ceea ce ne duce, implicit, la una din afirmațiile lui Șincai din epistola către Lipszki (1802) cînd spunea : „numai dou români cunosc știînd scrie bine românește : pe Samuil Clain și pe episcopul de Argeș”. Dar Micu nu-și face iluzii. S-ar putea ca și graiul tălmăcirii lui să fie sau să pară întunecat pe alocuri. Explicația stă întru aceea, lămurește tălmăcitorul, că el n-a voit să

introducă nici un cuvînt mai mult peste cele ale originalului elinesc. „Foarte anevoie iaste, adaogă el, *luminat și cu chiar înțeles, despre o limbă a tălmăci pre altă limbă, nici un cuvînt adăogînd și țiind idiotismii limbii ceii dintîii, că fieștecare limbă are osibiți ai săi idiotismii*“. Cu aceste principii la bază și aplicîndu-le cu strictețe, Samuil Micu a izbutit să dea tălmăcirii sale a unitate de stil, pe care cunoscătorii au subliniat-o din timp. „*Limba Bibliei din 1795*, scria unul dintre aceștia (Ion Modrigan, *Cum a apărut Biblia lui Clain în Cultura Creștină*, VIII, 5—6 mart, 1919) *nimenia n-a mai scris-o la Blaj, nici pînă la Clain, nici de la Clain pînă în vremele mai nouă, încît stă singur și izolat și e ușor de a-l recunoaște, pentru cel ce s-a ocupat cu scrisul lui Clain*.“ Nu ne gîndim să mergem mai departe pe calea acestei concluzii. Însă putem afirma că o lectură comparativă a celor două Biblii de la 1688 și de la 1795, apleacă cumpăna în favoarea celei de a doua. Și nu e la Clain numai grija unei clarități cît mai explicite, dovadă argumentele inițiale ale capitolelor, glosele, explicațiile cuvintelor, cu cari e înlesnită lectura unui text bogat în arcanе, dar este mai cu seamă grija unei continui rotunjiri a frazei, a expresiei, a topicei. Demonstrația e la îndemîna oricui. Deschideți, să zicem, la primul capitol al *Ecleziastului*. O analiză atentă a celor două redacții e concludentă. Mă voi opri la un singur detaliu. Biblia de la 1688 zice : „*Neam merge și neam vine și pămîntul în veac stă*.“ Biblia de la Blaj din 1795 zice : „*Neam trece și neam vine și pămîntul în veac stă*“, păstrînd din vechea tălmăcire nedeterminarea arhaică a substantivului, dar înlocuind cu sigur și superior instinct pe *merge* cu mult mai sugestivul *trece*. Cînd Vasile Pogor-bătrînul, tatăl junimistului, compune pe la începutul veacului următor, acel prea frumos poem al deșertăciunilor, reprodus și-n *Lepturariul* lui Pumnul, clasică antologie din care Eminescu și-a cules mierea vechilor scripturi, va

zice, păstrînd lecția înaintașului său : *Neam vine și neam se trece*, așa cum și Eminescu mult mai tîrziu, în *Glossa*, va folosi același tipar al indeterminării : *vreme trece, vreme vine...* Ceea ce dovedește că intuiția, și lexicală și morfologică și artistică a lui Samuil Clain n-a dat greș. Iată un cerc, de fel vicios, chiar dimpotrivă, care multe explică. Și pentru că ne aflăm aici, să nu pregetăm a spune că veneratul nostru coleg, părintele Gala Galaction, acest extraordinar alchimist al verbului românesc, care a îmbinat în chipul cel mai fericit mireasma tradițională a limbii arhaice cu licorile inedite ale neologismului, traduce totuși cu simplitate, ca pentru ziua de azi : *Un neam vine și altul se trece* și câtă să spunem, că pildele *Ecleziastului*, ca întreaga tălmăcire, de altminteri, sporesc în înțeles și-n sugestii. Dar iată, înainte de a părăsi tărîmul acesta teologal, o surpriză întru totul plăcută pe care ne-o rezervă scriitorul Samuil Micu Clain. În *Acatistul* din 1801, tipărit la Sibiu, părintele Samuil Clain de la Sad publică între alte rugăciuni și *Cîntarea jealnică către prea sfînta de Dumnezeu Născătoarea* și care nu e altceva decît tălmăcirea în versuri a celebrului imn latin *Stabat Mater*. Textul a fost reprodus în *Archivul* lui Cipariu pentru „raritatea” lui, cum se exprima editorul de acum opt decenii, și el se cuvine tipărit în orice antologie a poeziei române, care se respectă, între Psalmii lui Dosoftei și poemele religioase ale stihuitorilor populari Ion Barac și Vasile Aron, pe care exemplul lui Samuil Clain îi precedă. Un crîmpei-două din această tălmăcire convinge pe oricine :

Sta Maica cu jele plîgînd
 Lîngă cruce mult lăcrămînd
 Cînd fiul se răstigneă..
 (Stabat mater dolorosa
 Juxta crucem lacrymosa
 Dum pendebat Filius)

.

A fecioarelor Fecioară
Nu-mi fi, Tu, mai mult amară,
(*Virgo virginum praeclara*
Mihi jam non sis amara)

Și de scump sîngele lui
Fierbinte, aprins și-nfocat
Prin Tine să fiu apărat
În ziua județului
(*Inflammatus et accensus*
Per te, Virgo, sim defensus
In die iudicii)

Negreșit, nu e vorba să supunem unei cumpeni stricte admirabilul bocet, de acum cinci veacuri, al lui Jacopone da Todi, răsărit la capătul unei întregi literaturi himnice și tălmăcirea părintelui Samuil Clain. Faptul de a se fi apropiat de această capodoperă a lirismului creștin, de a fi încercat să țină, cu oricîte stîngăcii, pasul ritmului și de a fi izbutit cîteva echivalențe, se cuvine reținut și consemnat. Cum se cuvine consemnat și faptul că tot părintele Samuil Clain de la Sad e acela care, în 1803, tălmăcea pentru întîia oară în românește nu mai puțin poetica lucrare a Thomei de la Kempis, *De urmarea lui Hs. (Imitatio Christi)*, pe care cu un veac și jumătate mai înainte o tălmăcise și cumnatul lui Matei Basarab, Udriște Năsturel, însă în slavonește. Coincidențele acestea sînt pline de sugestii.

*

Opera istorică a lui Samuil Clain aduce pentru întîia dată în istoriografia noastră, viziunea de ansamblu a unei istorii pentru toate provinciile românești. În curent cu toate izvoarele naționale, de la cronicari la Cantemir,

al cărui *Hronic* fusese adus de episcopul Ioan Inochentie Clain, cu șaptezeci de ani în urmă, și care-l cumpărase la Viena de la un negustor ce fusese la Petersburg, și alimentată cu bogată informație străină, istoria lui Clain trece prin numeroase redacții, începînd cu *Istoria cu întrebări și răspunsuri*, pentru școlile de la Blaj, de la 1791 și pînă la *Istoria, lucrurile și întîmplările Românilor, pre scurt așezată...*, care se tipărește la Pesta, în 1806, după ce apăruse în unul din renumitele calendare de Buda, care vor face nu peste mult încîntarea lui Costache Negruzzi. Între aceste două date se situează redacțiile, latină și română, a Istoriei celei mari în patru volume, dintre care ultimul consacrat Istoriei Bisericești. *Cuvîntul înainte către Români* pus în fața Istoriei... *pre scurt* de la 1806 lămurește gîndul său, acela anume de a pune la îndemîna românilor, care nu știu mai nimic despre începutul nemului, despre mai marii lor ca și despre istoria lor, cunoștința de trebuință, începînd de la descălicarea romanilor în Dacia. Prefața se încheie cu mărturia acelei credințe, care va însufleți întreaga școală ardeleană și va determina o lungă tradiție. Reluînd lauda lui Alexandru Cortesius despre descendența lui Matei Corvin, Samuil Clain va afirma și el, în privința neamului său, credința „că cu adevărat a să naște din sînge roman mult iaste”. Obirșia romană și continuitatea romanilor în Dacia, sînt, de altfel, cele două pîrghii pe care Samuil Micu, ca și confrății săi, așează originile neamului românesc și ele sînt îndeajuns de cunoscute pentru a mai stăruî. Mai util mi se pare a ne opri la acel loc din *Statul Românilor peste tot*, în care, după ce tratează din nou cu felurite argumente descendența romană și deplînge în mișcătoare accente decăderea românilor („*Cel mai de sus neam, o durere ! slugă și rob, prost și neîn-vățat, sărac și lipsit, etc.*”), schițează mijloacele de îndreptare, pe care o vede venind numai de la o cultură în limba națională : „*Boierii*, continuă Clain, reluînd o

idee din *Filozofia lucrătoare* în privința supravegherii dascălilor, boierii să aibă grija ca pruncii să ia înțeleaptă și creștină învățătură, nu numai să știe frințește și alte limbi, prin a căror știință doar mai tare să nebunesc și să depărtează de la viața cea creștinească, ci mai înainte de toate să se muncească ca toate învățăturile și știința în limba sa să le aibă, că atunci și mai mulți și mai lesne or putea învăța“. Principiu cu osebite generos, și care a călăuzit întreaga activitate cărturărească a lui Samuil Clain, de la care, în afara celor tipărite, au rămas peste șaptezeci de manuscrise, cum atestă raportul lui Nicolae Densușianu din 1880, despre explorările sale prin bibliotecile din Ardeal. Vorbind de istoricul Clain ar fi, cred, nedrept să nesocotim una din cele mai juste caracterizări a operei sale istorice, făcută de unul din cei mai mari istorici ai noștri, atât de deosebit prin structură și temperament de istoricul ardelean, dar care-l judecă cu o dragoste cu atât mai emoționantă :

„Ca formă, scria Nicolae Iorga, Samuil Clain a fost adese un cronicar, un fin și interesant cronicar. Îi place a sta de vorbă, a fi ispitit de amintirile trecutului, a-și spovedi sufletul. Înaintea sa, el n-are, ca Șincai, izvorul de reprodus, n-are, ca Maiorescu, arma strălucitoare a argumentației cu care caută punctele slabe ale adversarului. E mai difuz, mai incoerent, mai bătrânesc. Dar tocmai de aceea mai simpatic decât ceilalți doi, și glasul lui blând îl ascultăm totdeauna mai bucuroși, decât vorba tare, convinsă, aspră, a tovarășilor lui de activitate. E, dacă voști, în el, ceva din temperamentul de vizionar, de poet, care a făcut farmecul și nemurirea unchiului său Inocențiu în marea lui luptă zadarnică pentru cinstea sa și pentru cinstea națiunii.“

•

Pe tărîmul gramaticii și lexicografiei, numele lui Samuil Clain e legat de apariția uneia dintre cele dintîi

gramatici a limbii românești și de pregătirea dicționarului quadrilingvui. Tipărită, în 1780, la Viena, unde Micu era prefect de studii la colegiul greco-catolic Sf. Barbara, gramatica se tipărește în limba latină, din îndemnul elevilor acelui colegiu, chiar cu concursul lor, cum se spune în prefața redactată de colaboratorul său George Șincai, în primul rînd pentru uzul școlarilor și apoi pentru oricine va face comerț cu românii dacici sau va călători prin toate provinciile românești, ba și mai departe („*Chiar și prin Crimă*”) „*fiindcă altă limbă mai uzitată prin acele provincii nu se află*”. Meritul acestei gramatici stă în primul rînd în folosirea literelor latine în locul celor chirilice, merit subliniat încă din 1837 de tînărul Kogălniceanu care în schița sa istoriografică, tipărită în nemțește, atribuie *Gramaticii* de la 1780 impulsul primit de mulți dintre învățații românii ai timpului, Maior între alții, de a tipări bune cărți cu litere latine. Sistemul ortografic al lui Clain, simplificat în regulile anexate *Acatistului* cu litere latine din 1801, urmărește să scoată în lumină originea latină a cuvintelor românești. E vorba de aplicația principiului etimologic, care cu timpul avea să ducă la exagerările curentului latinist și la hibridele aplicații ale Academiei Române, erori, mai la urma urmei, pieritoare, fiindcă tot ce e monstruos nu viază. „*Limba fabricată de școala ardeleană*, observa cu bună dreptate Nicolae Iorga, *n-au vorbit-o nici chiar aceia cărora li se datora efemera ei existență*.” Ceea ce este cu osebire învederat cînd e vorba de Samuil Micu, unul din cei mai adînci cunoscători ai limbii românești, captată la izvoarele ei populare. De altminteri, cine dorește să verifice justetea observației de mai sus, ajunge să deschidă chiar această gramatică în latinește de la 1780 și să cerceteze vocabularul românesc-latinesc și mai ales dialogurile uzuale de la sfîrșitul opusculului.

Dicționarul limbii românești a preocupat de timpuriu pe Samuil Clain. La 10 martie 1801 el avea gata

redactat un mare dicționar româno-latin și, după ce ajunge revizor al cărților românești la tipografia din Buda, e preocupat de ideea completării dicționarului cu corespondentele în limbile ungară și germană, ceea ce și face cu ajutorul lui Halitzki pentru partea germană și a lui Benedek pentru partea ungurească *. În prefața ediției a doua a gramaticii latinești de la 1805, Șincai dă ca iminență apariția dicționarului lui Clain. Cum tipografia cerea să i se asigure un număr de prenumerați, se schițează un adevărat plan de operații pentru stringerea aderenților, cum se vede din chiar prospectele apărute, și Clain apelează la canonicul I. Corneli de la episcopia unită din Oradea. Scrisoarea sa din 30 iunie 1805 — (aceeași în care anunță că în septembrie va împlini 60 de ani și că puterile îi descresc cu fiecare zi) — e unul din documentele cele mai prețioase și ea poate fi socotită printre diplomele de onoare ale lungii și, din nefericire, încă nefinitei istorii a dicționarului în cultura noastră. „*M-am străduit*, spunea, printre altele, Samuil Clain, *cu multe oboseli și veghi* (multis fatigiis et vigillis) *să alcătuesc mai cu seamă un dicționar, pentru ca în felul acesta să ușurez și alor noștri care voiesc s-o învețe pe a noastră și prin aceasta să aduc și cinste neamului întreg, ca să aibă și el adică dicționarul, de care nici o națiune nu duce lipsă, afară de a noastră și a țigănească* (quod habeat etiam illa dictionarium, quo nulla natio, nisi nostra et zingarica carebat)“ și, după aceea cu oarecare deznădejde : „*Ce am putut face am făcut, mai mult decât atîta nu pot face*“ (quod facere potui, feci,, ultra facere non possum). La începutul anului 1806 apăreau cele două prospecte ale dicționarului lui Clain în patru limbi (românesc-latinesc-unguresc-nemțesc și latinesc — românesc-unguresc-nemțesc), în înștiințarea cărora se făcea apel

* Cf. Gáldi László, Samuleis Klein, *Dictionarium Valachico-Latinum*, Budapest, 1944.

ca pînă la sfîrșitul lunei mai, prenumeranții să-și facă vîrsămintele la adresele ce se indicau. Însă la 13 mai Samuil Clain se săvîrșia din viață și dicționarul, pe care elegantele lui prospecte, apărute, îl făceau atîta de ispititor și de așteptat, nu va mai vedea lumina tiparului, cel puțin în forma aceasta. Căci materialele dicționarului lui Clain, la care s-au adăos cele strînse de Vasile Coloși, de I. Corneli și mai cu seamă de Petru Maior și de frații Teodorovici, aveau să slujească de temelie Lexiconului de Buda, apărut în 1825, tot în patru limbi, după o trudă de mai bine de treizeci de ani și cu conclucrarea a mai mulți învățați, cum vestește însăși foaia de titlu. Dintre celelalte lucrări ale lui Samuil Clain, vom aminti *Loghica* din 1799 de la Buda și cele două volume din *Filozofia cea lucrătoare* (Etica și Politica), apărute la Sibiu în 1800, mai puțin pentru a vorbi de caracterul lor didactic și compilatoriu, după modelele străine ale unui Wolff sau Baummeister, cît pentru a putea semnala una din recente cercetări închinete operei lui Clain. E vorba de studiul intitulat *Meritele lui Samuil Micu în problema creerii terminologiei filozofice românești* de I. Lungu, publicat într-un recent nr. din *Cercetări filozofice* (III, 4, 1955) și a cărui contribuție, întru totul remarcabilă, deschide încă o fereastră spre sufletul atît de complex, sub modeste aparențe, al smeritului călugăr de la Blaj.

Concluzia ce se impune la capătul acestei imperfecte schițe despre viața și opera învățatului ardelean este că Samuil Clain a înscris în istoria culturii noastre imaginea, așa cum de timpuriu s-a spus, unui benedictin, închinat în totului tot cărților, de la a căror statornică și fecundă elaborare nici una din multele supărări care l-au încercat nu l-au putut abate. În tenacitatea cu care blîndul călugăr și-a urmat drumul, destul de spinos, vibrează înseși tenacitatea neamului românesc de dincolo de munți, care a învins difi-

cultățile și a ieșit la limanul de izbăvire numai prin abnegația și prin silințele tuturor, fruntași ai bisericii, cărturari și norod, care au înțeles să pună mai presus de binele individual, binele obștesc. De oarece, cum așa de sugestiv o spune însuși, „binele cel de osebi, de nu iaste întemeiat cu binele cel de obște, iaste ca și tur-nul fără de temelie și ca și frunza pe apă și ca și praful care-l poartă și-l spulberă vîntul : curînd cade și pierē”. În perspectiva anilor cîți au trecut și cari au retușat exagerările, inevitabile, binele acesta de obște și-a lămurit și mai mult sensul, și către vatra aceea de lumină a credinței învățaților ardeleni au năzuit toți cărturarii de dincoace de munți și de la ea și-au luat îndemnurile. Este ceea ce Eliade a proclamat din timp, este ceea ce va sublinia încă din 1843, în *Cuvîntul pentru deschiderea cursului de istorie națională* de la Academia Mihăileană din Iași, tînărul istoric Mihail Kogălniceanu care, după ce denunța „romanomania” stirnită de învățații ardeleni și după ce constată sărăcia literaturii istorice de la noi, adăoga :

„Lipsa cea mai mare ni s-ar putea îndeplini prin neprețuitele uvrajuri ale lui Samuil Klein și Georgie Șinkai, a căror viață n-a fost decît o lungă luptă și o întreagă jertfă pentru patrie ; dar din nenorocire aceste mult dorite și mult așteptate scrieri, pînă acum n-au ieșit de sub tipar și, cum mă tem, nu vor ieși încă multă vreme“.

Exceptînd pe Șincai, situația avea să fie aceeași și peste un secol. Încercările lui Ioan Maioreșcu și ale oficialității din Principate, pe la jumătatea veacului trecut, de a face ca opera lui Samuil Clain să fie deshumată din cripta manuscriptelor de la Oradea și editată în țară, n-au dus la nici un rezultat. Pentru impulsul, însă, pe care această operă l-a dat studiilor noastre istorice și filologice, și o dată cu aceasta renașterii noastre naționale, la cei 150 de ani de la să-

vîrșirea din viață a călugărului Samuil Clain, poate că n-ar strica dacă Academia noastră s-ar hotărî să reînvie tradiția Hurmuzăcheștilor, tipărind, alături cu seriile ei de documente, și pe clasicii ardeleni ai culturii noastre într-o colecție demnă și de dînsa și de gloria lor. Fie ca viitoarele comemorări să ne afle trecuți de pragul pufuri dezamăgitelor deziderate, împlinind, fie și în parte, bunul gînd de peste un secol, al lui Mihail Kogălniceanu.

1956

[*Mențiuni de istoriografie literară și folclor (1948—1956), E.S.P.L.A., 1957, p. 502—524*]

ÎNSEMNAREA CĂLĂTORIEI LUI DINICU GOLESCU

— proiect de prefață —

Autorul relațiunii de călătorie, ce se retipărește astăzi pentru a IV-a oară, în decurs de 125 de ani, de la apariția ei din 1826, în „*crăiasca tipografie a Universității ungare*“ de la Buda, este una din figurile luminoase ale trecutului nostru cultural și politic. Logofătul Dinicu Golescu (pe numele de obîrșie, cu care-și iscălește lucrările : Constantin Radovici din Golești) aparține unei familii boierești, cu rădăcinile adînc înfipite în solul istoriei și întinzîndu-se pînă către jumătatea veacului al XVI-lea. Al treilea și cel mai mic fiu al banului Radu Golescu s-a născut în 7 februarie 1777 și a cunoscut, ca mai toți cei de o seamă cu dînsul, cultura grecească în floare, la timpul acela, și în principatele noastre. Ștefan Comită, folosit în una din lucrările sale, este amintit drept unul dintre dascălii săi. A trecut prin cîteva din treptele administrative, cînd a cunoscut (ba și practicat) năravurile, ce se obicinuiau („*luările nepravilnice*“) și împotriva cărora se va ridica cu toată asprimea mai tîrziu, în paginile acestei relații de călătorie însăși, după ce contactul cu moravurile și administrația Apusului avea să-l zguduie cu violență și să-l lămurească asupra întunericului și răcilelor din țară. Nestatornicia așezărilor politice l-a alunecat, cum însuși o spune, de patru ori, în curs de 24 de ani, pe drumurile pribegiei, cînd a călătorit atît în Rusia cît

și în țările Apusului, de unde avea să aducă o dată cu cea mai dramatică schimbare la față, morală, și rodul acestei relații de călătorie, ce se retipărește astăzi și care cuprinde „însemnările“ a trei drumuri apusene, efectuate în 1824, 1825 și 1826. Întors în țară, întreprinde câteva fapte de temeinică cultură. Își propune să facă la moșia sa Belvedere, din marginea Bucureștiului, un institut pentru educația fetelor și fundează la Golești, în 1826, o școală la care vor predă dascăli de valoare unui Aaron Florian și Heliade Rădulescu, școală întemeiată pe înalte principii pedagogice, accesibilă tuturor copiilor, indiferent de rasă sau de clasă socială. („Școală slobodă obștească, unde pot merge fii nobleți, ai norodului, și măcar și robi pămînteni și streini“ stă scris în Înștiințarea respectivă.) Tot pentru trebuințele școlii din Golești, întocmește, o *Adunare de pilde bisericești și filosofești*, Buda, 1826, compilație anecdotică și morală, tălmăcită din grecește, în care anume glose originale vădesc aceleași preocupări și aceleași teme, frecvente în relația sa de călătorie și din care vom spicui cînd și cînd după necesitate. În același an, se pare, căci paternitatea nu e încă definitivată, ar fi tălmăcit de pe franțuzește și sub titlul *Starea de acum a prințipaturilor Valahiei și a Moldaviei*, numai părțile ce interesau, din cartea *The present States of Turkey* a lui Thomas Thornton. Interesat în chestiunile de politică internațională tipărește, tot la Buda, în 1827, *Adunare de tractaturile ce s-au urmat între prea puternică împărăție a Rusiei și nalta Poartă și încheiate între 1774 și 1826*, numai cele pe seama prințipaturilor. Și tot în acest an, în 1827, dar în tipografia de la Cișmea, din București, face să apară *Elemente de filosofie morală* de Neofit Vamva, tălmăcite din grecește. În 1828, patronează apariția în Apus a gazetei *Fama Lipscăi*, a cărei durată este cu totul efemeră iar în 1829 obține autorizația pentru apariția întîiului periodic românesc din Muntenia, *Curierul Românesc* al

lui Heliade Rădulescu. O mare hartă statistică, pe care *Curierul Românesc* din 7 august 1830 o vestea cu mari laude, completa preocupările și osîrdia marelui logofăt, a cărui „moarte păgubitoare“, o aducea la cunoștința obștei în numărul său de la 5 oct. 1830. Heliade Rădulescu, protejatul și colaboratorul său, își sfîrșea cuvîntul funebru cu aceste cuvinte :

„Te înnalți, pieri dintre noi, dar pomenirea ta nu va pieri dintre noi, scrisurile tale vor sta de față și aici și înaintea judecării cei înfricoșate. Numele tău va fi drag învățăturii și celor ce se adapă din dînsa.“

*

Din scurta trecere în revistă, biografică, de mai sus, s-ar putea spune că întîiul pătrar de veac al secolului al XIX-lea este, cu aproximație, epoca în care se formează și-și dă tributul lucrării sale politice și culturale logofătul Dinicu Golescu. Ea este o epocă bine conturată în configurarea căreia se adaugă nenumărate osîrdii și talente. E ca un bazin de ape, spre care se îndreaptă numeroși afluenți. Idealurile sociale și politice, premergătoare mării revoluții franceze, de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, îndeosebi filozofia luminilor și nu mai puțin însăși sămînța generoasă a mării revoluții franceze prinseseră germenii și pe țărmurile Dunării. În această atmosferă de frondă și critică socială a prins și s-a dezvoltat o întreagă literatură a pamfletului, indiferent de nuanțele cîte îmbracă, de la *Scrisoarea unui țăran către boieri* a lui Bartolomeu Măzăreanu, de la sfîrșitul veacului XVIII și pînă la paginile de amară revelație din relația de călătorie a logofătului Dinicu Golescu însuși. Oricîtă artă a scrisului ar înflori în opusculul lui Bartolomeu Măzăreanu, nu se poate tăgădui că alături de toate acele flori ritoricești ale stilului își fac drum și altfel de corole, adevăruri irecuzabile („dar nu vă amăgiți că veți rămînea dumneavoastră, dacă ne vom prăpădi noi : că

*dacă se strică temelia, de grabă se strică și casa“), por-
trete sugestive, cum sînt cele din paralela între vechii
boieri și cei din timpul său („Oare se zăboveau, după
porturi muieresti și după întrecere de a-și face case mari
etc., etc.“, *Vouă nu vă pasă, cheltuiți vremea în ben-
cheturi atuncea cînd noi murim de foame*“ etc., etc.)
și accente de-a dreptul revoluționare, ca această pero-
rație incendiară și luminînd din bezna trecutului toate
mișcările agrare ale veacurilor următoare : „...să știți că
măcar că sîntem moșici, cum ziceți voi fără minte, noi
singuri ne vom apăra, că totdeauna noi putem mai mult,
dar n-am socotit că trebuie să facem cum putem, ci ce
să cade, adecă : să vă ascultăm, să ne supunem vouă, ca-
rele am făcut-o. Dar voi orînduieților celor buni nu vă
supuneți și pe noi nu ne apărați. De ce din spețele noas-
tre să purtați și din sudoarea noastră să vă hrăniți ; să
trudim ca să strîngeți voi mișini, amestecături, adunături
de averi ! Destul, pînă aicea ! Răbdarea mai mult nu
poate ! Ori ne faceți dreptate, ori noi ne vom face ! Că
bătrînii noștri ne povestesc, că nu știu de mult oarecînd,
de asemenea s-au fost buicit boierii ; au fost pierdut
orînduielele cele bune ; toate mergea după părerile lor
îndreptate. Și ne zicea : pînă n-am cruntat topoarele
noastre în singele lor nu ne-am pus la cale !“ Accente
ce se întîlnesc, aproape identice, în pamfletele din ju-
rul anului 1821, cele mai multe din ele, cum observă
Nicolae Iorga, opera celor două partide de opoziție și de
luptă națională, al Goleștilor și al Filipeștilor. Aproape
identic — însă, negreșit, cu toate acele particularități pe
care însăși natura genului le impune. Lirismul vechii
tinguiri îl înlocuiește de astă dată cugetarea politică, în-
drăzneată și nu lipsită de căldură și comunicativitate. Ea
se ridică dincolo de tabloul sumbru al mizeriei unei clase
oprimate și formulează adevăruri, ce-și făcuseră drum
în mințile luminate de pretutindeni. Injustițiile sociale,
ca urmare a deosebiriilor de naștere, cu concluzia natu-*

rală că patria nu poate îngădui astfel de discriminări, e una din temele frecvente ale pamfletelor din vremea aceasta :

„Trebuie să ne deșteptăm, se spune într-unul din ele, și să socotim că omenirea tot într-un chip își are simțirile și mișcările ei și că înălțările cele după întâmplare, iar nu după cuviință viind către cineva, nu aduc cu sine și cuvenita istețime, precum nici cei goniți de noroc, deși rămân în stările cele mai mici, nu se despoaie de darurile firești... Acei puțini cari cu nedreptăți se slujesc de patrie, nu pot fi și patria, iar glotișul, tot, ce prin silnicie se află supuși la cei puțini, aceia și firește și pravilnicește sînt patria, că orice putere care se oblăduiește cu pravili și dreptate, așa îi poate numi...”

Idei, reluate cu și mai multă vigoare, într-un alt pamflet, care definește drept *„adevărata blagorodie”* (noblețe) pe aceea care *„își are ființa sa nu în părerile bunătăților trupești, ci întru îmbunătățirile cele sufletești”*, calități ce toate *„se cîștigă iar nu se pogoară la moștenire, nici se hărăzesc...”* Ceea ce Eufroisn Poteca va formula cu pregnanță în proiectul de reorganizarea statului, în 1826, cînd vorbește de alegerea unui cîrmuitor politic : *„Cîrmuitorul este și slujește binele norodului, iar nu norodul este și slujește pentru cîrmuitor ; așa dar, acesta deși are putere, dar norodul o dă lui și nu poate s-o întrebuițeze decît pentru folosul norodului.”* Acest norod, pe care mai toți călătorii străini ai epocii acesteia (un Wilkinson, un Thornton) îl văd trundind viață animalică, în condițiuni troglodite, așa cum îi va înfățișa și Dinicu Golescu într-o memorabilă pagină a relației sale de călătorie, în timp ce alături se ridică într-o zdrobitoare piramidă nenumărate trepte ale boierilor, după care năzuiesc cu toții. Această pervertire socială formează una din temele de predilecție ale cronicarilor vremii și ei o vestejesc în prefete copioase, ce

întrec cu mult lucrările originale sau tălmăcite, pe care le însoțesc. În ampla prefață din fruntea volumului său de versuri, intitulat *Caracteruri*, din 1826, Barbu Paris Momuleanu scria între altele :

„Beți toți din beția ambiției, vrem fiecare a fi nobil, cinstind numai rangurile și dregătoriile și nesocotind meșteșugurile și lucrarea pământului din care ese îndestularea și fericirea neamului omenesc. Noi prețuim mai mult treptele boierilor care ne fac nefolositori în soțietate decât lucrarea pământului, pe care toți prințipii și legiuitorii cei mari au cinstit-o...”

Și mai departe, într-o plastică imagine, generalizînd și punînd degetul pe adîncă rană a luxului, ca simptom al decadenței economice, așa cum vor face și Dinicu Golescu și Eufrosin Poteca. Momuleanu scria :

„La atîta au ajuns cîntea hainelor, cît de s-ar înfățișa prost îmbrăcat, în chip necunoscut înaintea cuiva însuși Petru cel Mare, carele au turburat cu duhul său toată Evropa, ar fi prea nesocotit ; iar de am îmbrăca o statuie în blane scumpe și am scoate-o la plimbare într-un echipaj scump, poleit cu aur, negreșit că toți speriat o am privi ; de aceea pociu zice că luxusul este boier acum iar boierul, sluga luxusului.”

Iar Grigore Pleșoianu, merituosul dascăl craiovean, cîțiva ani mai tîrziu, în prefața la tălmăcirea sa din Marmontel, *Aneta și Luben*, 1829, pune pe un boier fanariot ce se lăuda că în zilele lui Caragea cîștigase „peste douăzeci de mii de lei numai de la o madeă (afacere)” să predice unui cărturar naiv, o fructuoasă convertire : „...alătură-te, îi spunea acesta, pe lîngă vr-un boier, să aibi și tu o ușă deschisă, învață praxis ca să te faci mîine poimîine un condicar, apoi sameș și celelalte, care te fac să fii în rîndul oamenilor ș-al boierilor, iar nu într-al falaitarilor. Insoară-te și ia o fată de boier cu zestre bunicică, moșie, țărani, bani și de toate, nu umbla derbedeu tăind cîinilor frunză ; cu minciuni d-astea : că

pământul e așa, că se împarte într-atâtea țări, că sînt atîtca stele pe cer nu roșești tu ouă.“ Și aripa aceasta protectoare a boieriei favorizează și în nenorocirile bejenilor : „Cînd va fi răzmeriță, continuă insinuantul profesor de parvenitism, trimiți carăle cu calabalic înainte, pui caii la caleașcă și pleci și tu cu nevastica după, în băjenie. Dacă te-au jefuit, tu, dacă ai stăpîn vrednic, numai dintr-un zapcialic iar pui la loc ce-ai pierdut.“ (Ceea ce, în treacăt fie spus, amintește de lăzile, pe care Del Chiaro, secretarul lui Bișcoveanu, le vedea în toate casele prinților și boierilor încărcate cu toate averile, gata oricînd să ia drumul bejeniei și surghiunului.) Și pentru a încheia tabloul epocii, în zugrăvirea căruia mai toate spiritele luminate și patrioticești își dau concursul, să amintim în treacăt și de comediile satirice ale lui Iordache Golescu, operă demnă de retipărit și care ea singură ar merita o atenție specială. Una din ele se numește *Starea Țării Românești, acum în zilele Măriei Sale Ioan Caragea Voevod, pe vremea asidosiei, tipărită cu cheltuiala săracilor din ceea ce le-a rămas*. Titlul singur vorbește. „Asidosia“ era scutirea de tribut pe doi ani, pe care țara o obținuse în ajunul urcării în scaun a lui Caragea, ceea ce nu l-a împiedicat pe acesta să urce dările și să-și sporească simțitor veniturile. Comedia se petrece într-o cîmpie „plină de morți“ ce dialoghează în jurul unui foc mare. Un mesager, trimis pe pămînt, ca-n povestirile filozofice ale lui Voltaire, să raporteze despre traiul oamenilor, povestește cele văzute și auzite : bărbați „legați cot la cot“, femei „închise prin coșare“, slujitori „cu bicele asupra lor“, toți din toate părțile jelindu-se „ca la moarte“, „iar zapcii strigînd : Bani ! Bani ! ca clopotul de la biserica domnească din Curtea Veche“. Povestea huzmetarilor, cu tabloul arendării și exploatării huzmeturilor (dările indirecte) și *Comedia ce se numește Barbu Văcărescu, vînzătorul țării, izvodită de Dirzeanul, ce-i zic și slăbănogul, care s-a și tipărit cu cheltuiala*

calemgiilor, de visterie, spre pomenirea ticăloșiei țării conturează cariera și imaginea unui pamfletar de vocație, al cărui temperament satiric se exercita cu virulență.

*

În alt plan, dar reflectînd cu fidelitate epoca din frămîntările și prefacerile căreia s-a izvodit, se situează lucrarea lui Dinicu Golescu *Însemnare a călătoriei mele... făcută în anul 1824, 1825, 1826*, și tipărită, pentru prima oară, cu 125 de ani în urmă, Spovedanie a unuia din exponenții cei mai autentici ai feudalismului, de la începutul veacului trecut, din țara noastră, lucrarea lui Dinicu Golescu interesează în primul rînd ca un document social de o excepțională veracitate. De bună seamă, meritele lucrării lui Dinicu Golescu sînt multiple. Documentar de epocă, în strictul și limitatul sens al cuvîntului, ca orice relațiune de călătorie, în care se reflectă evenimentele contemporane călătorului, relațiunea logofătului nu este mai puțin și o lucrare de înaltă literatură, în paginile căreia s-au înscris, ca-n tot atîtea foi de temperatură, variațiunile de sensibilitate ale unui feudal din cîmpia Dunării trecînd din scutecele peisajului oriental în decorul „politeisit“ sub toate raporturile, al cetățîlor apusene. Sinceritatea, ingenuitatea și uneori naivitatea cu care Dinicu Golescu notează, extaziindu-se și raportînd în permanență la stările din țară, atît de deosebite de cele pe care le întîlnea, tot ceea ce îi izbește curiozitatea și nesațul de cunoaștere comunică scrisului (sintaxă și lexic propriu-zis) o savoare particulară, o prospețime inedită, proprie numai scriitorilor de rasă. Uimirea sa continuă și comentariul fructuos al celor ce vede și despre care raportează au făcut pe unii istorici literari să-l numească „întîiul român modern“, așa cum despre Cîrlova avea să se spună că este „primul poet modern“. Profesiunea de credință a boierului latifundiar și înaltului dregător ce-și mărturisește păcatele și cearcă

să și le absolve, se păstrează tot timpul la o înaltă tensiune și face din autorul relației unul din cei mai patetici convertiți ai noului Damasc politic și social, ce-și trimitea luminile din Apus. Prin aceasta și prin fervoarea lirică a expresiei, relația logofătului Dinicu Golescu este un document literar și psihologic de istorică însemnătate.

Dar *Insemnarea* este totodată și un breviar social și politic, în care se întâlnesc, consemnate de un martor ocular, în același timp și actor, toate aspectele politice și sociale, proprii unei epoci caracteristice din istoria noastră. Ne vom opri la câteva din aceste planșe și glose, care fac din relația de călătorie a logofătului un documentar de prețioasă valoare. Exponent al clasei dominante, Dinicu Golescu nu se sfiește să trateze problemele clasei sale cu temerară luciditate. Înalt dregător și proprietar a nenumărate latifundii, pentru scriitorul nostru ca și pentru filozofii luminilor, diferențele de clasă și mai ales barierele morale sînt de neconceput. „Căci nu va găsi nimeni vreo deosebire între cenușa din trupul împăratului și dintr-a săracului” scrie într-un loc, și cu toate că ne aflăm în fața unei imagini care a trecut, în diferite variante, de la poezii Orientului (Omar Khayam și consorții) în gura groparului shakespearean, nu se poate tăgădui că ea n-ar avea un sens adînc și că n-ar exprima ceva mai mult decît o convențională floare de stil. De altminteri, noțiunile acestea de „sărac” și „bogat” i se par scriitorului nostru cu totul relative și schimbînd de sens după meridianul la care se află. Observînd în peregrinările sale peste graniță („în cea de al doilea an călătorie”) obșteasca fericire de care se bucură toate treptele boierești, breslele negustorești precum și obștea norodului, e cuprins de nedumerire, pentru că o atare nivelare a buneistării i se pare nefirească. Întemeiat pe situația din țară, el socotea „că de a fi bogați cei ce poartă papuci, trebuie să fie săraci, cei ce poartă opinci”, dar noua experiență îl dumirește că „în oricare parte de

loc va fi bogăția numai la câteva persoane numărate, acel loc este hotărît sărac, dimpreună chiar și cu cei bogați și că atunci este bogăția statornică, cînd toți de obște sunt fericiți. Și că a celui bogat bogăție, să înstatornicează cu cea puțină a celui mai mic.“ Iar constatarea îmbracă și alte forme, cînd e raportată la boierimea din țară, ce-și cumpăra dregătoriile și după aceea se despăgubesc, cu asupra de măsură, din sărăcia norodului, din impozite excesive, din „ceea ce i-a rămas“, cum ar fi spus Iordache Golescu. În Apus slujbele se cuceresc treptat, de la cea mai mică la cea mai înaltă, ceea ce poate constitui un titlu de mîndrie, nu ca la noi unde totul se face „pentru metalul pămîntului, din care ne facem anterie de fir, și pentru părul cămilei cu care ne încingem, și pentru pielea samurului și a risului pentru care și de ris am rămas“ — admirabil joc de cuvinte, frecvent de bună seamă la timpul acela de vreme ce-l întîlnim și la Momuleanu : „prețuim blana rîuslui mai mult decît buna economie... aceasta ne adaogă ris și defăimare de la celelalte neamuri“. Și cum dările acestea nedrepte fie sub pretextul iraturilor (dregătoriilor cumpărate), fie al arendării huzmeturilor (dări indirecte, vinăriciu, oerit etc.) se răsfrîng și apasă asupra norodului, scriitorul nostru și fostul dregător își amintește de propria sa experiență și, cum îl „împunge cugetul“, dă glas acestei mișcătoare mărturisiri, ce amintește de unele autoflagelări, nu mai puțin dramatice, însă mai puțin convingătoare, din seantele comisiei agrare de la 1848 :

„O ! cum îmi aduc aminte, scrie el, și cum sînt silit să mă spovedesc, că sînt foarte greșit. Căci eu nu numai nu am făcut nici un bine cît de cît Patrii spre mulțumire, căci au hrănit, au îmbogățit, au cinstit pe părinții mei, moși și strămoși, ci de la cea dintîi dregătorie și pînă la cea din urmă, n-am conținut luînd luări nepravilnicite de la acest norod, care nu-și are nici hrana din toate zilele.“

O boierime, practicînd într-un atare grad arbitrarul și spoliațiunea nu poate duce, ca și clerul, împotriva căruia frînge cîteva săgeți-ascuțite, pentru trîndăvia lui notorie (pentru că „stîrvesc“ pe divanuri, spusese Budai-Deleanu), decît o viață de desfrîu și robită cu totul luxului. Nenumărate sînt locurile unde Dinicu Golescu se oprește, fie în lucrările originale, fie în anume note din lucrările tălmăcite, la molima aceasta a luxului (sau cu definiția lui „toate felurimile de cheltuieli cele de prisos, cum și cheltuiala cea mai mare decît veniturile“), care a cuprins în aceeași măsură și pe bărbați nu numai muierile. Cîtă deosebire, notează Dinicu Golescu, între simplitatea și grația vestimentară a vienezelor, ce nu obișnuiesc să pună pe rochii „cutia lui Bucur, cu toate fețele de panglici“, așa cum fac ale noastre, care „mai bucuroase sînt acasă să le moară copiii de foame, decît să iasă la plîmbare făr-de a avea pe rochie alte o sută de bucățele în felurimi cusute, ce le zic garnituri, carele este o îndoită cheltuială“. Și pentru a da mai multă autoritate constatării iată, în continuare, și opinia celuiilalt spirit critic contemporan : „Au strigat betul' Efrosin (Poteca) la părădie, nu silit de vreo vrăjmășie, ci din iubirea către Nația lui : că ștofele în toată Evropa le port comedienii ; dar cine și-au apropiat auzul, după auz judecata și după judecată hotărîrea care au făcut ?“ O astfel de boierime, aservită luxului și aparențelor, își petrece toată viața la oraș („iar noi numai ne naștem și putrezim în oraș, așteptînd mila stăpînirii“) în „fumuri și politicești gîndiri“, în loc să ducă „viață împărătească, viață veselă, viață odihnită cea țărănească“, al cărei cel mai de seamă rezultat ar fi că „trîind între norod, ne-am obicinui de a-l iubi și a ni să face milă de ei“. Fără să mai vorbim de însuși spiritul gospodăresc, care lipsește cu desăvîrșire („făr' de a bate măcar un cui la o ulucă a casei“ reproșează într-un rînd), căci se preferă îmbunătățirilor gospodărești (pe care nu le adoptă „judecînd că de se vor

deștepta cei adormiți, noi unde vom găsi loc ?”) podoabele exterioare. Și întru aceasta, se cuvine reprodus finalul interesantei note originale, cu care Dinicu Golescu glosează un dialog socratic despre semănături, din cartea tălmăcită *Adunare de pilde* : „multă rîvnă am avut, scrie el, o asemenea coasă să trimit în patria mea, din *Stiria*, unde nu numai am cunoscut acest folos, ci au și simțit chiar mîinile mele, și ușurința lucrului, și lesnirea, dar mi-au fost teamă nu numai că puțini vor vrea să afle ce folos poate aduce acest lucru țărănesc ; ci poate mulți mă vor și dojeni, mirîndu-să căci văd între noblețe o coasă, în vreme ce ar fi trebuit să le trimit vreo apă meșteșugariță, cu care ungînd ișlicele, hainele, papucii, să să facă toate poleite, și adevărat că este de mirare, cum oamenii care își scurtează viața și își strică ochii spre a găsi folositoare lucruri pentru noroade, cum nu se silesc să găsească un meșteșug pentru coconașii ai acestui cuibuleț de loc din toată lumea, cu care cum să vor stropi, să-și poleiască hainele.“

Cînd aceasta este clasa dominantă, mitarnică și spoliatoare, agonisind averi peste averi („trențăroșii care au ajuns în puțini ani milionști — cu palaturi și cu moșii, notează undeva), și cînd „toate treptele dregătoriilor de la mare pînă la cel mai mic, neconținut fără de milostivire zlesc toată sudoarea norodului fără de a pricinui nici unul acestui neam, acestor frați, folos măcar cît bobul de meu“, lesne se înțelege care va fi situația norodului, a țăranilor. Ea este într-adevăr îngrozitoare și Dinicu Golescu nu pregetă să o zugrăvească în culorile sumbre ale celei mai aspre iobăgii, fie de-a dreptul; fie prin asemuire.

E drept, de pildă, că sub regimul feudal al grofilor, norodul unguresc nu e nici el fericit („sînt îmbrăcați prost, cu lăcuințe proaste și fără de multă avere“), că muncesc pînă la 200 de zile pe an pentru stăpînire, ceea ce nu-i împiedică să fie totuși „mai fericiți decît Ro-

mâinii noștri, care lucrează numai 12 zile pe an". Și scriitorul nostru conchizînd :

„Acum judece fieșcare, care pot fi pricinile de a fi mai în bună stare aceia care muncesc altora peste 200 de zile pe an, de cei ce lucrează numai 12, decît numai căci nu-i lipsește din auzul urechii de cum să naște și pînă moare, cuvintele : ado bani, cu feliurimi de mijloace prefăcute, în auzire numai drepte“.

Sistemul birurilor este așa de excesiv și de extenuant (*„fără de deosebire toți caută, numai din spinarea Rumânului, din care pricină le sînt și spinările goale“*) și practicat cu metode atît de închizitoriale, încît amintirea lui, mai ales cînd se află în climatul temperat al Apusului, smulge călătorului și cronicarului nostru accente de înaltă inspirație profetică. Așa este, de pildă, cutremurătorul tablou pe care Dinicu Golescu îl încadrează în *„cuvîntările deosebite“* ce însoțesc stările din Baden și pe care unui istoriografi l-au asemuit, în ce privește imaginea mizeră a țaranului nostru, cu faimosul portret al țaranului quasitroglodit desenat cu atîta realism de La Bruyère în *Caracterele sale*. (*„L-on voit certains animaux farouches, des mâles et des femelles, répondus par la campagne, noirs, livides et tout brûlés de soleil etc., etc.“*)¹. El merită să fie desprins și popularizat ca unul din cele mai tipice exemple ale literaturii noastre sociale :

„Vedeți, fraților, fericirea oamenilor celor proști. Acestea mă silesc să arăt pricinile pentru care birnicul

¹ *„Se văd animale înspăimîntătoare, de sex bărbătesc sau femele, risipită pe țarini, negre, livide și arse de soare, alipite de pămîntul pe care-l scormonesc și-l frămîntă cu o încăpăținare îndărătnică; glasul li-i oarecum articulat; și cînd se înalță pe picioare arată o față omenească și în realitate oameni și sunt.*

Noaptea se retrag în vizuini, unde se hrănesc cu o coajă de pîine, cu apă și rădăcini; ei scutesc pe ceilalți oameni de truda aratului, semănatului și secerișului și s-ar cădea să nu ducă lipsă de acea pîine pe care au semănat-o.“

Țării Românești, care lăcuește într-acei bogat și frumos pământ, este într-o sărăcire și într-o ticăloșie atât de mare, încât un strein este peste puțină să creadă această proastă stare. Și că pentru banii de bir s-au urmat și pedepse, ca să dea cea ce nu are, și atîți cîți nu poate agonisi. O ! să cutremură mintea omului, cînd își va aduce aminte că făptura Dumnezeirii, omenirea, frații noștri, au fost cîte 10 așternuți pe pământ cu ochii în soare și o bîrnă mare și grea pusă pe pîntecile lor, ca mușcîndu-i muștele și țințarii, nici să poată a să feri. Aceasta de nu s-au urmat de nimenea, împungă-mă pe mine cugetul, căci scriu o minciună ; iar de au săvîrșit-o un Român către frații lui Români, numai ca să să întoarcă cu bani mulți strînși, arătîndu-să cu slujbă către stăpînitor, acela citînd și aducîndu-și aminte, împungă-l pe el cugetul, și de acum înnainte părăsească-să de acelea urmări, căci condeile nu vor mai fi uscate. Și asemenea urmări nu vor mai fi cunoscute numai duhovnicilor și suferite de pătimiși ; ci condeiu va da în veleagul obștii, atît urmările cele spre folosul neamului, cît și cele spre prăpădenia lui.

Alți creștini, tot pentru dare de bani, au fost spînzurați cu capu în jos, și alții iarăși închiși în coșare de vite, unde le-au dat fum, și alte multe asemenea pedepse. Pe care cine va voi să afle vremea într-o care s-au urmat, și obrazile care au avut așa multă bună voință spre slujbe și bun cuget, cerceteze slujbașii de peste Olt, pe care vor avea temere de Dumnezeu.

Aceste nedrepte urmări și nepomenite peste tot pămîntul, i-au adus pe ticăloșii. lăcuiitori într-o așa stare, încît intrînd cinevaș într-acele locuri unde să numesc sate, nu va vedea nici biserică, nici casă, nici gard împrejurul casii, nici car, nici bou, nici vacă, nici oaie, nici pasăre, nici pătul cu sămănăturile omului, pentru hrana familiei lui și, în scurt, nimic ; ci numai niște odăi în pămînt, ce le zic bordeie, unde intrînd cine-

vaș, nu are a vedea alt, decît o gaură numai în pămînt, încît poate încăpea cu nevasta și cu copii împrejurul vetrii, și un coș de nuiete scos afară din fața pămîntului și lipit cu balegă. Și după sobă, încă o altă gaură, prin care trebuie el să scape fugînd, cum va simți că au venit cinevaș la ușă-i; căci știe că nu poate fi alt, decît un trimis spre împlinire de bani. Și el ne avînd să dea, ori o să-l bată, ori o să-l lege și o să-l ducă să-l vînză, pentru un an, doi și mai mulți, sau la un boierinaș, sau la un arendaș, sau la ori cine se va găsi, ca el să-i slujească acei ani, și banii ce să dau pentru slujba acelor ani, să să ia pentru birul lui. (Iarăș zic că adevărat, milostivul Dumnezeu este foarte răbdător.) Ce era dator această făptură dumnezeiască să și robească ca să dea și ce nu are, Domnului ?

Și, apoi, intrînd, cinevaș întru acele bordeie ale lor, peste puțină era de a găsi pe trupurile lor și în casă lucru de zece lei; căci și căldarea cu care o să-și facă mămăliga, nu o are fieșcine, ci sînt 5, 6 tovarăși pe una. Și cînd aceștia din norocire prindea de veste cînd vinea în satul lor zapciu, polcovnicu, căpitanu, mumbașir isprăvnicesc, mumbașir domnesc. fugea atît ei, cît și muerile lor, și copiii lor care putea fugi, prin păduri și pe munți, întocmai ca dobitoacele cele sălbătice, cînd le gonesc vînătorii cu cîinii. Căci știa că prinzîndu-i nu mai este altă vorbă, decît cerere de bani, și ei ne avînd bani, vor lua gîrbaciuri pe spinare. Nu crez că cel mai rău tiran stăpînitor, văzînd chiar cu ochii lui, pe această făptură dumnezeiască, pe acest de o potrivă cu el om, fugînd pe munți și prin păduri, cu picioarele goale pînă în genunche și cu miinile pînă în cot negre și pîrlite, și haina care o au pe ei, numai din bucățele, iar copii de tot despoeați, — nu crez că nu i să va muia inima, cît de sălbatic și rău va fi, și va mai cere bani de la o așa stare de oameni. Ci pricina este căci Domnii și noi

boierii nu-i vedem pe aceștia nici odată, ci îi văd numai aceia care merg să-i siluiască, să-i pedepsească și să împlinească, care au suflete otrăvite, și fără nici o conștiință de datoriile către omenire.” (*sublinierile noastre*).

Un astfel de rechizitoriu, cu atât mai elocvent cu cât vine de la un exponent al clasei privilegiate, ilustrează în chipul cel mai sugestiv bezna aceea întunecoasă din preistoria țărănimii noastre și premerge numai cu două decenii profeticele accente cu care deputații țărani din comisia agrară de la 1848 își clamau, cu patos și chibzuială, suferința și drepturile. „*Vai de acele nații unde un mic număr de cetățeni își întemeiază puterea și fericirea lor pe robirea gloatelor ! Ele pier !*” scria Bălcescu în *Starea socială a muncitorilor plugari*, și întreaga relație de călătorie a logofătului Dinicu Golescu este un continuu avertisment, un semnal de alarmă pentru trezirea conștiințelor adormite, pentru îndreptare.

În ce măsură, pe de altă parte, un atare rechizitoriu era mai mult decît un strălucit și patetic exercițiu de oratorie și în ce măsură oglindea, cu violentă cruzime, nuda realitate, se poate deduce raportîndu-l la situația socială din vremea aceasta, așa cum se află ea consemnată în analele istoriei noastre. Evenimentele politice de către sfîrșitul secolului XVIII aduc mari prefaceri atît în structura societății, cît și în ordinea economică. Începînd din 1774, de după tratatul de la Kuciuk-Kainargi, monopolul pe care Turcia îl avea asupra furniturilor (oi, lînă, miere, ceară) din Principate începe să fie afectat, ceea ce face pe marii producători să vîndă prin contrabandă. Convenția de la Akerman din 1826 și tratatul de la Adrianopole din 1829 accentuează schimbările începute și ele s-ar putea sintetiza în cele

două aspecte, ce caracterizează cu pregnanță epoca. Abolirea dreptului de prioritate, mai exact al monopolului otoman și extinderea comerțului nostru exterior, solicitat și de alte piețe de desfacere, favorizează creșterea producției marilor proprietari și, o dată cu aceasta, decadența proprietății țărănești și agravarea stării țărănimii. Concentrarea pământului în mâinile boierimii favorizează extensiunea latifundiilor (acele „*latifundii care au pierdut Italia*“ cum spune scriitorul roman) și ea operează chiar și înăuntrul clasei boierești. La sfârșitul secolului XVIII, de pildă, din cele 927 sate ale marii proprietăți din Moldova, 470 sînt stăpînite de 28 familii, dintre care jumătate (236) sînt proprietatea numai a 4 familii. Cu cît concentrarea pământului în mâinile marilor proprietari se accentua, țărănimea care și așa nu stăpînea decît o treime din pământul țării (e vorba tot de Moldova) era obligată să-și vîndă munca, în condiții din ce în ce mai oneroase. Între începutul secolului XVIII și începutul celui al XIX-lea, zilele pe care țăranul iobag le presta în schimbul pământului primit de la boieri, cresc de la 3 la 36—40. Și încă! Deoarece așa cum notează, pe baza izvoarelor autohtone, și Karl Marx în *Capitalul*: ziua de muncă începea în mai și se termina în octombrie, căci cele 12 zile de muncă ale Regulamentului Organic, după cum și declarase un boier din Moldova, se ridicau la 365. („*Cu un simț adînc al economiei politice, scria Karl Marx, ziua de lucru nu este luată în sensul său ordinar, ci se înțelege timpul necesar obținerii unei producții mijlocii zilnice, în așa mod calculată că niciun ciclop n-ar putea să o înfăptuiască.*“) Boierul reprezintă pentru Marx prototipul exploatatorului de muncă în regimul iobag. Neșatul acesta de supramuncă (pe care o va transforma în plusvaloare) propriu boierilor noștri, îl află Karl Marx în toate epocile istoriei, care au practicat exploatarea, prin monopolizarea mijloacelor de producție. Căci, pen-

tru a cita, tot din *Capitalul*, acel pasaj în care boierul moldo-valah a rămas încrustat, ca gîngania în fildeş, printre alți confrăți de istorie, exploatarea se realizează indiferent dacă monopolizatorul este „cetățean atenian, teocrat etrusc, cetățean roman, baron normand, posesor de sclavi, boier valah, landlord modern sau capitalist“.

Aminteam, mai sus, de izvoarele autohtone, ce vor fi slujit lui Karl Marx în documentarea sa și unul din aceste izvoare (istoricii au stabilit filiațiile) este lucrarea lui Nicolae Bălcescu, *Question économique des principautés Danubiennes*, Paris, 1851. Niciînd sistemul feudal, abuzul dreptului de proprietate și regimul celei mai crunte iobăgii, la care era supusă țărănimea, n-au fost mai temeinic demascate de unul din fiii luminați ai acestei țări, ca în lucrarea lui Nicolae Bălcescu. Nu este de fel întîmplător faptul că, paralel cu argumentarea istorică și statistică, Bălcescu spicuiește, din belșug, cuvîntările deputaților țărani care participaseră la seanțele comisiei agrare din 1848 și care prin tonul lor ferm și prin lirismul ce le animă, constituiesc, s-ar putea spune, ilustrația cea mai sugestivă la studiul istoricului nostru. Iată un pasaj, de pildă, din cuvîntarea preotului Neagu, deputat al țărănimii, pasaj cu atît mai prețios cu cît oferă istoricilor literari prilejul unei interesante verificări. Vrem să spunem că pasajul acesta, citat de Bălcescu, lipsește din relația oficială a ședinței, așa cum a apărut în Buletinul Oficial, și după care s-a făcut reproducerea în colecția *Anul 1848 în Principate*.

„Dacă, spunea cuvîntătorul, ciocoiul ar fi putut pune mîna pe soare, de bunăseamă că ar fi pus și ar fi vîndut pe bani, țăranilor, lumina și căldura lui Dumnezeu ! Dacă ciocoiul ar fi ajuns stăpîn pe apele mării, desigur că le-ar fi speculat, și atunci el ar fi robit pe țăran cu întunericul, cu frigul, cu setea, așa cum l-a robit cu foamea cînd a pus stăpînire pe pămîntul lui. Și acum în-

treb, cîți dintre proprietari au arat ogoarele cu plugurile lor și cîți au strîns bucatele cu brațele lor? Cred că niciunul; și mai cred că toate muncile au fost făcute cu ajutorul corvezii și că bucatele au fost strînse și duse în coșare cu oamenii de corvadă.“

Pentru care motiv a fost cenzurat acest pasaj se poate cu lesniciune bănuî, cînd, în cuprinsul aceluiași proces-verbal al ședinței, citim că prezidentul comisiei a dezavurat anume cuvinte „împotrivoare“ spuse de deputații țărani la adresa proprietarilor. Dar și cu omisiunea unui pasaj de natura acestuia, impresia generală, ce se degajă din cuvîntările deputaților țărani nu e mai puțin categorică și ea s-ar putea rezuma în celebra izbucnire a proprietarului care-și urla în plină ședință a sesiunii din 1842 (cum scrie Bălcescu în alt loc al aceluiași studiu) pretenția că „*țăranul e proprietatea boierului*“. Ceea ce făcea pe Bălcescu, ce urmărise de aproape toate ezitățile și rezistențele atît din sînul comisiei agrare, cît și din cel al revoluției însăși, să tragă singura concluzie cu putință :

«De unde vine rezistența boierilor? Oare dintr-un sentiment real al unei nedreptăți comise împotriva-i? Din atașamentul pentru pămînt ce i s-ar lua? Nu! boierul nu cunoaște dragostea de pămînt căci el trăiește departe de ogor, nu-l cultivă și-l lasă în paragină. Pentru dînsul pămîntul e doar închisoarea în care închide pe țăran ca să-l exploateze el, vechilii săi (ciocoi) sau arendașii săi. Deci nu pentru că ar fi fost vorba să i se ia pămîntul, urăște boierul revoluția; o urăște pentru că a vrut să-i smulgă privilegiul de a trăi în trîndăvie din sudoarea țăranilor... Țăranul e capitalul boierului».

•

Prin întreaga ei atmosferă, de continuă și emoționantă confesiune, pe de o parte iar, pe de alta, de lu-

cidă și viguroasă confruntare a stărilor dinlăuntru cu cele de peste graniță, *Însemnarea...* logofătului Dinicu Golescu se integrează în literatura de călătorie, atît de bogat reprezentată și la noi, și cu osebire în capitolul relațiunilor cu caracter de critică socială. Caracterul acesta, oarecum pragmatic, este subliniat chiar din cuvîntul „cătrecititor“, în propozițiuni concise, în care lanțul simetric al consecvențelor amintește de aproape scrișul cronicarilor. „*Dar cum puteam, afirmă călătorul nostru, ochi avînd, să nu văz, văzînd să nu iau aminte, luînd aminte să nu aseamăn, asemănînd, să nu judec binele și să nu pohtesc a-l face arătat compatrioților miei?*“ Îmbrăcat în straiiele lui orientale, pitoresc pînă acolo că medicul ospiciului de alienați din Viena îi interzicea vizita în spital de teama să nu-i tulbure, cu arătarea lui ciudată, pensionarii, înarmat cu notesul celui ce se instruiește, în care, după pilda și celorlalți călători de alte neamuri, își face însemnările, de obicei în grecește, logofătul nostru ar putea fi asemuit acelui Scyt înțelept, pe nume Anacharsis, care, pe vremea lui Solon, trăia în Atena și judeca cu independență aspectele noii civilizații, pe care cerca s-o asimilize. Dar asemnarea n-ar putea fi dusă atît de departe.

Relațiunea de călătorie, cu caracter de critică socială avea o vechime respectabilă, în clipa cînd Dinicu Golescu se hotăra să dea la lumina tiparului lucrarea. Ea trecuse prin faza indirectă a travestirilor, din rîndul căroră, ca mai celebre, reținem numele lui Marana, Fénelon, Montesquieu și Swift. „*Spionul marelui Soveran*“ (1684) al lui Marana, Mamut, pe numele său oriental, dar care se ascundea sub pseudonumele, cu osebire sensibil pentru noi „*Tit din Moldavia*“, trăise patruzeci și cinci de ani la Paris, unde ziua circula, fără să fie băgat în seamă, iar seara, retras în camera sa, își redacta către mărimile din patrie, rapoartele în care-și rîdea de toate cele, de politică, de război, de biserică. *Tele-*

mah-ul (1699) lui Fénelon, cu toate că scris „ad usum Delphini“ și devenit ca și Guli-ver-ul (1726) lui Swift apanagiu al copiilor și al tineretului, vorbise în cuvinte răspicate pentru toate vîrstele și împotriva tuturor ereziilor, veștejise pe marii cuceritori, glorificați de atîția și-i asemănase fluviilor revărsate, ce par maies-tuoase, dar care năpădesc și distrug ogoarele fertile, pe care ar trebui cel mult să le ude ; vorbise de valoarea poporului și de revoluțiile pe care un suveran absolut, inatent la binele obștesc le stîrnește și le atrage asupra capului său :

Puterea lui absolută face din fiecare supus, un sclav. E lingușit, i se dă impresia că e adorat, omul tremură la cea mai nevinovată din privirile lui, dar așteptați cea mai mică revoluție ; această putere monstruoasă, dusă pînă la cele mai violente excese n-ar putea să dureze ; n-are nici un reazăm în inima popoarelor ; a iritat și dezamăgit toate straturile sociale, cari abia așteaptă o schimbare. La prima lovitură, ce i se dă, idolul se prăvălește, se sfarmă și e călcat în picioare.“

Scrisorile persane (1721) ale lui Montesquieu, trecuseră prin sita de aur a celui mai fin din spiritele galice, toate orînduiriile apusene, și n-ar fi exclus ca logofătul nostru să fi luat cunoștință de satira aceasta amabilă, dacă nu din original, cel puțin din tălmăcirea în grecește, pe care fratele său, prodigiousul cărturar Iordache Golescu o executase la timpul acela.

„Dacă un prinț, scria Usbek, reluînd pe Fénelon, în scrisoarea sa de la Paris din 1717, către Ibben din Smyrna, dacă un prinț în loc să-și facă supușii fericiți, îi apasă și-i urgisește, temelia supunerii se clatină ; nimic nu-i mai ține și nu-i mai leagă de dînsul și ei se întorc în libertatea lor naturală. Ei susțin că orice putere fără iîmite n-ar putea fi legitimă pentru că n-a putut avea o origină legitimă. Deoarece, spun dînșii, nu putem să

dăm altuia să execute asupra noastră mai multă putere decît o avem noi înșine.“

Cît despre romanul lui Swift, cu cele două planuri ale ficțiunii sale, în care oamenii rînd pe rînd se contractă și se dilată după fantezia acestui necruțător spirit satiric, severitatea criticii lui sociale nu augura nimic bun despre destinul unei societăți, roasă de atîtea racile.

Dar vremea acestui joc spiritual trecuse. El cedase locul relațiunii directe, în care observatorul nu mai zăbovea pe cărările ademenitoare ale fantaziei, în umbra cancelariilor sau alcovurilor și nici în ostroavele imaginare, urmărind, confortabil instalat, schimbarea decorurilor, ca la un spectacol. Prefacerile sociale ce se vesteau și care aveau să culmineze cu marea revoluție franceză de la sfîrșitul secolului XVIII, impuneau un stil mai direct, viguros, violent chiar. Locul aluziei îl ia notația precisă, statistică, cu caracter aproape științific. E de ajuns să reținem numele cîtorva călători străini, care trec între sfîrșitul secolului XVIII și începutul celui de al XIX-lea prin Principate, Wilkinson, Thornton, Langeron etc., și-n ale căror pagini imaginea țării noastre nu e de fel retușată, pentru a înțelege impulsul pe care astfel de scrieri aveau să-l dea literaturii noastre originale, de călătorie. Este însă în literatura aceasta dinafară, o lucrare, despre care abia de curînd luarăm cunoștință și care prezintă îndoitul merit că îmbină cele două caractere, aluziv și direct, imaginar și realist, al relațiilor de voiaj. E vorba de *Călătoria de la Petersburg la Moscova* a lui A. N. Radișcev. Ca și logofătul nostru, Radișcev ținea, prin naștere și cultură, de clasa privilegiată. A cunoscut de-aproape iobăgia și feudalismul (tatăl său, moșier bogat, avea 3000 de suflete), a fost paj la curtea imperială de la vîrsta de 13 ani, iar între 17 și 22 de ani a studiat în străinătate, de unde s-a întors în afară de cultura, ce se degajă din filele cărții sale, și cu totul luminat sufletește, adversar neîmpăcat al feudalismului și iobăgiei. După lungi și

zadarnice încercări de a-și tipări lucrarea, izbutește în 1790 să o scoată de sub teascu său personal. Lucrarea produce senzație. Exemplarul adnotat de împărăteasa Caterina, o prezintă ca pe un efect al „*otrăvii galice*“. Autorul e întemnițat. Condamnat la moarte i se comută pedeapsa în 10 ani de surghiun siberian, din care se eliberează după 6 ani de la moartea Împărătesei. Mădular al comisiei de reformă agrară, luptă fără de efect împotriva nedreptăților. La capătul a lungi suferințe morale, se sinucide în 1802. Cartea sa a fost socotită tot timpul subversivă și interzisă. Căci deși scrisă în spiritul „*apusean*“, cu lungi peregrinări filozofice și folosind afabulația, adevărurile nu sînt mai puțin acide și ele nu puteau să convie unui regim, pe care-l demască cu temeritate. Desigur, singure aceste detalii biografice și sînt de ajuns ca să marcheze deosebirea dintre atitudinea net militantă a lui Radișcev și aceea de compasiune, platonice deci, a logofătului nostru. Condițiunile istorice proprii Rusiei țariste, pe de o parte și Valahiei de la capătul domniilor fanariote pe de alta, explică și diferența de atitudine politică a celor doi autori. Altminteri, cîtă asemănare în teme și chiar în felul de a prezenta stările specifice-feudale, la amîndoi scriitorii. Iată un dialog dintre autor, poposit la una din haltele călătoriei lui și un țăran, pe care-l întilnește, muncind în zi de duminică :

„— *Dar nu-ți ajunge săptămîna, că lucrezi și dumineca și încă pe așa căldură ?*

— *Săptămîna, boierule, are șase zile și noi de șase ori pe săptămîna trebuie să lucrăm ogorul boierului ; se-
rile, cînd e vreme frumoasă, trebuie să cărăm la curte
finul rămas în pădure ; iar femeile și fetele se duc du-
mineca, chipurile la plimbare în pădure, după hribi și
zmeură.*

.

— Și cum îți agonisești pîinea, dacă numai dumineca ești slobod ?

— Nu numai duminecile, și noaptea-i a noastră. Cine nu e leneș nu moare de foame... Vezi, boierule, calul ăla se odihnește. Cînd o fi ăsta obosit, îi vine rîndul celui-lalt, — și treaba sporește.

— Tot așa muncești și pentru boier ?

— Nu cucoane, ar fi păcat să muncesc tot așa. Boierul are o sută de brațe pentru o gură, iar eu pentru șapte guri — numai două brațe. Fă și dumneata socoteală... Și-apoi chiar de m-aș întinde muncind, crezi că are să-mi spuie mulțumesc ? Boierul — dări nu plătește — n-are de dat nimănui nici oaie, nici găină, nici unt, nici pînză... Au noroc țărani ai căror boieri se mulțumesc numai cu obroc, mai ales unde nu e vâtaf... E drept că uneori și boierii de treabă iau peste trei ruble de cap ; dar tot e mai bine decît cu boierescul. Și acum s-a mai ivit și obiceiul de a da moșia în arendă. Golanul de arendaș ne ia și pielea, o clipă nu ne dă răgaz. Iarna nu ne lasă să facem cărăușie, nu ne invoiește la muncă în oraș ; trebuie să-i muncim numai lui, că, ci-că, plătește dijmă pentru noi. Afurisit să fie care a născocit să-ți dai oamenii cu chirie altora. Dacă vâtaful e rău te poți jălui boierului, dar cui să te plîngi de arendaș ?“

Dar relațiunea de călătorie a lui Dinicu Golescu cheamă în memorie și numele unor călători autohtoni, dintre care vom aminti în ordinea succesiunii numai cîțiva. Dacă relațiunea spătarului Nicolae Milescu își startornește destinul dincolo de granițele noastre și este, prin înalta pregătire a călătorului, o valoroasă contribuție științifică pentru cunoașterea Chinei din vremea sa și a drumurilor pînă la dînsa, mica relațiune a preotului bănățean Mihail Popovici, despre călătoria sa în Rusia anilor 1770—1771, exprimă în notații ușoare, amintind simplitatea primilor analiști ai istoriei noastre, o sensibilitate religioasă, atît a sa, cît și a epocii. Artificiile în-

seși, care constituiau unul din punctele de atracție ale recepțiilor de la curțile imperiale, erau inspirate din catalogul sfinților și sfintelor, arși, s-ar putea spune, pe rugul focurilor bengale, în aplauzele mulțimilor :

„Și au aprins meșteșugurile lor cu foc alb, verde, roșu, galben. Sfinții Gheorghe, sf. Ecaterina, Sf. Cruce, pagera și altele multe minuni, pe scînduri închipuite le-au dat foc și mindefișeguri. Și prințul Prusului au foarte lăudat ; după aceasta au fost comedie cu obraze străine.“

Notele despre Spania, ale lui Kogălniceanu, urmau mai puțin calea plină de culori și truculență a romanticii Théophile Gautier, preocupate cum erau de apropieri istorice și sociografice între cele două neamuri latine. Alecsandri va fi, de bună seamă, descriptiv și folcloric prin excelență, atît în drumurile din țară cît și în volajul african ; Bolintineanu, mai cu seamă informativ, în peregrinările din Balcani ; Nicolae Filimon, curios și satiric în *Excursiunile din Germania* iar Ion Codru Drăgușanu, prin mulțimea locurilor și aspectelor ce înregistrează, singurul călător ce poate fi asemuit logofătul Dinicu Golescu. Prin cultura sa, indiferent dacă era un autodidact, ca și prin arta cu care-și alcătuiește „Peregrinul transilvan“, Ion Codru Drăgușanu poate fi asemuit lui Radișcev mai mult decît Dinicu Golescu, a cărui relație rămîne, înainte de toate, un document de adîncă metamorfoză psihologică. Cu diferența, desigur, fundamentală că Radișcev e un militant, ce-și plătește cu prețul vieții, credințele, în timp ce Peregrinul transilvan, cu toate că progresist în esență, rămîne totuși un sceptic, un moralist, îndrăgostit de satisfacțiile studiului social. Călătoriei impusă de necesitate, Ion Codru Drăgușanu îl opune călătoria de dragul călătoriei, atribut al peregrinului în-născut. „Sufăr de dor de ducă“ spune el într-un loc și afirmația nu e de fel gratuită. Multele profesii pe care le preschimbă și multele peisaje pe care le vizitează între 1834 și 1865, cînd își tipărește lucrarea, sînt o dovadă a

nesațului său de peregrinare. Ca și logofătul dinaintea sa ale cărui cărări bătute le reia nu o dată, Ion Codru Drăgușanu este atent la cele ce vede, fie dincoace de munți, pe care le asemuiește cu cele din Transilvania fie la cele din lume, pe care le confruntă cu cele din țară. Și pentru el, stările din Valahia, ale cărei bogății naturale nu pregetă să le elogieze, sînt înapoiate și chipul în care o spune vădește un luminat spirit critic. „*Tara are aspectul de colonie nouă și e puțin populată*“, spune într-alt loc. „*Afli în România cel mai greșos aristocratism, măcar că instituțiile se par a nu-l fi favorizat*“ scrie mai departe, cînd se ridică împotriva discriminării censitare și cînd (în spîritul celor expuse de Bălcescu) condamnă pe boierii proprietari ce-și arendează moșiile, boierii care „*sed în inactivitate, în dulce farniente, cînd ar putea fi economi raționali*“ pentru că „*în moșia arendată nu se introduce nici o îmbunătățire*“ și pentru că în felul acesta „*colonii (citește șerbii) sînt supți de două ori, odată pentru proprietar, altădată pentru arendator*“. Revenind într-una din scrisorile de mai tîrziu, la București, notează cu justete : „*În București e concentrat guvernul, e coadunată boierimea, dar mie unuia așa mi se păru că nici unul, nici alta, nu sînt românești, nu sînt naționale, ci numai boierești. Boierimea, voi să zic : stratul nobiliar, nicăieri nu e național, interesele acestei clase pretutindeni se depărtează de ale poporului care, în sens strict luat, face națiunea.*“ (Ceea ce în alți termeni, și în treacăt fie spus amintește de excelenta formulă a pamfletelor de pe la 1820, după care, „*glotișul face Patria*“.) Călătorind prin Elveția, și ajuns la Lucerna admiră monumentul ridicat în cinstea elvețienilor căzuți la apărarea Palatului Tuileriilor din Paris, în 1792, dar nu se sfiește să adauge :

„*Acest monument, după cum sună inscripția, e ridicat fidelității elvețienilor. Mi-ar fi făcut însă mai bună impresie cînd acei fii de republicani, ar fi apărut cauza libertății, nu a despotismului, cu atîta fidelitate.*“

Și observațiuni de acestea, cînd aspre, cînd elogioase se întîlnesc la tot pasul în opera lui Ion Codru Drăgușanu, căci „metodul” său, cum însuși o spune, ceea ce denotă nu numai pe observatorul atent, dar și sistematic, metodic, este acela de a alterna umbra și lumina într-un același tablou, sau cu înseși vorbele lui :

„*Pictorul măiestru luminează părțile tabloului său, însă, spre a face efect, nu cruță nici umbra unde e necesară. Departe de mine să-mi arog prerogativa măiestriei, însă cerc a-ți arăta încă și cîteva scăderi ale nației celei mari (franceze); poți trage singur consecințele.*”

O atare normă, așa de lucid formulată, într-un limbaj atît de modern, ca și întreaga alcătuire a cărții, tiparul epistolar, ce amintește oarecum de *Scrisorile persane* ale lui Montesquieu, marchează distincția tranșantă dintre un spirit și altul, dintre relațiunea „informă” a logofătului (păstrînd toate ecourile unei sensibilități fragede, pusă în fața unor spectacole inedite) și opul peregrinului transilvan, construit după toate regulile artei și folosind toate lecțiile pe care cultura le pune la îndemîna unui voiajor avid de cunoaștere. Cele patru decenii ce se scurg între 1826 și 1865, anii cînd apar lucrările respective, a logofătului și a peregrinului transilvan, promovează două stiluri de percepție și de expresie, a căror urmărire, cu textele în față, ar constitui unul din studiile cele mai pasionante de literatură. Cum ceea ce interesează, deocamdată, este lucrarea logofătului, să limităm cercetarea la cîteva observațiuni în legătură cu aceasta. Uimirea cu care Dinicu Golescu reține și notează ineditele aspecte ale civilizației apusene, și pe care o vrea comunicată și compatrioților săi, folosește cîteva mijloace de convingere, ce trădează sinceritatea și puritatea conștiinței sale. Apelul la creditul cetitorului este continuu, fie că socotește „*urednic de pedeapsă*” pe cel ce va fi venit la Viena și nu va fi văzut, de pildă, muzeul de arme, fie că se simte îndatorat, cînd vorbește de rău tagma călugărilor de la noi,

să se disculpe, că nu scrie din vrăjmăsie, ci cu lacrimă („*mă jur pe ceia ce-mi este mai scump, că cu lacrimă*“). Alteori expresia părăsește hiperbola familiară și află imagini sau îmbinări de cuvinte sugestive. În cetatea Laxemburg este un turn foarte înalt cu 170 trepte. Din vârful lui se poate vedea totul, grădină, canale, ostrov, palate, câmpii, sate „*parcă ar fi o hartă sub picioare*“. Aleea (Golescu zice „*aleaoa*“) pentru plimbare din jurul Bernei (unde rezidă și „*elcii*“, adică ambasadorii curților străine) oferă „*o plimbare de ziua și noaptea, fiindcă o luminează cu felinare, foarte frumoasă și romanticească*“ (și altoiul acesta lexical între orient — „*elcii*“ — și occident — „*romanticesc*“ — nu e lipsit de savoare). Descrierile îl îmbie la tot pasul. Însă scepticismul înăscut al cetitorului pe de o parte și neîncrederea sa în posibilitățile proprii de expresie, pe de alta, îl fac să conchidă, nu o dată, ca la Triest, (unde altminteri marea i se pare „*neisprăvită și nemărginită*“ : „*Și în scurt este lucru de mirare, nu folosește auzirea descrierii, este trebuința de vedere.*“

• Ceea ce nu înseamnă că s-ar eschiva de la dificultățile inerente unui deschizător de drumuri în materie de expresie. O spune de altfel, singur când recunoaște, ca și tălmăcitorul Noului Testament de la Bălgrad (1648), nevoia folosirii unor neologisme, a unor împrumuturi lexicale, din alte limbi pentru noțiuni, ce ne lipseau. Dacă vocabularul ia și derivă de unde și cum se întâmplă, dacă fântâna arteziană sau jet-d'eau-ul e „*șadîrvan*“ sau „*șadrivan*“, șantierul naval o „*tarsană*“, dacă „*orangerie*“ și „*meșteșugul opticesc*“ vin din acelalt punct cardinal, cu mult mai interesante sînt perifrazele românești care înlocuiesc neologismele de mai tirziu : „*patul cu meșteșug, pe care șezînd omul, cu răpeziciune îl sue deasupra învelișului*“, ce vede la foișorul din Șenbrunn, e de fapt un ascensor ; „*nireidele*“ sînt glosate drept „*dumnezeoaice trăind în mare*“ ; „*scosuri*“-le sînt basoreliefuli ; la Mehadia sînt „*ape metalicești*“, de care avem și noi în Pa-

trie, dar zac în fundul pământului și de a căror putere curativă el însuși s-a slujit ; despre o reprezentatie impresionantă, la care iau parte 2000 de spectatori, din care mai bine de o sută au lăcrămat, se spune „*înfățișarea au fost atât de simțitoare*“ încît etc., etc... ; țăranul din Alșten posedă „*știință gheograficească*“ (acea știință pe care Ion Codru Drăgușanu o tăgăduia francezilor) și știe deosebi Kronstadtul rusesc de Kronstadtul transilvan etc. Însă pentru a surprinde farmecul acestei expresii, ce se strecoară printre rețelele ghimpate ale noțiunilor inedite și le rezolvă cu abilitate, se cuvine urmărit logofătul nostru în toate acele fragmente ce-i pun la grea încercare și sensibilitatea și modul de interpretare a impresiilor. Copioasele note cu care glosează ailvagen-ul, așa-zicînd diligența, sau vaporul cu care călătorește de la Trieste la Veneția, cele ce spune despre irigațiile de la Padua, din nordul Italiei, despre cataractul Rinului, despre instituțiile publice din Viena sau despre instituțiile de artă de la Minhen, despre utilitatea lexicoanelor ; încercarea navă, însă de fapt timidă, de a face descrierea tablourilor ce admiră, sau de a încerca o caracterizare tipologică a felurilor naționalități ce întilnește în călătoria sa (îndeletnicire în care Nicolae Filimon excelează cu spiritul său de șarjă) sînt tot atîtea exemple că, dacă sufletul său e deschis tuturor progreselor tehnice și gospodărești, pe care le adoptă și exaltă, expresia sa nu e mai puțin la înălțimea emoțiilor și marchează o dată importantă în evoluția limbii noastre literare. Cum studiul tuturor acestor aspecte ar depăși cadrul unei simple prefețe, închidem într-un singur citat, ales la întîmplare, sugestiile acestui fel de exercițiu. Iată ce spune Dinicu Golescu despre absența fabricilor într-o țară, adevăruri pe care progresul, de după aceea, al industriilor, le-a recunoscut și pus în practică :

„*Mare pagubă este la o țară de a-și scoate tot materialul nefabricarisit, vînzîndu-l în alte țări cu un prost*

preț, și apoi să-l cumpere iarăși cu preț de 30 de ori mai mult. Mare pagubă este cînd o țară în veci cumpără toate lucrurile duprin alte țări, și acele nu cumpără nici un lucru fabricarist dintr-aceasta, — cum este în ticăloasa Patria noastră, care are în lung 2 hotare, unul despre mează-zi, și altul despre mează noapte, și pe amîndoa în veci să exportarisești monedă, neimportarisindu-se pe nici un hotar măcar un ban. Și prin cel despre mează noapte exportarisesec neguțitorii prin mărfurile de la Lipsia și Paris, iar prin cel despre mează-zi, milostivivii Domni, prin arendeale domniilor.“

Un atare stadiu evoluat al limbii literare la Dinicu Golescu nu are de ce să mire. Cultura sa, pe de o parte, cunoașterea tipăriturilor cîte s-au efectuat la noi în secolele precedente, cum însuși o mărturisește în „cuvîntul către cititor“, conștiința clară a nevoilor unei culturi naționale („Acum... cînd și școale naționale s-au așezat, cînd și filozofia în limba românească a vorbi acum întîi s-au început prin părintele ieromonahul Eofrosin Poteca, profesorul filozofiei, ale cărui osîrdii ne dau foarte bune nădejdi etc.“) și, mai presus de toate, sensibilitatea sa, pururi vie, de patriot, atent la toate binefacerile civilizației pe care le-ar dori asimilate și patriei sale, toate aceste însușiri și impulsuri explică și savoarea și intuițiile lexicale ale limbii literare la Dinicu Golescu. O cercetare mai atentă, de altminteri, ar scoate la iveală în ce măsură începutul secolului XIX în cultura noastră era, sub raportul lexicului, urmașul secolelor anterioare, cu Cantemir în frunte, și în ce măsură Dinicu Golescu nu este, totuși, un izolat, oricît contribuția lui poartă sigiliul puternicii lui personalități. Foile periodice, din estimp, *Curierul românesc*, *Albina Românească*, *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, *Icoana-Lumii* ș.a. țin pasul în procesul

de modernizare al limbii, cu alți atîți tălmăcitori sau scriitori originali și eforturile acestea conjugate explică, înainte de jumătatea secolului XIX, apariția oarecum senzațională a unor dicționare ca cel al lui Negulici sau monumentul lexicologic în 6 volume, *Condica limbii românești*, al lui Iordache Golescu, fratele logofătului.

„*Neînvățătura și înjuguirea prostește pe om*“, scrie Dinicu Golescu într-un loc și afirmația nu răsună numai între filele cărții lui. Demascarea necruțătoare a prăpastiei ce desparte clasele, pe de o parte și faptele de cultură amintite către începutul acestei prefete, pe de alta, designă pe adevăratul patriot, pentru care binele obștesc constituie preocuparea de căpetenie. „*Binele ce caută spre folosul obștesc, fie cît de mic, este cu mult mai folositoriu de obște, decît cel mai mare bine, ce caută numai spre folosul personal*“ sună epigraful pe care Dinicu Golescu îl așează pe fila de gardă a unei cărți, oarecum tehnice, *Adunarea de tractaturi*, Buda, 1826, și-n fraza aceasta, epigraf și blazon totodată, se oglindește întreaga personalitate a autorului nostru. Referindu-se la felurite instituțiuni obștești ale Budapestei și socotind că ea „*nu se poate asămui (în venituri) nici cu Craiova, necum cu tot Prințipatul Valahiei*“, trage fireasca încheiere că unirea boierimii cu stăpînirea ar putea „*să pună pe toată luna un ce folositoriu Patrii*“. În alt ăparte vestejește pe „*milioniștii*“ cu palaturi și moșii, agonisite în puțini ani, care, „*nu ajută nici patria, nici trebuințele orașului, cu nici un mijloc, măcar să dea din averea lui din o mie, una ; ci strîng numai din averea norodului, făr' a se folosi și norodul de ei*“. Patria pentru Dinicu Golescu este comunitatea tuturor fiilor și către binele acestei comunități se îndreaptă toate gîndurile sale. Definiția ce el dă patriei, se cuvine reținută printre cele mai sugestive, mai cuprinzătoare și mai tipice, prin chiar rezervele ce i s-ar putea obiecta :

„Oamenii mărturisesc și zic că patria este un pământ pe carele toți lăcuiitorii se interisarisc a-l păzi, și nimeni nu va să-l părăsească, pentru căci nimenea nu-și lasă norocirea, și mai virtos acele pământuri, în care streinii își caută loc de scăpare. Acest pământ este o maică care își iubește pe toți fiii; care nu-i deosebește, fără numai într-atita încît ei vor să se deosebească. Aceasta este o hrăitoare, care își dă laptele cu atita bucurie, cu cît el este primit. Aceasta este o maică care binevoiește să se afle între toți copiii săi; din care unii pot fi mai bogați și alții de mijloc, dar pe niciunul nu poștește să fie sărac; fie măcar mari, măcar mici, nici că voiește să fie vreunul împilat cu necazuri.“

Puțini oameni ai trecutului nostru politic și cultural au vorbit cu mai multă și mai stăruitoare căldură despre patrie, de cum a făcut-o autorul *Însemnării...* de la 1826. Spiritul său însetat de progres îl înscrie printre figurile cele mai generoase de la începutul veacului trecut, iar cartea sa, în care bate pulsul celei mai înalte conștiințe cetățenești, printre cele mai izbutite realizări ale literaturii de călătorie.

1952

[Mențiuni de istoriografie literară și folclor (1948—1956),
E.S.P.L.A., 1957, p. 167—198.]

Alte referințe :

- *La centenarul călătoriei lui Dinicu Golescu*, în *Opere*, 2, p. 68—75.
- *Dilvagen și vapor la Dinicu Golescu*, în *Opere*, 4, p. 278—282.

\

IORDACHE GOLESCU, LEXICOLOG,
FOLCLORIST ȘI SCRITOR

I

Pe logofătul Dinicu Golescu, cel care acum cinci sfer-
turi de veac și mai bine străbătea, cu inepuizabilă uimire,
de la Roma la Petersburg și de la Sibiu la Geneva, în
lung și-n lat Europa, de unde aducea, ca un alt Pavel ful-
gerat pe drumul Damascului, mesajul celei mai puternice
convertiri (și mă gândesc la jurnalul acela, unic, de călă-
torie din anii 1824, 1825 și 1826) — pe logofătul Dinicu
Golescu, zic, îl cunoaște și cel mai superficial dintre fa-
miliarii literelor românești, grație, în primul rînd, acelei
relații de călătorie însăși, tipărită la Buda în 1826 și re-
tipărită de la 1910 încoace de cîteva ori. Confesiune stră-
bătută de accente pătrunzătoare a unuia dintre înalții re-
prezentanți ai feudalismului epocii, *Insemnarea* călătoriei
lui Dinicu Golescu interesează și reține atît prin latura sa
documentară cît și prin expresia revelatoare, a unui căr-
turar pregătit în vechiul spirit al școlilor și pus cu brus-
chețe față în față cu toate stările înnoitoare de dincolo
de graniță, la care reacționează cu impresii din cele mai
vii și cărora le află întotdeauna tiparul celor mai surprin-
zătoare forme de stil. Cu totul alta e situația fratelui său,
marele vornic Iordache Golescu, mai marele său cu vreo
10 ani, de a cărui trudă cărturărească, vestită încă din
prefața *Gramaticii* lui Eliad, care îi pomenea *Dicționarul*
și *Gramatica* s-a știut întotdeauna foarte puțin pînă către

sfrîșitul veacului trecut, cînd fiul său, Alexandru G. Golescu (Arăpilă) a comunicat cunoscătorilor prețioasele infolii ale moștenirii tatălui său. Biografia marelui vornic, în schimb, este îndeajuns de cunoscută și mă voi feri să o reconstitui, nici chiar în marile ei linii, pentru că operațiunea ar cere o expunere specială. Format la școala domnească cu învățați dascăli greci și pregătit acasă, ca și frații săi, cu dascăli de multe limbi anume aleși de tatăl său, marele ban Radu Golescu, Iordache Golescu a fost unul din marii protectori ai școlii naționale. Începînd cu domnia lui Caragea, îl aflăm efor al școlilor (1818), colaborînd la înființarea școlii românești de la Sf. Gheorghe și pregătind drumul învățămîntului național al lui Gheorghe Lazăr, care va rosti despre dînsul ca și despre ceilalți boieri (marele ban Ghica, viitorul domn ; marele vornic Constantin Bălăceanu), frumoase cuvinte de laudă. „*Prea înțeleptul strașnic iubitor de muze, marele Dvornic Georgiu Golescu*“ zice despre el Lazăr, iar despre cîteși trei : „*trei duhuri românești trimise de Providență pentru binele neamului*“. Sub domnia lui Alexandru Șuțu obține trimiterea întiilor bursieri la Pisa și apoi la Paris. În timpul Eteriei intră în legături strînse cu poetul grec Rigas, care visează o confederație a statelor creștine în Balcani și față de mișcarea lui Tudor Vladimirescu nutrește sentimente întrucîtva deosebite de ale colegilor săi divaniți, pe care le vom vedea la cercetarea pieselor sale de teatru. În timpul domniei lui Grigore Vodă Ghica, domn pămîntean (la 1823), care se vede nevoit să dea altă destinație unor însemnate sume din veniturile școlilor, Iordache Golescu protestează în cuvinte răspicate : „*Străinii, zice el (e vorba de greci), fură întemeietorii acestei școli și creatorii veniturilor sale, și acum cînd un pămîntean domnește asupra Valahiei, noi am vrea să lucrăm ca să o ținem în ignoranța, întunericul și barbaria pe care europenii ni le impută cu drept cuvînt ?*“ Faptul e consemnat în raportul consulului pru-

sian Kreuchely, unul din cei mai prețioși martori ai epocii, ce nu se abține să însoțească relatarea cu măgulitoare apreciere : „*Cinste lui !*“ (*Honneur à lui !*). În timpul domnului regulamentar Alexandru Ghica, e membru al Divanului Săvîrșitor și al Obșteștii Extraordinare Adunări cînd citește la 10 martie 1831, cuvîntul inaugural al prezidentului, în prezența lui Kiselev, apoi mare logofăt al Dreptății, prezident al Sfatului Consultativ (Curte Superioară de Justiție), conducător a numeroase epitropii de asistență socială, Iordache Golescu a prestat, precum se vede, multe și mari servicii publice, pentru care a binemeritat de la patrie și care l-a așezat, încă de mult, printre ctitorii ei din prima jumătate a veacului trecut. În august 1848, în timpul revoluției, căreia îi dă pe unul din cei mai luminați exponenți (pe fiul său Alexandru Golescu Arăpilă), Iordache Golescu se sfîrșește la Orșova, aproape octogenar. Cariera lui publică se încheia. Dar lăsa în locu-i pe aceea de cărturar luminat, de gramatic, de lexicolog, de folclorist și de scriitor, ocupațiuni în slujba cărora a pus o pasiune de «benedictin», cum se exprima în discursul său de recepție (rămas nerostit) George Bengescu, bibliograful lui Voltaire și nepot marelui vornic.

Început de bună seamă, cu mult mai de timpuriu, așa cum sugerează enormele materiale lexicale folosite, dicționarul limbii române al lui Iordache Golescu este transcris cu acea aplicație și acuratețe, proprie tuturor manuscriselor sale, în timpul domniei lui Alexandru Dimitrie Ghica Voievod, primul domn regulamentar în Valahia (1834—1843), căruia îi și dedică opera, însoțind-o de o scurtă prefață omagială. La cine, zicea Golescu dintru început, s-ar fi putut înfățișa cu această „*osteneală de lexicon*“ decît la acela care, „*îmbrățișînd*“ școalele țării și favorizînd progresul culturii „*a ridicat*“ (cu înseși vorbele

lui) *negura după ochii românilor*“, „*Sporul și înaintarea învățăturilor*, continua el, *se cunoaște din mulțimea școlarilor ce ies neconținut cu felurimi de științe. Căci de unde pînă acum nu se auzea mai mult decît un azbuche, azi mai toate științele se ascultă pe la școale*“. „*Cuvîntul bibliotecă*, mai adăuga, *înainte nici că-l pricepea școlarul*“ în timp ce acum, *se alcătuiesc biblioteci prin mai toate capitalele județelor*“. Și pentru a capta nu numai patronajul platonice, dar și bunăvoință editorială a domnitorului, sfîrșea — invocînd muzele din cer — cu versuri de slavă — aceleași versuri de fapt, care se încheie și închinarea *Gramaticii*, a cărei tipărire a așteptase dintru întîi, dar zadarnic, de la Kiselev. Nici de astă dată, ofranda nu are mai bună soartă. Și felul cum autorul șterge, sub o rețea de linii de cerneală, numele domnitorului de pe foaia de titlu a manuscrisului, nu e lipsit, credem, de o certă semnificație vindicativă.

Dacă domnitorul va fi văzut sau nu această „*închipuire de lexicon*“, cum se exprimă Iordache Golescu și dacă se va fi alarmat de proporțiile lui, nu cunoaștem, dar poate că este locul de a o bănuî. Ce este sigur, e că Iordache Golescu lucra în monumental, nu numai la figurat, dar și la propriu. Cele șapte volume manuscrise (numerele 844—850), compacte infolii pe bună hîrtie de epocă, trainică, numără în total, cu numerotația autorului însuși, 1886 pagini, iar în realitate aproape dublu, de vreme ce între filele numerotate se găsesc cam tot pe atîtea intercalate, nenumerotate, ce au slujit, credem, autorului ca primă etapă, în alcătuirea dicționarului său eleno-român. Dicționarul are un pronunțat caracter enciclopedic, ceea ce se va vedea nu numai din cele cîteva sondeaje, de probă, ce vom opera ici și colo, în parcurgerea infoliilor dar și din înseși afirmațiile marelui vornic. Epigraful liminar de pe contrapagina foi de titlu sună ca un memento : „*Ce nu ții minte, pe din afară, aleargă la condică și îndată le poți afla*.“ Căci am uitat să spunem :

dicționarul (cu toate că folosește și sinonimele : *lexicon* și *dixioner*) și-l întitulează *Condica limbii rumânești*, pe care-l și explică în cuvîntul *Către iubitorii de știință* ce urmează adresei omagiale : „*O numim Condica limbii rumânești*, zice Iordache Golescu, după asemănarea *condicelor ce cuprind cîte sînt de trebuință, spre aducere aminte*“. Iar cîte și cum sînt de trebuință se poate deduce din următoarele rînduri ale aceleiași prefete : „*Întîi să se alcătuiască*, zice el, *o gramatică, cu cele mai trebuincioase, mai pe scurt și mai simple reguli și priîmită prin toate părțile pe unde se grăiește această limbă ; apoi după acea gramatică, să se întocmească și un dixoner mai desăvîrșit și mai deplin, cu cuvinte de toate științele, pentru care de trebuință este a alerga și la alte limbi străine și, spre înlesnirea lor, s-ar cuveni ca lexiconul românesc să fie împreunat și cu alte limbi, sau, mai bine a zice, să avem într-aduse în limba noastră și lexicoane de străine limbi*“. Așa cum el „a într-adus“ *Condica* în grecește, pentru „cei, ce nu se vor lenevi a tălmăci cărțile elinești pe limba noastră“, așa cum cunoscători de alte limbi ar putea-o „într-aduce“ în alte limbi.

Cunoscător al limbilor greacă, italiană, franceză, germană și în posesiunea, de bună seamă, a unei bogate literaturi lexicologice, Iordache Golescu a imprimat dicționarului său un caracter enciclopedic, ce-și trage obîrșia, înainte de toate, din spiritul vremii, sau mai precis, din chiar modelele dicționarelor, cele mai multe grecești, pe care le va fi fost consultat. În prefața dicționarului eleno-român al răposatului dr. Sarafide (pe care l-am cunoscut puțin timp după sălbatica asasinare a lui Nicolae Iorga, cu a cărui siluetă atît de mult aducea), eruditul profesor de elenistică al Universității din București, Demostene Russo, vorbește pe larg și cu bogată ilustrație de „*lexicomania*“ ce bîntuia în principatele noastre, prin preajma anului 1821, printre cărturarii greci cînd, scrie Russo, „*zeci de pregătiți și nepregătiți se îndeletniceau cu alcătuiuri de*

dicționare, scopul lor fiind să dea un dicționar cît mai dezvoltat al limbii grecești vechi, explicată în greaca modernă, precum și dicționare greco-franceze-italiene“. Cum cel mai complet dicționar al limbii elene era, la epoca aceea, *Thesaurus graecae linguae* al lui Henri Estienne, pe acesta și-l luau de model, traducîndu-l și adaptîndu-l nevoilor lor, lexicologii timpului. În aceeași prefață Demostene Russo amintește atît de *Condica limbii rumânești* a lui Iordache Golescu cît și de tălmăcirea ei în grecește și din puținele sale cuvinte s-ar părea că lucrările lexicologice ale marelui vornic nu-i erau cunoscute, sau poate că nu afla cu cale să stăruie mai mult asupra lor, într-o atît de sumară (și totuși atît de comprehensivă) prefață. Regretul nostru, desigur, e nemărginit, deoarece judecata ar fi venit de la o mare autoritate și n-am fi fost lăsați propriilor noastre insuficiente impresii. Transcriu folosind alfabetul latin din întîiul in-folii al dicționarului elino-român ce numără 9 in-folii, (numerele 852—860), ceva mai mici decît ale *Condicii*, două vocabule, cu lămuririle de rigoare pentru a sugera, neîndestulător de bună seamă, caracterul sau mai bine zis stilul lucrării ; anàlisis, *analism*, adică dășlegarea, dășfacerea unui lucru, unui cuvînt, unei pricini întunecate, încurcate : deslegarea celor împreunate, prefacerea celor îmbinate în simple ; — anàlisis somatos — dezghinarea trupului, cercetare cu deamănuntul, cu scumpătate, a unui lucru, unui cuvînt, unei pricini încuroată, întunecată¹ (ms. 852, f. 445 v.) și, după aceea : analfăvitos, *analfavit*, adică neînvățat, prost dă tot la învățătură, cel ce nu știe nici azbuche. Și indicația prescurtată : „*La Aten*“, a scriitorului adică, unde

¹ Pentru acest alt acord genetival al adjectivului cf. și Röt-scher, *Artă reprezentării dramatice*, trad. de M. Eminescu, cca 1870 : „*Ba pînă și prejudițiul cum că de ex. producțiunile lui Seydelmann nu ar fi decît produse a unei înțelegeri, ingenioasă și pătrunzătoare pînă în detalii...*“ (ms. 2254, f. 362 v.)

vocabulul se întâlnește cu sensul acesta, în cazul de față : Ateneus, scriitor din secolul al III-lea al erei noastre și autorul compozitului op în cincisprezece cărți *Banchetul sofistilor*. Alteori referințele și expresiile au de sursă pe : Omir, pe Platon, pe Irodot, pe Xenofon, Eschil, Euripid, Isiod (Hesiod), Diodor Sikeliotul, pe Gură de Aur ș.a.m.d. Un studiu avizat ar putea hotărî cit anume din referințele acestea sînt pure transferuri lexicale, deduse din alte dicționare și cît aparține lui Iordache Golescu însuși, cunoscător nu numai al limbii grecești, dar și al literaturii elenice, cum vom vedea din traducerea, parțială, a primului cînd din *Iliada*. Mai important mi se pare însă a observa, și cu aceasta ne întoarcem iarăși la *Condica limbii românești*, bogăția de expresii românești, cărora autorul le află echivalentele grecești, în scopul, evident, de a veni în ajutorul celor care ar fi tîlmăcit dintr-o limbă în alta. Astfel de liste, pe cît de bogate, pe atît de instructive, se întîlnesc pe toate filele intercalate ale *Condicei* și ele vădesc nu numai o rîvnă dincolo de toată lauda dar, ceea ce situează mai hotărît figura lui Iordache Golescu, și o cunoaștere din cele mai temeinice a tuturor subtilităților și nuanțelor limbii românești. Ar fi de ajuns să transcriu zecile și zecile de expresiuni, de idiotisme, grupate, de pildă, în jurul cuvintelor : soare (una, de pildă, din cele circa 50 de locuțiuni : soare cu dinți, soare și ger mare — „să zice și dă un om care să arată bun dar rău te arde”); viers sau gură („l-a luat în gură, adică a început a-l certa ; slabă gură, ce se supune la friu ; slobod la gură, ce grăiește mult ; cu gura plină, adică gata de a se gilcevi ; gură cu gură, adică dă față ; gura mea, adică iubitul meu, iubita mea ; dă-mi gură, adică sărută-mă ; bun de gură și gureș și guraliu, adică slobod la vorbă“ etc., etc. toate cu echivalentele grecești alăturate) — ar fi de ajuns zic, pentru ca spectacolul cel mai sugestiv și mai pitoresc să se desfășure înaintea

ochilor noștri. Dar pentru un astfel de interludiu lipsește timpul.

Vorbeam de caracterul enciclopedic al *Condiciei limbii rumânești* și-mi amintesc să fi surprins acest caracter cu prilejul unei mai vechi comunicări, *Electricitate și literatură*, când am extras din *Condica* marelui vornic nu numai definiția electricității dar și aproape totalitatea termenilor legați de electricitate, circulînd la vremea aceea, completați, e drept, cu un plus de terminologie, din vocabularul de la 1848 al pictorului Negulici. Caracterul acesta enciclopedic este așa de pronunțat, încît a spune că dicționarul lui Iordache Golescu își depășește epoca și că anticipează cu un veac și mai bine prezentul în care ne aflăm, n-ar fi de fel greșit. Căci despre ce nu e vorba în acest dicționar și ce noțiuni sau ce termen au scăpat curiozității neobosite a marelui vornic? „*Poporul e un mare neolog cînd îi face trebuință*“, spunea cu multă dreptate Alecu Russo și, forțînd puțin cadrul și sensul amintitei fraze, cam același lucru l-am putea spune și noi despre Iordache Golescu și despre *Condica* lui. Ea este o ineputabilă mină de neologisme și dacă avem un regret, e că la vremea cînd, cu un deceniu-două în urmă se ducea pe malurile Dîmboviței, cunoscuta luptă antineologică în care un meritos gazetar (pre cît se spune) se aținea ca un adevărat arnăut al *Universului* la toate răsîpîntiile scrisului românesc, de nu ne mai tihnea cerneala în călimări, dacă avem un regret, zic, e că la vremea aceea nu cunoșteam dicționarul lui Iordache Golescu și infinitele lui surprize. Altminteri i-am fi servit neîmplînzintului Cerber (mai mult la propriu decît la figurat) cîte o copioasă porțiune de neologisme în fiecare zi. Acordînd drept de cetățenie în a sa *Condică a limbii rumânești* tuturor termenilor cîți circulau sau nu în limba noastră atunci, dar care aveau să devină noțiuni și termeni curenți în mai puțin de un veac, Iordache Golescu se afla pe drumul cel bun și nu

făcea decât să urmeze pilda înaintașilor săi, un Cante-mir, un Radu Popescu, un Axinte Uricarul chiar. A face sensibilă, la justele, imensele ei proporții, bogăția lexi-cală a acestui dicționar nu este cu putință și nici că ne umblă prin minte. Dar a trece în goană, la întâmplare, peste o serie de termeni, lăsând friu liber imaginației să îndeplinească golurile, ni se pare o ispită greu de ocolit. (Folosesc pentru aceasta, când enumerația și când tran-scrierea eliptică.)

Așa dar : „*anglicismuri*-glosat : idiotismurile limbii englezești ; *angloman* : cel ce se ia după năravurile en-glezilor ; *anglomanie* : entuziasmul celui ce se ia după năravurile englezilor“ ; apoi pe aceeași pagină : „*ante-cesor, antepenultim, anteră, antologie, antropologie, an-tenă și andenă* : prăjina de la catarg, ce ține pinzele“ ; mai departe : „*autenticitate, autodafé, a autorisa, aéro-stat, aeriform ; inclusiv și exclusiv* : «două cuvinte im-potrivoitoare unul altuia ; *inclusiv însemnează* ceea ce se coprinde în oareșce ; *ce are putere de a coprinde* — iar *exclusiv* ceea ce rămîne afară din acea coprinde»“ ; „*in-ventar, inventorium* adică catagrafie de oarece“ ; „*in-stanță și instanție ; a să dezinteresa ; incuiziție și incu-iziție ; omiopatic ; ortopedie ; ghilotină* din fr. guillo-tine, „*adică un instrument de tăiatul capetelor, foarte înlesnitor*“, și adverbul nu e cîtuși de puțin gratuit, dacă ne gîndim la raportul în care Kreuchely, consulul pru-sac, vorbea cu oarecare zîmbet, de umanitatea stăpînirii noastre, purtînd grija condamnaților, cărora avea să li se taie mîna de la încheietură și acordîndu-le un medic drept asistent, ca să indice precis locul unde trebuie să izbească satîrul ; *kakolog*, cel ce grăiește urît, greșit ; *lama savachtani*, „*însemnează ; dă ce m-ai lăsat, dă ce m-ai făcut om pă această lume, Doamne*“ ; *libov, libov-nică ; librer* (din franț.) și *bibliopol* : vînzător de cărți ; *loton-uri, și loton, lotoane* (de fapt : lotusul egiptean) — etimologia altminteri corectă din cuvîntul grec lotòs :

„buriană în chipul crinului la India și Egipt, a căreia rădăcină e ca ceapa, iar rodul lui atât de dulce, încît să zice că cine mănîncă din el nu să mai întoarcă în țara lui, pentru care să și zice «a mîncat loton», precum la noi să zice «Dîmbovița apă dulce, cine-o bea nu se mai duce» — („cel mai adevărat cuvînt“ adaugă Golescu); *materialist*; „cel ce socotește că toate din lume o materie este — dar și: băcan ce vinde felurimi de materii“; *materialism*: sistima materialiştilor; apoi *monomanie*, *monomahie*, *monodie*, *metafizică*: știința — învățătura ideilor — ființelor celor sufletești, celor mai înalte; *metempsihoză*, *metoforă*, *metamorfoză*, *mămular*, *mămăligă*, („o închipuire de piine“), zice Golescu, după care urmează o lungă notă asupra fabricației, ca să zicem așa); *păir* (din cuv. francez *pair*) ce însemnează mădu-lar al camerei obșteștii adunări din Paris, ce se alege de împăratul; *pairie* vrednicia cinului — slujba pairului și femininul *paireasă* (ca mireasă: nevasta pairului); apoi: *palingeneză*, *paviment*, *pansion*, *pandemonium*, *panteon*, *pandespan*, *păpa*, *pantocrator*. *Piron*, *pironism*, *Pitago-ra*, *pitagorism* *pistil* (și locuțiunea: „l-a făcut pistil, adică l-a bătut pînă l-a uscat; l-a topit dă bătaie“); *po-fidă*, cu sensul „în loc dă“ (și locuțiunea: „în pofida căpșunelor, mîncăm frunzele“); apoi: *psalmi*, *psiholog*, *psihologie*, *psihologicește*, *psihologic*, *farafasticuri*: bagatele cu care se împodobesc muierile cum sînt orbotele dantelele ș.c.î — o parafrază oarecum a „cutiei lui Bucur“ pe care o denunța și Dinicu Golescu, luînd de martor pe Eufrosin Poteca, cel care admonestase pe bucureștence că se în-fățișează la paradie, asemeni comedienilor; apoi: *fana-tism*, *fariseism*, *farfară*, *fanfaron*, *faretră*, *fantasmagorie*, *fantasmă*, *fantastic*, *farmazon* și *francmazon*, cu o defini-ție din cele mai corecte; „*don*: cuvînt spaniolesc ce în-semnează domn, cum don-Kișot“... și celelalte și cele-lalte și celelalte.

Că utilizarea acestui vast material lexical ar deschide noi perspective înspre trecutul limbii naționale, nu rămîne nici o îndoială. Dar că editarea unei atît de enorme condici ar fi o operație din cele mai dificile, și nu numai din punct de vedere material, iată ce iarăși nu lasă nici o îndoială. Căci marele vornic are, ca și-n gramatica sa, curiozitățile, am spune : originalitățile sale. Mă voi opri la una singură, la aceea căreia, prin analogie, i-am putea spune : *furor derivativus*, cu gîndul la acea *fureur poétique* ce cuprinsese pe Panurge și ai săi, inițiați în misterele divinei Butelii. Pentru Iordache Golescu, orice cuvînt, fie el băstinaș sau neologism, este un teren de experimente și derivațiuni. Și asistăm astfel la o adevărată și spontană generare de adjective, adverbe diminutive și mai ales singulare colective, care de care mai hibride și mai bizare. O adevărată slăbiciune, ca să nu zicem afecțiune, mărturisește Golescu pentru sufixul colectiv *ime* însemnînd „o mulțime de...” Transcriu cîteva : după cuvîntul *mînge* sub forma veche *mince*, avem *mincime*, cu explicația mulțime de minci ; din psalm — *psălmime*, mulțime de psalmi ; din mitropolit — *mitropoliți*, *mitropolițime* ; din pildă — *pildime* (mulțime de pilde) ; din pipă — *pipime*, mulțime de pipe ; *păpime* (mulțime de papi) ; în schimb *saxonime*, mulțime de saxoni nu ni se pare atît de nenatural, cîtă vreme avem și nemțime și uneori ca la Eminescu : *nemțărime*. (În treacăt, aș aminti, în aceeași ordine de idei, că și tînrul Eminescu inova, din necesitate desigur, dar cu furoare, pe la 1869—1870, cînd traducea savantul tratat de artă dramatică al lui Rötcher, despre care ne vom întreține, cu altă ocazie. Și uneori chiar în spiritul Golescului, de pildă : artistimea „*actorimea femeiască*” etc.) După aceea, o identică slăbiciune și pentru derivatele compuse cu prefixul *sin* (grec), unde azi avem *con*. Iată, din cele vreo sută de forme, cîteva de probă : *a sinvorbi* (convorbi), *a singlăsui* (conglăsui), *sinpoporan* (conpopo-

ran), *sinlăcuitor* (conlăcuitor), *sinostaș* (comiliton), *sintimporan* (contimporan), *sinpatriot* (conpatriot) etc. Trecînd însă peste astfel de fantezii nevinovate, ușor de emendat, neviabile și caduce prin chiar natura lor, *Condica limbii rumânești* a marelui vornic Iordache Golescu constituie fără îndoială un tezaur prețios, care rezervă, sîntem convinși, multe surprize viitorilor cercetători. Un tezaur, din nefericire, mult timp ascuns curiozității învățaților. Cînd în 1874, Alexandru Lambrior închina colecției paremiologice a Golescului, la care vom ajunge îndată, valorosul său studiu din *Convorbiri literare*, el știa că dicționarul se afla la Alexandru Golescu (Arăpilă), fiul marelui vornic. „Unde se va fi aflînd astăzi?” se întreba cu anxietate Lazăr Șăineanu, la 1892, cînd își publica în *Revista nouă* excelentul studiu consacrat la *Doi gramatici munteni: Ianaki Văcărescu și Iordache Golescu*. — „Neobosit cultivator al spiritului popular — scria cu acest prilej Lazăr Șăineanu — Golescu se silește a prinde din viul grai însușirile caracteristice ale limbii naționale” și asupra acestui caracter popular, pe lingă cel enciclopedic al *Condicei limbii rumânești*, pe care Lazăr Șăineanu n-a cunoscut-o, dar ar fi prețuit-o la justa ei valoare, am voi să încheiem acest capitol al lexicologului Iordache Golescu. Și o vom face în două feluri, cu o imagine și cu un citat.

Citatul e puțin cam lung, dar îl fac într-un fel și cu gîndul că voi bucura, printre alții, și umbra aceluia folclorist înăscut, cu toate că renegat, care a fost Lazăr Șăineanu, și care în toate lucrările lui din țară, închinat limbii și culturii naționale, și după aceea în lucrările franceze, fie că erau consacrate creației metaforice, fie că pătrundeau cu temeritate în arcele filologiei rabelaisiene, n-a încetat o secundă să proclame și să pună în valoare importanța factorului popular.

Citatul, după aceea, se va vedea, își are farmecul lui propriu. El e o patentă pagină de folclor, ce ne va servi și ca o tranziție la următorul capitol, al folcloristului

Iordache Golescu. (Să spunem, în prealabil, că termenul *borăcean-borăceni* nu se află nici în *Dicționarul Academiei*, nici în Tiktin și că pînă la ora aceasta, nu știm despre el, decît ce aflăm la Golescu).

„*Borăcean-eni, bărb, ca moșneam, borăceni; drăgaică, călușari, păpărudă, brezaie și geamală însemnează jocuri ce le joacă cei proști pă drumuri, la sărbători, orînduite, apucîndu-le așa din vechime, însă borăceni să zic cei ce joacă la Rusale, prefăcuți în haine muiește.*

Drăgaică să zice cei ce joacă la sărbătoarea sfîntului Ioan Botezătorul, îmbrăcați iarăși în haine muiește cu sabie în mînă și cu steag. Care putem spune că închipuiește jocul ce a jucat fata Irodiane, cînd spre mulțumită, a cerut de la tată-său Irod împărat, după povața mamei sale sfîntului Ioan în tipsie.

*Călușari să zic cei ce joacă în Rusale, cu haine bîrbătești și cu steag înainte. Putem zice că închipuiește, voinicia lor cea din vechime, la care nu știm cînd vom ajunge iarăși (sublinierea noastră) — luîndu-se acest obicei dă la vachantele, călugărițe ale Vachunului (Bachus) — ce juca cu tirsuri, cu stîlpări, cu steaguri, * mînă în mînă pînă ce se învierșuna *¹.*

Păpărudă să zice cel prefăcut în haine muiește, și joacă înzovonit cu bozi. Și cînd joacă aruncă apă în capul lui. Care joc să joacă după Paști. Și putem zice că închipuiește ploaia primăverii pentru bucate, după asemănarea dănuitorilor lui Vachu, ce să ruga să ploaie ca să să facă vin mai mult.

Brezaie să zice cel mai moșnesc și dă rușine joc. Căci se preface (unul) în haine muiește cu un cap ca dă ciine și cu coarne. Iar altul (ce să zice moșul brezăii) își pune înainte o mascara mare dă lemn închipuind firea omului,

¹ Cuvintele dintre asteriscuri descoperite ulterior la observația veneratului cărturar G. T. Kirileanu. Notate o pagină mai departe, n-am observat, dintru întîi, semnul de trimitere.

cu care aleargă după brezaie... Acest joc să joacă la Crăciun : el se trage de la Elini, asemenea jocuri să făcea la prăznuirea Vachului dă călugărițele Vachului.

Geamală să zice o muiere mare, groasă, cît o butie, cu două fețe, ca cînd ar fi două muieri lipite spate la spate, făcută pã dinăuntru dă lemn, iar pã dinafară dă hîrtie sau dă pînză albă cu o icoană mare în cap, iarăși cu două fețe. Care joacă la Paște. Putem zice că închipuiește icoana lui Mavuhodonosor împărat.

Toate aceste jocuri le joacă bărbații cu fețele învăluite în niște măști ca să nu să vadă obrazul lor“ (ms. 850. vol. VII, p. 201 v.)¹

Acesta e citatul — iar imaginea este a lui Anatole France și ne-am mai folosit de ea cu mulți ani în urmă. Făcînd elogiul dicționarilor, aceste miraculoase rodii de înțelepciune, și justificînd dreptul la cetățenie la cît mai multe din cuvintele cîte circulă, în lume sau prin cărți, Anatole France își sfîrșea articolul cu parabola contesei de Roussillon, fiica regelui Franței care privi din turn lupta dintre tatăl și soțul ei. Lupta ținu toată ziua și fu înecată în sînge. Cînd înnoptă, contesa coborî să-și privească morții : „Ea voia să-i sărute pe toți“. Cu specificarea, poate, că vocabulele *Condice* lui Iordache Golescu indiferent de vîrsta și de obîrșia lor n-au decedat la fel.

Opera folcloristică a lui Iordache Golescu se cuprinde într-un infoliu, numărul 213, tot atît de monumental ca și infoliile dicționarului, numără 854 pagini, numerotate chiar de mîna marelui vornic (sau cum spune Lambrior 427 file), cu o minunată caligrafie cirilică și orînduită gos-

¹ Profesorul G. Breazul a avut amabilitatea să ne comunice că a identificat în Sulzer, melodii borăcenești, pe care le-a și executat în una din eruditele sale demonstrații de muzică veche românească.

podărește, așa cum îi era obiceiul și în viața publică, nu numai în cele manuscrite, poartă titlul global : *Pilde, povățuiri și cuvinte adevărate și povești, adunate de dumealui Dvornicul Iordache Golescu, fiul răposatului ban Radul Golescu* și a făcut de timpuriu obiectul unui valoros studiu, datorat filologului ieșan Alexandru Lambrior. Cum de existența acestui manuscris se leagă o serie de peripeții, parte reale, parte imaginare, am găsit cu cale să reconstituim, rectificînd ici și colo, istoricul acestui manuscris. Dacă ar fi să dăm crezare lui George Panu, manuscrisul provine din fondul de vechi terfeloage ale lui Vasile Pogor, bătrînul (tatăl) și a fost adus la începutul anului 1874 la una din serile literare ale Junimii de către ghidușul Vasile Pogor, fiul, amator de zicale și anecdote cît mai fără perdea, de felul cărora se găsesc cu duiumul în compactul ceaslov al lui Iordache Golescu. Momit de insistențele lui Pogor, Alexandru Lambrior a luat manuscrisul cu sine, l-a studiat și foarte curînd după aceea a adus și citit la Junimea studiul, apărut în numărul de 1 mai 1874 al *Convorbirilor literare*, care a dat naștere uneia din cele mai pasionante discuții asupra limbii literare, asupra adevăratului sens al elementelor poporane din limba noastră, asupra caracterului eteroclit al limbii românești la vremea aceea („*sîntem — spunea Lambrior în studiul său — pe cale de a alcătui o limbă fără istorie, fără predanii și fără poezie*“) și cîte altele, pe care George Panu le înregistrează în atît de pitoreștile sale *Amintiri de la Junimea*. Dacă, evident, ne putem încrede în spusele lui Panu și mai ales în fidelitatea memoriei sale. Cine nu-și aduce aminte de capitolul, cu osebite savuros, al ședinței în care Eminescu a citit nuvela *Sărmanul Dionis* spre exasperarea asistenților și a redactorului Iacob Negruzzi, de intervențiile istoricilor, în legătură cu stilul caselor din vremea lui Alexandru cel Bun ș.a.m.d. Legenda memorabilei aventuri fusese creată și ea a circulat (și de

bună seamă mai circulă și azi — atît de mare e prestigiul minciunii! —), pînă cînd 'acum vreo 3 lustruri, o dată cu publicarea arhivei de procese-verbale ale ședințelor Junimii s-a putut constata că de la memorabila ședință George Panu absentase. Toată relațiunea era, într-un fel, operă de imaginație. Va fi fost el de față, oare, la ședința în care Alexandru Lambrior și-a citit studiul, inspirat și dedicat operei folcloristice a lui Iordache Goleșcu? Să ne grăbim a spune că atari operațiuni detectivice au, pentru noi, o minimă importanță, cîtă vreme din noianul de cancanuri cîte se îngrămădesc în „amintirile“ lui Panu se alege totuși un portret atît de frumos zugrăvit, ca acela ce închina, în speță, lui Alexandru Lambrior. Am citit însă, unul după altul, atît studiul lui Lambrior, cît și bogatul capitol al dezbaterii de la Junimea în relațiunea lui Panu și am surprins la autorul ei (ceea ce nu era prea greu, de altminteri) și un alt procedeu decît acela al zvonului și al înșăilării, de care s-a slujit memorialistul George Panu în compunerea lucrării sale, anume parafraza. Frumoasa și animata dezbatere, pricinuită de Iordache Goleșcu, nu e altceva decît romanțarea, mai corect dramatizarea studiului lui Lambrior, recitat, pe îndelete, cu ani în urmă, în tihna cabinetului de lucru, cu ici și colo cîteva invențiuni, menite poate să rătăcească pe detectivi. Așa, spre pildă, detaliul că manuscrisul fu adus de Vasile Pogor, cînd Lambrior nu suflă nici o vorbă în acest sens, chiar dimpotrivă, afirmă că *manuscrisul se află în păstrarea d-lui Alexandru Goleșcu*“. Și sînt și alte detalii asupra cărora nu mai insistăm.

Acestea se petreceau în primăvara anului 1874 și, din toamnă începînd, Eminescu avea să se stabilească la Iași și avea să-și ia în primire postul de director al Bibliotecii Universității. Și de îndată un gînd te încearcă : un ceaslov atît de impresionant, atît de armonios orînduit, atît de substanțial și atît de semnificativ se

putea oare să-i scape acestui pururi îndrăgostit al scrisului bătrînesc și al cărților cu iz de genună? Cînd răsfoiești paginile prețiosului infoliu, te izbește din prag chiar, la întîia secțiune a colecției (aceea intitulată *Pilde i tîlcuirea lor*) frecvența cînd a unor cruci de creion roșu, cînd a unor liniiare, ce înseamnă și rețin unele și altele dintre dictoane. Același creion roșu revine și mai departe, la secțiunile *Poveste de învățătură* și *Istorioare*, marcînd atenția asupra unora și altora dintre texte. Creionul roșu, se știe, în orice caz mai mult decît cel albastru, este unul din instrumentele de atelier ale lui Eminescu și cu greu te poți împotrivi sugestiei că semnele acestea sînt chiar ale lui. În realitate, lucrurile stau chiar așa și nu e nevoie de prea multă fantezie rocambolescă pentru a dibui. În manuscrisul 2306 — unul din acele registre comerciale oblongi, proprii epocii ambulante a revizoratului eminescian, cu cerneală, tot de epocă, violetă și cu mărunțul scris caligrafic, cu care transcrie o colecție de irmoase, de cîntece de lume, din care nu o dată trage un fir-două și spre opera sa originală, în manuscrisul 2306, zic, pe prima pagină chiar — (în contrapagină figurează însemnări bănești din 1875) — sînt notate o seamă de indicații bibliografice privitoare la „oarecare proză pentru cartea de lectură, vol. I“. Trecem peste capitolul acesta didactic și reținem că alături de titluri frumos grupate din opera lui Costache Negruzzi și Iacob Negruzzi (din Thomas Moore sînt reținute pentru volumul II, un număr de aforisme, cu specificarea paginilor din *Convorbiri*) se află și următoarea însemnare : „din Golescu : Cîinele credincios, pag. 831 — Țăranul ministru, pag. 801 — Prietenul adevărat, pag. 797 — Mulțimea doftorilor, pag. 839“. Titlurile aparțin lui Eminescu și istorioarele se află chiar la paginile indicate ale infoliului, cu semnul creionului roșu în față. Istorioarele reținute pentru volumul I al Cărții de lectură sînt excelente și întrebarea este dacă o ediție

integrală și devotată n-ar trebui să tipărească în anexe și la capitolele respective (în cazul de față : *Eminescu, omul școlii*) și aceste texte asupra cărora nu numai ochiul, dar și gustul lui s-au oprit cu dragoste. (Așa cum ar merita tipărite acele excerpte și acele texte străine, cum e de pildă informa poezie Incendiul Hușului, operă a vreunui colaborator ocazional, trimisă când Eminescu va fi fost redactor la *Curierul din Iași*, și ale căria multe din versuri au beneficiat de lustrul colaborării lui Eminescu). Însă Iordache Golescu și colecția sa paremiologică mai figurează în manuscriptele lui Eminescu, de astădată fără indicația sursei. E vorba de acele liste de *Proverbe seria I* și de o altă listă de *Vorbe sau Cuvinte adevărate* ce figurează într-un alt manuscris de Iași (2307) tot registru comercial din aceeași epocă, dar cu o foarte bună hîrtie albă, caligrafic și alfabetic transcrise (p. 2 — 2 v. — 3 — 27 v.), în vechnătatea cîtorva extrase dintr-un Oxenstiren de la 1750 (despre tălmăcirile numeroase din Oxenstiern scrisese tot Lambrior în 1873) și mai ales în vecinătatea lungului poem *Vedenia schimnicului Varlaam de la m-rea Secului*, 1821, (operă, după identificarea d-lui Emil Vîrtosu, a lui Vasile Pogor-tătăl), o remarcabilă diatribă împotriva Eteriei, în stihurile căria condeiul lui Eminescu intervine nu o dată. Despre aceste liste de proverbe scrie în primul număr al revistei Institutului de lingvistică *Limba română* (anul I, nr. 1 noiembrie-decembrie 1952) și sub titlul *Din zicalele adunate de Mihail Eminescu*, acad. Barbu Lăzăreanu, cu afecțiunea ce i se cunoaște pentru tot ce a ieșit de sub pana poetului, fie el lucru original, fie compilat. Aceste 116 proverbe, zice d-sa (e vorba numai de cele de la începutul manuscrisului) ar fi adunate de Eminescu „*fie din lecturi, fie din viu grai*“, iar mai departe : „*din proverbele străine ori transcrise de Eminescu, etc.*“ și din însăși frazele d-sale răzbate o îndoială asupra obîrșiei lor. În realitate, ele sînt extrase, în chiar ordinea alfabetică

din infoliul Golescului și anume din prima secțiune : *Pilde i tâlcuirea lor*, după ce au fost cetite și reținute cu creionul roșu. Ceea ce Eminescu n-a transcris din Golescu și cu bună dreptate, sînt parantezele explicative, tâlcul, moralitatea. Din care pricină exegeții își pot îngădui o libertate mai mare și uneori mai avîntată, decît e cazul. Zicala „*Al meu scaun să-mi trăiască, alt picior în loc ; al meu deget să-mi trăiască, alt inel în loc*“, acad. Barbu Lăzăreanu o glosează în chipul următor : „*O primejdioasă filozofie umoristică, din partea unora, care prea se mîngîie ușor cu pierderi și stricăciuni făcute din vina lor*“ și explicația, mărturisesc, mi se pare de resortul sfinxului. Parantezul lui Golescu e mai terestru : „*Să zice cînd nu ne pasă de ceea ce am pierdut : cum nevasta dă bărbat și bărbatul dă nevastă*“ și întrebarea este dacă sub mantaua aceasta prozaică nu se ascund simboluri oarecum rabelaisiene (și este în Rabelais, un anume loc), pentru a nu spune licențioase. „*Și acum, continuă acad. Barbu Lăzăreanu, iată o zicătoare ce ar putea prea bine fi o prevenire, un avertisment, fie lăcomiei nesățioase, fie neglijenței, fie chiar sabotajului : «Ai înghițit un ac, ai să scoți un fier de plug*““. Parentezul lui Golescu nu merge așa de departe, deși marele vornic nu e cu totul străin economiei politice a timpului său, el, care vorbește în același infoliu despre monopol, despre mașini, despre meșteșuguri etc. „*Să zice, explică el, pentru cei ce iau cu sila și în urmă întorc mai mult*“. Despre alte două zicători : „*Ion, Ion, Ion, trei cuconi din Vavilon*“ și „*Aflat-au Filip pe Natanail*“ acad. Barbu Lăzăreanu nu dă vreo tâlcuire, dar e de părere că-n aceste ziceri „*onomastica biblică și cea familiară sau familială își află — în chip fericit — locul*“. Pentru cuconii din Vavilon, Golescu explică : „*Să zice în bătaie de joc pentru cei ce se potrivesc la prostie și la nume*“ (dacă nu mă înșală memoria *Anii de ucenicie* ai lui Mihail Sadoveanu au o vorbă cu mult mai crudă : „*după ce că e prost îl mai*

cheamă și Iordache”), iar despre „Aflat-au Filip pe Natanail” Golescu notează : „Să zice despre doi înși care se potrivesc la duhuri”. Este însă în încheierea articolului acad. Barbu Lăzăreanu o întrebare, bine venită, întrucît i se poate răspunde : „Ce viitor poetic, scrie d-sa, *pregătea (Eminescu) acestei culegeri?*” (de proverbe). Un viitor, credem noi, cu mult mai vast. Un viitor militant, dacă ținem seama că toată proza politică a lui Eminescu e întrețesută cu nenumărate metafore ale înțelepciunii populare, ce înfloresc cu spontaneitate sub condeii ziaristului. Mai mult : ne amintim să fi citit, în coloanele *Timpului*, un editorial scris de la primul pînă la ultimul rînd, numai în zicale, și că farmecul lui depășea cu mult strictul înțeles folcloric.

Despre opera de folclorist a lui Iordache Golescu ar fi, evident, încă multe de spus. O constatare se impune de la început, că opera aceasta, spre deosebire de cea lexicologică, a avut o soartă mult mai bună, că a fost cunoscută și apreciată de timpuriu și că a întrunit sufragii diverse și competente. Lambrier, Eminescu, Petre Ispirescu, G. Dem. Teodorescu, A. Candrea au apelat la ea, fie în studii anume, fie în copioase florilegii. Marea colecție de proverbe ale românilor, alcătuită de Iuliu A. Zane se deschide cu un portret al vornicului folclorist, manuscrisului căruia îi acordă o bogată analiză în studiul introductiv, pentru că în volumele VIII și IX ale colecției să tipărească mai bine de trei pătrimi din întreg infoliul. Volumul VIII de pildă, numără nu mai puțin de 16.350 de unități, care proverbe, care pilde, dimpreună cu tilcuirea lor, care maxime și aforisme, cînd originale și cînd împrumutate multiplelor modele, cite circulau în timpul acela. Aceste așa zicînd „*devinte adevărate*” (N. Iorga, se știe, a folosit expresia drept titlu uneia din primele sale cărți), extrase de înțelepciune din experiența popoarelor și din meditațiile moralistilor, marchează unul din caracterele colecției lui Iordache Golescu.

Ele ar corespunde, într-un fel, schematic, acelor „*cuvîntări deosebite*“, cu care fratele său logofătul Dinicu Golescu își întrețese la tot pasul relația de călătorie și cu care comentează variatele aspecte ale stărilor sociale ce descoperă în fructuoasa sa peregrinare. Aforismele vornicului sînt, în realitate, „*cuvîntările deosebite*“ ale logofătului sub formă de comprimate. În modul acesta, s-ar putea ca o parte din substanța folclorică să-și piardă caracterul național și este tocmai ceea ce remarcă, cu bună dreptate, Iuliu A. Zane în studiul introductiv al lecției sale. Spre deosebire de Lambrior, care în entuziasmul său afla colecția vornicului „*scutită de orice înrîurire stricătoare felului și noimei literaturii populare*“, Zane constată (I, XXXII, sqq) că Iordache Golescu a tradus multe proverbe străine, pe care le-a încorporat culegerii sale, așa cum a tradus multe istorioare instructive și mai multe maxime. Dar poate că în felul acesta, Iordache Golescu se apropie de sfera folclorului universal, în raza căruia granițele se încălesc și se anulează. Distincția dintre ce este și ce nu este folclor s-ar putea totuși, în cele din urmă, hotărî și pentru aceasta mă voi opri la nouă-trei exemple, luate de ici de colo, lăsînd fiecărui latitudine să decidă. De pildă : „*Toate la vremea lor și vremea la vremea ei. Nici o vreme mai pierdută decît cea pierdută la jocuri de cărți. Dăparte această meserie*“ și mai încolo : „*Sărbătoarea să-nțelege pierdere dă vreme. Cea mai pierdută vreme, cea ce se cheltuiește cînd ascuți la remuri, la vise și la babe și cînd să dă cu cărțile și mai ales cu bobii*“. Sînt toate acestea folclor ? Dar cînd vorbește pe larg de boala luxului, temă frecventă și aproape obsedantă la toți scriitorii de la începutul veacului al XIX-lea, Dinicu, fratele, Paris Momuleanu, Pleșoianu, temă de mari rezonanțe politice și economice, sau de muieri cu atîtea reminiscențe din *Ecleziast* sau despre fantazie ca despre o iazmă plină de curse, de care să te ferești ca de o fiară (ceea ce, într-un

fel, recheamă cugetarea pascaliană despre *la folle du logis* : imaginația), sau despre egoism ca de cea mai rea cangrenă ; s-au despre țară-patrie-patrioți și patri-hoți — și când afirmă, el, demnitarul încercat sub atâtea stăpîniri și exemplu al virtuților gospodărești puse în slujba patriei, că „*cine duce țara la jaf și pradă o dă — baș-patrihoț cu drept cuvînt se numește*“, noțiuni cu care ne vom întîlni și-n piesele sale de teatru, atît de violent pigmentate cu elemente naturaliste și folclorice ? Mi se pare totuși, că chestiunea se complică oarecum și că zările acestea se deschid asupra unui domeniu mai vast și mai distinct : acela al literaturii propriu-zise. Cu aceste predispoziții și înfăptuiri în planul lexicologiei și folclorului, despre care aceste însemnări fugare au dat o foarte aproximativă imagine — Iordache Golescu a fost însă și un scriitor, și de felul *cum* și în *care* dintre tiparele scrisului s-a realizat rămîne să cercetăm mai departe.

II

Vorbind, în prima parte a acestei comunicări, despre opera de lexicolog și folclorist a marelui vornic Iordache Golescu, ajungeam la presupunerea, după care n-ar fi exclus ca o bună parte din „*cuvintele adevărate*“, altminteri zicînd din proverbele compactului in-foliu manuscris 213, din care Iuliu A. Zane și-a împlinit încă de acum o jumătate de veac, al VIII-lea tom al monumentalei și prețioasei sale colecții (sau în cifre : 16.351 unități paremiologice în vol. VIII, afară de alte 200 pagini de „*asemnări*“ în vol. IX, toate din Golescu) — n-ar fi exclus, spuneam, ca o bună parte din lamura înțelepciunii acesteia de obște să transcendă oarecum aria propriu-zisă a folclorului și să ne apropie de limanul acela, nu mai puțin misterios, al creației scriitoricești, în care se zămislesc atîtea și atît de variate genuri și specii ale pururi neobositei fantezii creatoare. Ca și poezia

lirică, paremiologia e una dintre cele mai vechi produceri ale spiritului omenesc, cum atestă, între altele obîrșit atît de învecinată a *Psalmilor* și a *Ecleziastului*. Transmise din veac în veac, de la nu popor la altul, s-ar zice că boabele acestea de grîu, faraonice, care și-au păstrat intactă puterea de germinație, au rămas imuabile în constituția lor embrionară. Însă timpul n-a trecut zadarnic secole de-a rîndul peste vîrfurile împietrite al piramidelor. Acțiunea lor n-a fost numai să împutîneze nasul sfînxului din preajmă, adîncit în nisip și-n enigmă. Grăunțele dintru început au ajuns cu timpul grînării. Și, evident, nu numai sub raportul cantității. Comparatiștii, de altminteri, au aflat în domeniul acesta un cîmp larg spiritului lor de investigație. Epictet și Seneca, Teophrast și Marc-Aureliu, culegerile de *Adagii* ale lui Erasm și Baltasar Gracián, anecdotismul lui Aelian și al lui Diogene Laerțianul, iar mai aproape de noi, numeroasele tălmăciri românești din „cugetările“ contelui suedez Oxenstiern, căroră Lambrior le consacră un pertinent studiu încă din 1873, iar Eminescu își transcria cu frumoasa caligrafie măruntă din 1875, excerpte utile din tălmăcirea de la 1750, așa cum va publica în foiletonul *Timpului* din 23 oct. 1882 pasaje din *Critil și Androniu*, tălmăcire fragmentară, de la 1794, a opului *Criticon*, de Baltasar Gracián, acest epigon al secretarului florentin Machiaveli — acestea și atîtea altele, peste care trecem, arată, cu bogata lor circulație, afinitățile publicului cetitor și, implicit, variatele chipuri cum se operează, uneori în aceeași tulpină, multiple altoiuri. O mină inepuizabilă de aforisme, în proză și versuri, dintre cele mai celebre, sînt fără doar și poate și *Eseurile* lui Montaigne, deși originalitatea lor stă în montura cu care prezintă aceste nestemate, în arta cu care încrustează în ebenul monologului său interior, sideful acela cules cu grijă din toate manualele de înțelepciune și de poezie ale veacurilor, („căci

despre mine e vorba, și eu sînt acela pe care-l zugrăvesc : car c'est mov que je peins“).

Cuvintele adevărate și povățuirile lui Iordache Golescu nu țintesc chiar atît de sus. Ele sînt, în primul rînd, o substanțială și compactă colecție paremiologică, prezentată cu toate însușirile gospodărești pe care dregătorul public, care a fost marele vornic, le-a ilustrat în tot atîtea slujbe de interes obștesc. Rînduite pe categorii alfabetice, sugestiv denumite — *Pentru adevăr, Pentru iubire, Pentru iubire de oameni, Pentru iubire de sine sau siniubire, Pentru vin, Pentru muiere* (cu cele vreo 30 de subdiviziuni copioase : muiere urită, muiere vicleană, muiere leneșă, muiere rea, muiere cicală, muiere frumoasă, pentru muiere dulce, de obște pentru muiere etc.), *Pentru dohtori și dohtorii, Pentru duel, Pentru duh, Pentru dragoste* ș.a.m.d. — silozurile acestea de o arhitectură inginerască, ce dau pe dinafară de pline ce sînt, își așteaptă fără îndoială cercetătorul, nu ca să despartă, cum s-ar zice, bobul plin de către neghină, deoarece totul aici folosește, dar ca să împartă fiecăruia ce e al său și să încerce să pătrundă, grație acestor formule, mai mult sau mai puțin magice, în sufletul de adevărat al marelui vornic, despre care, cu toate cîte știm de viața și opera lui, tot mai multe am voi și s-ar cădea să aflăm. Iuliu A. Zanne, evident, nu s-a gîndit să facă așa ceva, cu toate că introducerile lui și cele cîteva apropieri — nu întotdeauna la fel de fericite — pe care le încearcă în josul paginilor, arată că l-ar fi tentat, poate, și o astfel de întreprindere. Tipărind însă în marea sa colecție manuscrisul lui Iordache Golescu și păstrîndu-i autonomia (și gîndul mă duce fără voie la editorul acela inexpert care, dimpotrivă, a destrămat și risipit dicționarul de rime al lui Eminescu într-o plămadă proprie) — făcînd, zic, aceasta, Iuliu A. Zanne a realizat, incontestabil, cu mult mai mult. Așadar, studiul critic al acestei opere a marelui vornic rămîne să fie făcut și nu ne îndoim că unul

din învățăceii ce-și pregătesc de pe acum armura erudită se va simți ispitit să-l întreprindă. Pînă la ziua aceea, ne îngăduim cîteva sugestii ce pot servi la nevoie și de jaloane.

O anumită categorie de „cuvinte adevărate“ sînt de natură cărturărească și s-au bucurat de o circulație quasi-universală. Distihul din Ovidiu, „*Donec eris felix multos numerabis amicos*“ etc., pe care Eminescu îl află și-n Schopenhauer și-l traduce pe la 1876—77, cînd, la cererea lui Maiorescu, care reedita *Aforismele* filozofului german, tălmăcește un număr din epigrafele versificate latino-germane, se întîlnește la Iordache Golescu, în forma : „*Pînă ce oarece ai, mulți vrăjmași și prieteni ai. După ce nimic mai ai, nici vrăjmași, nici prieteni mai ai*“ și-n josul paginii la Zanne distihul latin. Celălalt aforism din Ovidiu : „*Video meliora proboque deteriora sequor*“ figurează și el, de trei ori, o dată aproape literal tradus „*Unul și numai a spus adevărul zicînd : văz cele bune și prea bine le cunosc, dar cele rele urmez*“ și de cîte trele dățile (sau datele) Zanne trimite, în josul paginii, la corespondentul latin. „*Viața scurtă, învățătura lungă*“ e glosat cu „*ars longa, vita brevis*“ Prov. latin ; „*Cine tîrziu ajunge, prost conac găsește*“ îi apare lui Zanne adaptarea localizată a proverbului latin „*tarde venientibus ossa*“. O observație elementară, de ordin meteorologic, ca „*după ploaie, așteaptă senin*“ n-ar fi avut nevoie (și e bine că lipsește) de modelul latin „*Post nubila, Phoebus*“, ce se întîlnește, ilustrat, și ca marcă editorială, în veacurile trecute. Versul greșit atribuit lui Boileau, și care, de fapt, aparține lui Destouches (în comedia *Le glorieux*) : „*La critique est aisée et l'art est difficile*“, neurmat de trimitere, la Zanne sună, dimpreună cu avertismentul habitual al marelui vornic, cam așa : „*Pentru critică. Lesne a critica, dar anevoie a alcătui. Pînă nu vei alcătui și tu, nu critica pe altul.*“ (Ce frumos se exprimă Coconul Simplitian, unul din glosatorii *Țiganiadei*, adresîndu-se

coconului Idiotiseanul : „dar lasă, îi spunea el, nu critisi cele ce nu înțelegi ; ca să nu te faci de ris ; că așa judecînd ca tine, trebuie să defăimăm toți poeticii, și să cîntăm purure frunză verde“.) Aminteam de trimiteri și de glose, eronate, la Zanne. Iată două exemple : „Cine vremii se supune... acela om mare se-nțelege“ din Golescu, Zanne îl glosează cu cunoscutul aforism din Miron Costin : „nu sînt vremile sub om, ci bietul om sub vreme“. Eroarea e mult prea clară pentru a stăruî. La fel și-n următoarea : „Omul, zice Iordache Golescu, oarece mai puțin decît îngerii după cum zice proorocul, că toate cele de pe pămînt i se supun“, la care Iuliu A. Zanne adaugă în notă celebra dilemă pascaliană : „L'homme n'est ni ange, ni bête, mais le malheur est que qui veut faire l'ange, fait la bête“ și adevărul este că paradigma, aici raportată, se potrivește ca nuca-n perete. „Gustul dispută n-are“ înseamnă la fila 178 a manuscrisului Iordache Golescu, după care urmează cîteva variante, de un iz prin excelență autohton, și adagiul, pe care Eminescu și-l transcrie dimpreună cu altele din Golescu, în chiar forma asta, e cunoscutul adagiul latin al scolasticilor Evului Mediu („de gustibus et coloribus non est disputandum“) încetățenit în Franța și care a făcut și la noi o prea frumoasă carieră. În a XV-a scrisoare, de la 1844, a lui Const. Negruzzi apare sub forma „Per gusto non disputare...“ o formă foarte vecină cu aceea dintr-o schiță de comedie (*Judecata femeilor*) de la 1806 a lui Conachi, agă la timpul acela. Comedia are hazul ei și, cu toate că ne ține oarecum pe loc, merită să fie amintită. Într-un fel, poate că și folosește prin apetitul ce deschide asupra teatrului de la începutul veacului trecut, fie conachian, fie al lui Iordache Golescu, atît de distincte între ele, și despre care se va vorbi mai departe. *Judecata femeilor* e titlul, dar în realitate, justiția o împarte Zevs, dumnezeul

elinesc, asistat de Amorul, care joacă rolul acuzatorului public, și de Perierghie, termen grec pentru Curiozitate, care joacă într-un fel, rolul comentatorului, al corului de unul singur, al comperului (în cazul de față al comerei) de mai târziu. Femeile sînt cele ce pîrăsc bărbații, și dacă sentințele lui Zevs îi lovesc numai pe aceștia, Amorul are grijă să vitupereze împotriva ambelor sexe. Femeile, socoate fiul Venerei, în consonanță cu versetul Ecleziaștului, nu cunosc altă chemare decît aceea de „monedă”, după care vine un tablou — al promenadelor la Copou sau Șosea — mult prea familiar tuturor timpurilor și pe care literații noștri l-au cîntat, în versuri și proză, cel puțin de un veac și jumătate, încoace :

Vezi șiruri de butce multe, le vezi ca un lanț legate —
Socotești că-ntr-a lor casă fericirile sînt toate,
Le vezi foarte-mpodobite, es la pod ca la o luptă
Strînse toate în corsătă, să stea drept, să fie suptă.

La auzul acestora, evident, femeile se supără. Ele pîrăsc lui Zeus pe Amor, gratificîndu-l pe Schit, Got și Vandal. Acuzațiile pe care Amor le aduce bărbaților nu sînt mai puțin grave. Iată cele cîteva versuri, în care întîlnim și dictonul care ne-a pricinuit această digresiune :

„A m o r u l, b ă r b a ț i l o r :

Bărbați, duhuri de diavoli, și nelegiuîți ibovnici
De sînteți făr'de năravuri și la hotărîri statornici
Și iubiți din toată vremea chiar din inimă curată
Vreo femeie din prostime, ce n-alegeți vreodată
Fără numai la podoabe vă-nchinați cu mișelile ?

B ă r b a ț i i :

Ce curioasă-ntrebare, ce curioasă aporie (bănat, îndoială)
Nici vederea, nici auzul nu pot să te mai slujească.

Z e v s :

Per gusto non despotare zice o vorbă turcească

P e r i e r g h i e :

Se vede că bine știe limba italienească !"

Preciziunile acestea cronologice nu sînt chiar cu totul inutile. Altminteri s-ar putea să cădem, ca mai deunăzi, în cursa de a crede că medievalul adagiu de la Rîm s-ar trage. „*Vechii Romani*, scria mai ieri Ilya Ehrenburg, *spuneau că gusturile nu sînt motiv de ceartă.*“ Aluzia e transparentă, dar apartenența greșită. Că astfel de benghiuri, puțin deplasate, nu strică totuși cu nimic obrazului prea frumos al unui articol polemic sau evocator, cînd cel care-l încondeiază este un mare liric și un mare pamfletar, de genul lui Ilya Ehrenburg, mai e nevoie să o declarăm ? Shakespeare și alții de talia lui (nu însă și Dante), încurcau cu mult mai bine ărele și meridianele.

Dar pentru că nu poate fi vorba să ne oprim la toate categoriile paremiologice din colecția marelui vornic (și regretul merge în primul rînd la sectorul „muierilor“ unde am fi surprins reflexe din aforismele lui Iisus, fiul lui Sirah și unde umbra nefericitului Kir Ianulea s-ar fi impus cu autoritatea unei întregi secte, cu Socrate și Pirandello, în cap, victime și ei ale respectivelor lor Acrivițe), ne vom limita la încă două : una de caracter social și a doua, de un ordin mai subiectiv, al așa-ziselor „strigături“. Socialul se întîlnește fie în cite o incizie de sugestivă vigoare metaforică, fie în recomandațiuni de bună-creștere și în sfaturi, sentințe privind manierele elegante — colecția vornicului fiind și un manual de bune moravuri, o adevărată hristoitie — fie în cite o tiradă, mai corect o apostrofă, ca aceea a banilor, variațiune, în fond, a apostrofelor pe tema aurului din cronicarli noștri de tradiție bizantină (un Azarie, un Macarie,

un Manasses). „Ori caftan pînă-n pămînt, ori ştreangul de gît“ sună una din aceste incizii şi ea închide în lăconica ei dilemă toată istoria noastră feudală şi fanarioticească, aşa cum stă consemnată cu succesiunile ei nestatornice în condicile noastre de ٲeremonii şi în letopiseٲe. „Bucureştii, mehenghiul străinilor, c-a tuturor rugină o dă pe faٲă“ sună o alta şi metafora ei ar putea sluji de stemă şi arme unui oraş care a stat, cum am zice, în vadul tuturor răutăٲilor şi chiar la cele ale morٲii (*ad vada mortis*), pentru a folosi prea frumoasa metaforă a lui Lucreţiu. O explicaţie se impune, căci „mehenghiul“, cu evoluţia lui semantică, de om isteٲ, care le dovedeşte pe toate, nu şi-a năpîrlit cu totul pielea dintii, a sensului său concret şi explicaţia ne-o dă glosarul cantemiresc, al *Istoriei hieroglifice* : „mehéngheu, arap, — piatră pe care ispitesc aurul, argintul, de bun“. Aşadar Bucureştiul e un fel de *pierre de touche* pentru toţi străinii şi chiar pentru ٲinutaşii autohtoni ce, trecînd printr-însul, se lămuresc. Şi dictonul se luminează, pe dinăuntru, de-un îndoit focar. Dar ce vom spune de o însemnare, (căci între aforism şi recomandăţiune pragmatică, chiar şicanieră, distanţa e apreciabilă) de felul acesteia : „Dacă casa ٲi-e urîtă bagă mărăcini în ea şi n-o da cu chirie“ ? Ne aflăm oare în faţa uneia din piesele imensului dosar al raporturilor dintre proprietari şi chiriaşi sau e vorba de un caz personal, de o fulgerare biografică la lumina căreia am putea surprinde ceva din însuşi sufletul marelui vornic, pe cît de mare cărturar, tot pe atîta şi de mare latifundiar şi posesor de proprietăţi urbane, pe care le gospodăreşte, cu o strictă fantezie ? Mai la urma urmei ce ştim noi despre procesele de locaţiune de acum un veac şi jumătate şi despre cîte făcea şi desfăcea tagma avocaţilor¹, acea tagmă în care Eminescu vedea

¹ Cf. I. Bianu, *Actul de naştere al corpului avocaţilor în Ţara Românească*, 1831 în *Convorbiri literare*, XXXVII, pag. 474 — emanînd de la Iordache Golescu.

cumulate toate păcatele partidelor noastre politice ? Cîte ceva tot răzbate însă și printre rîndurile marelui vornic. Iată trei din aceste ipostaze : „*Condeiuil avocatului, notează Iordache Golescu, să luptă pã dăscuiete*“ și imaginea lacătelor ce păzesc misterele justiției nu e lipsită de poezie și nu amintește mai puțin de pecetile cărților sacre, pe care numai seismul apocalipsului le disigilează. „*Piste puțință, mai adaugă el, un avocat șiret, să nu încurce pricina, cînd dă ea grăiește*“ și după aceea : „*Haina avocatului pururea muiată în lacrimile săracilor*“ și cu acestea pretoriul justiției și portretul auxiliarilor ei — avocații — capătă un început de identitate. De identitate, oarecum dubioasă, e adevărat. Cu un veac și mai bine înaintea marelui vornic, Cantemir îl definea oricum, cu mult mai onorabil : „*avocat, zice el, notîndu-i și obîrșia latină, acela ce trage pentru altul pîra cu plată*“. Acea plată și acel folos, despre care așa de sugestiv vorbește, un avocat anonim și contemporan cu marele vornic, și care avu fericita idee să-și întocmească o condică (ms. 117) nu de proporțiile condicilor in-folii ale marelui vornic, dar pe o hîrtie tot așa de bună, dacă nu și mai, cu care oricare din tipăriturile moderne s-ar mîndri și în care-și trece „*pricinile luate asupră-și dimpreună cu hîrțiile*“, frumos orînduite, în partizi anume și cu sumele respective în dreptul fiecăreia. Dar cele cîteva rînduri, cu care avocatul anonim își prefătează prețioasa condică, merită să fie reeditate, pentru cîte sugestii poate închide în sine o pagină de istorie profesională și domestică în același timp. Prefața începe cu un aforism, demn de cele mai frumoase creațiuni ale paremiologiei populare, pe care mi-ar fi plăcut să-l întîlnesc între corespondentele in-foliului lui Iordache Golescu și al cărui sens se desprinde cu ușurință, chiar din context. „*Vremea vinde paietele și nevoia le cumpără*“ — sună întîia frază și ea e așezată ca un epigraf, căruia îi urmează demonstrația.

„Această dar vreme și nevoie pricinuită din a Regulamentului întocmire, continuă el, ajungându-mă și pă mine ca să nu aștept vacanție de a mă orîndui în slujbă, să iau leafă de un judecător, care astăzi nu-mi ajunge la greutatea casii, și ca să nu pier în casă de foame cu atîția copii, m-au luminat milostivul Dzeu a scăpa și de a mai face năpăstuire cu voie și fără de voie, și am apucat sarcina slujbii de avocatlic și de la leat 832 Dichem, 1. și pînă astăzi Septv, 1. leat 833, am adunat folosul ce înăuntru să arată. Milostivul Dzeu să dé și de aci înainte.“

Iar folosul totalizează pentru răstimpul acesta de 10 luni cca 40.000 taleri.

Dar nu numai avocații apar în inventarul acestui mare entomolog al societății, care a fost marele vornic. Iată, și tot în trei ipostaze, și pe cei din tagma dohtorilor, atît de dragă lui Marțial, pentru care medic și cioclu erau sinonimi, dragă lui Molière, lui Marcel Proust, lui Thomas Mann și marei noastre romaniere Hortensia Papadat-Bengescu : „Cînd doctorii se plîng, lumea se înve-selește“, constată dintru întii, cu bună și explicabilă satisfacție Iordache Golescu. „Cu capul rece, cu picerele calde și cu pîtecele cam ușor, îți bați joc de dohtori“, prescrie după aceea și cine ar putea tăgădui excelența acestei medicine empirice, chiar astăzi, în veacul penicilinei și streptomisinei ? „Mulțimea dohtorilor scurtare de viață“ mai adaugă, și aforismul ilustrează o epocă din care superstiția cu rezervele ei, pe de o parte, și umorul, pe de alta, s-au alimentat din belșug. Despre orînduirea societății, despre prăpastia dintre clase și despre situația mizeră a țărănimii în deceniile dinaintea revoluției de la 1848 se știu destule și marele vornic nu numai le cunoaște îndeajuns, dar le și consemnează în versete sau paragrafe mai mult sau mai puțin elocvente. „Privilegiurile, lumea a prăpădit cu pretențiile lor și mai ales cele călugărești“ — cu tot aerul de castă și chiar dacă sună puțin a pledoarie *pro domo*, nu este totuși un ade-

văr mai puțin valabil și o recunoaștere mai puțin curajoasă, venind din partea unui înalt demnitar al feudalității noastre. Raporturile dintre cîrmuire și marea masă a norodului fac obiectul a 137 de unități grupate sub titlul *Pentru noroade*. Spicuiesc două-trei dintre cele mai pregnante, aș zice dintre cele mai radicale, fie că au o brumă de metaforă, fie că sînt de-o uscăciune de stil nu rareori familiară marelui vornic. De pildă : „*Nici cu postul, nici cu jertfe, nici cu închinăciunea ta Domnul să îmblînzește, cînd norodul pătimește și de toți să jejuiește*“, unde ambiguitatea vocabulei Domnul (Domnul din ceruri sau Domnul Țării ?) imprimă cugetării un anume grăunte de mister. „*Piste puțința lui pe norod nici cum să-l încarci, că numai decît te vezi ori singur în scaun, ca un cuc, sau jos din scaun ca Satana*“, în care nu ne-ar fi greu să recunoaștem în acest principiu de guvernămînt recomandat principilor pe traducătorul în grecește al *Scrisorilor persane* ale lui Montesquieu. Astfel de gînduri generoase, care trădează pe omul de inimă, pe episcopul atîtor acțiuni caritabile, pe cel care în comedia sa *Mavrodinada* avea să ia împotriva Domnitorului apărarea copiilor Mavrodin, se-ntîlnesc și-n alte capitole. Căci marele vornic asociază în plină și fecundă fantezie. Iată de pildă din capitolul *Pentru urechi* această însemnare cu iz mitologic și care nu-i decît reflexul stărilor noastre sociale :

„*Urechile celor mari, mari ca de măgar ar trebui să fie, ca să poată auzi jalele, tînguiri, vîietăturile, gemetele celor ce să chinuiesc sub jugul cumpliților*“. Și iată și ultima notă din jurnalul acesta de reflecții sociale : „*Pentru țărani : «Vai ! de ticăloșia a țăranului pe lume ! că țăranul ne hrănește, țăranul ne îmbracă, țăranul ne plătește, țăranul ne cîstește, țăranul pentru noi zioa și noaptea muncește, pînă ce se sleiește, și noi, spre mulțămire, arătăm lenevire l-ale lor trebi în parte, și o mare nedreptate, lăsîndu-i ca pe niște ticăloși, în negura ne-*

științei, în rătăcirea minții, în cele mai mari necazuri și chiar în lipsa hranei vieții lor.»“

Mai e nevoie să subliniem, o dată cu justetea acestor constatări, prozaicul și frigidul lor învățămînt? Cine nu-și amintește, în schimb, de extraordinarul tablou al mizeriei țaranului nostru, troglodit, pe care fratele vornicului, logofătul Dinicu Golescu, l-a săpat ca-n aramă nepieritoare în paginile memorialului său de călătorie de la 1826? El a fost comparat încă de mult, celebrei maxime a lui La Bruyère închinată ființei subterestre a țaranului francez, decît care nimeni n-a zugrăvit un mai sintetic și mai cutremurător portret pînă astăzi. Dar desigur, aici stă toată întreaga problemă și chiar însăși cheia harului creației literare, care distinge scrisul cărturarului Iordache Golescu, un scris sobru, rigid uneori și uneori neglijent, de cel al fratelui său, prin excelență liricul Dinicu Golescu, un scris cînd impetuos, cînd dezamăgit, dar totdeauna mulat pe circonvoluțiunile marii lui sensibilități.

A doua categorie de aforisme, afară de cele de ordin social, despre care am fi voit să spunem un cuvînt-două, este al așa-ziselor „strigături“. Îl defineam: un ordin oarecum subiectiv și e locul să spunem că subiectivismul ne primește întru totul și că denumirea de „strigături“ este, negreșit, cu totul improprie. Totul se reduce, pentru a vorbi pe șleau, la intenția — nu știu cît de onorabilă, scuzabilă, în orice caz — de a trage puțin spuza pe propria noastră turtă. Să ne explicăm. Între „postumele“ de certă și autenticată ținută ale lui Eminescu, volumul IV cuprinde și unele de o structură mai puțin certă, fie că membrele disjuncte au fost adunate de pe felurite cîmpuri de bătaie și așteaptă, cum e și firesc, omologarea (volumul V, care se va tipări, nu mă îndoiesc, înainte de veacul viitor, va afla sînt sigur, destui inși să se pasioneze de atari oțioase probleme), fie că ele sînt produsul conștiut (așa zicea Eminescu) al unui raționa-

ment, fie el și capriciu al editorului. E cazul pentru acele crîmpeie tipărite la pag. 521—524 sub titlul generic, ce ne aparține, de *strigături*. Ele sînt culese din mai multe manuscrise, unitați de sine stătătoare, majoritatea catrene dar și distihuri și terține și alcătuiesc două grupe, oarecum distincte, ce aparțin anilor 1876—1878. Grafii asemănătoare, predominanța cernelei violete, culoare de Iași, am putea spune, caracterul net de atelier și improvizație și mai ales un ecou subteran care amintește de o anume poezie populară, aceea a cîntecelor de lume, din care, nu o dată, precum am arătat la timpul și locul său, Eminescu a tors și retors mai mult de unul din firele sonetelor și cîntecelor sale originale, ne-au îndemnat să le totalizăm și să le intitulăm, precum le-am intitulat. Că multe din punctele acestea de foc ale erotismului său liric îi aparțin, de plin drept, nu mai rămîne nici o îndoială. De pildă :

Haina ta cea minunată
Nu-i în stative țesută,
Căci ușoară-i ca de neguri
Și te miști ca și o ciută ;

Pedepsit-au mîna inul
Pînza fină ca să țeasă
Cît tu pari a fi mai goală
Căci ușoară-i ș-arătoasă ;

sau distihul, pe cît de tulburător, pe atît de biblic (mă gîndesc la *Cîntarea Cîntărilor*) :

Și la poala hainei tale
E adînc de altă floare.

În schimb, cine nu recunoaște în distihul următor :

Tolba dragoste [-i] de aur
Dar săgeata-i otrăvită

sau în catrenele, independente, unul de altul :

Ah ! mai bine să mă-nșele
Chiar de zece ori amorul,
Decît ne-nșelat de dînsul
Nici să-l știu și să-i duc dorul

sau :

Știu eu dacă ții la mine ?
Dacă tu nu mă înșeli ?
Căci pe buze-s scrise numai
A iubirei învoeli

sau :

Are haine-alesățele
Și podoabe de inele,
Multe fie, puținele,
Tot îi stă bine cu ele.

cine nu recunoaște, zic, în aceste epigrame cu ușor timbru satiric, un ecou-două din atmosfera irmoaselor și a poeziei erotocritene. Un ecou-două — poate și mai multe, deoarece n-ar fi exclus ca unii sau alții dintre cercetători să afle mai strînse legături cu anume originale, mergînd uneori pînă la identitate. Dar se va spune : de vreme ce singur recunoști caracterele lor de improvizații și de atelier, ești convins că Eminescu le-ar fi publicat ? Așa ceva e greu de hotărît, fiind în același timp și de o minimă importanță. Cîtă vreme atîtea dintre piesele de certă grandoare poetică poartă și ele semnele improvizației, înseamnă că nu aceste semne însăși pot să decidă asupra justificării unei deshumări. Mai mult, încă : un editor nu-i un zodier, ținut să descifreze misterele absconse ale vieții și intențiilor unui scriitor. Menirea lui e cu mult mai modestă, mai plată, mai terre-à-terre, pentru a nu ne minți. El cată să se ție de datele concrete ale manuscriselor, să le urmărească pas cu pas, să le dea viață, cînd e cazul, să le așeze în firide individuale sau în gropi

comune, cînd iarăși e cazul, să le organizeze și să îndrăznească a avea inițiative, dacă i se pare că are temeiuri pentru aceasta, cu toate că și simpla intuiție îndreptățește. Un sobol care circulă pe sub pămînt, prin găleriile labirintelor, nu rareori croite de înșiși scriitorii, cu obligația însă de a nu se rătăci, ba chiar de a ridica o adevărată hartă a acestor daedaluri, un sobol activ și tainic, ale cărui mușuroaie marchează uneori, cu vertebrele lor, pămîntul — iată ce este un editor. Atît și nimic mai mult. Că intuiția noastră nu ne-a înșelat, în privința *strigăturilor*, fie cînd le-am totalizat, fie cînd le-am presupus anume germene folcloric, în obîrșie și în intenție, se vedește încă de pe acum, și sîntem încîntați să putem oferi cercetătorului paremiologiei golesciene, ascuns în draperiile de purpură ale viitorului, această modestă sugestie. Într-adevăr ultimele 15 versuri din cele 95 ale *strigăturilor*, scrise cu caligrafia de epocă, aflătoare în manuscrisele lui Eminescu, sînt cu totul ale lui Iordache Golescu; extrase din în-foliul 213, pe care poetul l-a avut sub ochi și l-a utilizat cu folos, în dese rînduri și anume din capitolul *Pentru cîntece, cîntări și cîntăreți*, unele reproduse aproape în litera lor, cele mai multe plivite de acele consilii pragmatice, cu care marele vornic își însoțește mai totdeauna aforismele. Iată două exemple. Primul la Golescu): „*Cîntecul de zori — deșteptarea plăcerilor; Cîntecul de dor — amorțirea lor — Alege care-ți place*“ — La Eminescu :

Cîntec de zori
Deșteptarea plăcerilor
Cîntec de dor,
Amorțirea durerilor“.

Și al doilea (la Golescu) : „*Cel ce cîntă dezmiardă și pe el și pe ceilalți, d-aceea și plata lui îndoită se-nțelege*“. La Eminescu : „*Cel ce cîntă se desmiardă și pe el și pe ceilalți*“. Sînt, desigur, versuri în care procentul per-

sonal cu toate că vizibil, n-ar fi chiar așa de ușor de determinat, dar versuri care, în forma aceasta, aparțin lui Eminescu, deși punctul de plecare, chiar albia lor, matrița mai bine zis, e a marelui vornic. Și poate că incursiunea ar trebui continuată. Căci o bună parte din aforismele Golescului folosesc rimele interioare, sînt adevărate versuri ușor memorabile, așa cum sînt atîtea din proverbele culese de Anton Pann în *Povestea vorbei*. Sudate pe o morală sau un consiliu, așa cum fluturile e sudat pe omidă, imaginile acestea sînt întotdeauna sugestive și ar putea fi utilizate ca divertisment într-o competiție horală, după ce vor fi fost plivite de excrescențele didactice, așa cum văzurăm că a procedat și Eminescu. Iată cîteva :

- Valea-i tot aceea, dar lelea nu-i aceea
- Ferice de cel mai nalt, că dă gura peste gard
- Sub poale de iie nouă, nici mă nînge, nici mă plouă
- Păunul să tacă, dacă vrea să placă
- Mare rană ne dăschide, dragostea cînd se închide ș.a.m.d.

Vorbeam către început de studiul pe care opera paremiologică a marelui vornic îl adastă. Cîte ceva s-a dedus, cred, din spicuirile noastre sumare, asupra caracterului ceva mai complex al acestei opere și asupra chipului în care ar trebui întreprins și realizat acest studiu. El va avea să țină seama de faptul că Iordache Golescu însuși și-a intitulat compacta sa culegere : *Cuvinte adevărate și povățuiri*, că mai presus de o simplă colecție de proverbe, ea este o arhivă documentară, în care se reflectă deopotrivă duhul epocii și sufletul scriitorului și că el nu se va putea lipsi de studiul comparativ al acelei literaturi înrudite, de caracter etic ori aforistic ce se traducea fie în limba noastră, fie în limba grecească, atît de familiară intelectualității noastre la începutul veacului trecut. Am amintit de contele Oxenstiern, din care se găsesc cîteva zeci de manuscrise în bibliotecile noastre,

de Baltasar Gracián, ar trebui să adăugăm numele lui Darvari, lui Neofit Vamva, învățatul dascăl al fraților Golești, pe Dinicu Golescu însuși, tălmăcitor de multe asemenea „pilde bisericești și filozofești, de întâmplări vrednice de mirare, de bune gânduri și bune năravuri, de fapte istoricești și anecdote“ cum sună titlul uneia din culegerile lui, tipărită la Buda, în același an cu memorabila sa călătorie (1826), a cărei originalitate stă în atâtea note de critică socială, ce s-ar cere glosate, precum aceea despre lux sau apologul coasei de Stiria (nu de Siria, cum culegea un editor), și cu care ne vom întâlni poate în evocarea atmosferei politico-sociale, în care se situează teatrul lui Iordache Golescu; la care am putea adăuga acel *Teatron politikon*, a cărui tălmăcire grecească greșit atribuită lui Nicolae Mavrocordat apărea în românește încă din 1838, la Buzău, în trei volume, în traducerea merituosului dascăl craiovean Grigore Pleșoianu, apoi pe Marmontel, vulgarizatorul enciclopedismului și oarecum idolul intelectualității greco-valahe de la începutul secolului trecut, din care se inspirau mai toți literatorii noștri ș.a.m.d. Memoriile prințului Nicolae Șuțu, subliniau, precît îmi amintesc, ca pe o trăsătură a societății feudale de la începutul secolului trecut, pasiunea anecdotică. Un anume anecdotism e caracteristic de altminteri majorității tipăriturilor amintite și el pendulează între istorioara cu intenții morale și între anecdota picantă, ușor pigmentată cu subînțeleșuri impudice. În-foliul marelui vornic cuprinde un bun număr de astfel de anecdote și istorioare, din care, precum am amintit, în prima parte a comunicării, Eminescu își rezervase câteva pentru cartea de lectură, ce punea la cale în cadrul *Junimei*, la Iași, prin anii 1875—1876. Ele sînt lipsite de orice originalitate (de expresie, negreșit), și dacă semnalăm, să zicem, una dintr-însele, ce s-ar putea intitula (căci ele n-au titlu) *Papa și indulgențele* e mai mult pentru a o încadra unei politici antipapale, căreia Luther

îl dăduse prestigiul și vilva cunoscută („Pot să demonstrez, spunea Luther, că Papa e mai rău decît Turcul”), și în care lupta contra indulgențelor fusese unul din marile succese ale Reformei. (Una din cărțile tipărite de Antim Ivireanul la 1705, la Rîmnic, în grecește — *Tomul Bucuriei* — nu denunța oare uneltirile papaltrilor împotriva ortodoxiei? Iar surprinzătorul poem *Plîngerea Silvașului*, scris după unirea bisericii ardelenene cu Roma, cu admirabilele lui calități literare, nu e dovada sigură că lirismul își descoperise încă un izvor pe meleagurile noastre?) Istorioara lui Iordache Golescu spune în nevinovăția ei și cu tot specificul târguielilor noastre orientale, chiar și cînd e vorba de religie, cum un oarecine făcuse un serviciu unui Papă cum acesta vrînd să-l recompenseze îl trimise la cancelarie să-și ia o carte de iertăciune de păcate, oricîte va face de acum înainte, dar cum ea trebuia plătită cu anticipație, omul nostru declină mărînimia zicînd : „Dă ce să plătesc eu păcatele mai nainte pînă a nu le face, neștiînd cită vreme o să trăiesc ; oare nu e mai bine să merg la ortodoxi, unde întîi să fac păcatele, apoi să plătesc la duhovnic după mărimea lor ?”) Însă în-foliul marelui vornic rezervă către sfîrșitul lui o surpriză, cu adevărat compensatoare, care pune pe gînduri și dovedește că Iordache Golescu ar fi putut fi și un mare prozator, dacă și-ar fi aplicat însușirile de observator și narator și-n această direcție. Pagina aceasta (de fapt două : 814 și 815), despărțind ca un vinjos stîlp de hotar vegetal două loturi de istorioare, de neînsemnătatea ce se bănuiește, e una din cele mai pitorești și mai originale ale prozei noastre de la începutul veacului trecut și a o ține încă sub obroc ni se pare una din cele mai mari injustiții : atît pentru valoarea ei intrinsecă, cît și pentru toate comentariile și glosele ce ar putea-o însoți. Să spunem în treacăt, înainte de a o reproduce, că dacă editorul de la 1910 (N. Bănescu) al unei bune părți din opera lui Iordache

Golescu nu-i face onoarea să o transcrie în, altminteri, excelenta sa antologie, ea poartă în schimb la locul său din manuscris acel sigiliu, despre care am mai vorbit, de creion roșu, cu care Eminescu obișnuia să designeze atenției sale în primul rînd, ceea ce i se părea vrednic de selectat, fie în paremiologie, fie din istorioarele marelui vornic. Și consonanța aceasta în preferințe nu este printre cele mai mici dintre bucuriile cîte ni le rezervă peregrinările literare. Așadar, dacă n-ar fi decît atît, mențiunea cu care poetul a scos din anonim un text cu osebite valoros, și încă ar fi de ajuns pentru a reedita nedezmîntita lui intuiție. Textul se intitulează *Po-vestea ce mi s-a întîmplat la un potop și sună precum urmează :*

„Vrînd să merg la Pitești, plecai din București c-o căruță cu cai dă poște. Cum intrai în căruță, n-apucai să mă așz bine, și auzii pă surugii : iii ! aiști ! plici din biciu. Nu pricepui cînd ișii pă poartă, și cînd ajunseiu la barieră. Că roatele nu să mai vedeau învîrtindu-se, dă cît poc ! poc ! auzeam pă pietre, ce sîrînd din piatră-n piatră se părea că zboară-n vînt, unde și scînteelile ca fulgerul strălucea, ișînd din tropăitura cailor pă pietre, ca din niște scăpărăminte, iar eu săltam în căruță ca o păpușă. Cum ajunseiu la barieră, le ziseiu «mai încet» ; dar ce fel de încet ? Că pă drum mi se părea că lumea să învîrtea ca pietrele dă moară, și cele după pămînt ca fulgerul alerga, perînd din ochii mei, într-o clipă dă ochi, iar pulberea și praful ca un fum să rîdică. Și cu toate că pă tot minutul auzeam ooo ! stăi, că s-a rupt ștreangul, ooo ! stăi că s-a rupt șleaul ; ooo ! stăi că s-a încurcat caii, cu cele mai urite și mojîcești înjurături, dă lege, și dă cruce, cu toate acestea, cale de o poștă de patru ceasuri, o luarăm într-un ceas ; o puteam lua și în mai scurtă vreme, dă nu sta surugii pă la price circumă, ca să le dau dă băut. Dă la o dooălea poște, începu o

bură dă ploaie, care dă ce mergea, să înmulțea, și drumul să îngreuna atît, încît caiii (sic) cite unul unul, cînd și cînd ne lăsa, că cădea din ham, neputînd să mai tragă, că bicele pă iei pîrîia, ca ciocanele la căldărari. Și așa a doua poște o făcurăm în șase ceasuri, în loc dă un ceas, unde ajunserăm numai cu trei cai la căruță, din opt ce avea, cai înfricoșați la tras și la alergătură, cît nu să mai poate, dar ce folos ! Că la cea mai mică tină, te lasă dă te scoate cu boi, că grăsizea lor, un lucru dă mirare, coastele lor le poți număra, cite una una, șoldurile ieșite dă tot afară, capul în sus niciodată îl ridică, numai pielea pă oase, ca un schelet dă om mort. Surugiii îmbrăcați cu trențe piste tot, sfișuite ca dă ciîni, încît li să vedea cărnurile, ca cînd ar fi fost dă tot despuieți și călări pă șăli de lemn, gol, fără pătură, nici pă d-asupra nici pă dă dăsupt, spinarea cailor plină dă răni și sagnite dă rosătura șelii, iar curul surugiului, Domnul știe cum va fi. Vrușăm să plecăm dă la a doua poște, dar ploaia începu a să vărșa mai groasă, c-o mulțime dă bășici, ca cînd torna cu donița. Surugiii nu vrură să mai plece, că le veniră o veste, precum apele să vărșaseră pă toate drumurile, și piste puțință a le trece — așa intrarăm cu toții într-un han ce iera aproape de apa Argeșului, așteptînd pînă va trece ploaia dar ploaia dă ce mergea să indesa, încît să părea că s-a spart jgheaburile cerului, și lumea să prăpădește. Copiii merșeră lingă Argeș și puseră niște beșișoare pă marginea apei, ca să vază cît crește și să umflă așa ; merșerăm și noi cu toții să ne uităm la această încercare, fiind aproape dă han, și din minut în minut apa trecea peste măsura ce să punea. Privind la aceste jucărele, auzirăm pă unul dă la spatele noastre strigînd : «ce șădeți acoalea, nu vedeți că apa vă ia pă la spate ? » Cînd ne întoarșerăm, ce să vezi ! O apă piste toată curtea hanului ; toți fugiră și să risipiră ca puii dă potîrniche. Ieu cu haine mai curate, nu trecui prin apă, ci mă rugaiu dă unul, și mă luă în spinare, și

mă duse pînă la han, dă unde privind la vărsarea Argeşului, văzurăm că apa potopea tot cîmpul ş-atît dă mult, încît nu mai vedeai nici o iarbă, nici un mărăcine, dă cît o apă ca o mare vărsată pîn toate părţile. Ne uitam la Argeş, dar ce vedeai pă iel? Case, coşare, porumbare, mori plutind pă iel, porumb, grîu şi alte multe bucate, după la morile ce le luase, oi, miei, vite, o mulţime dă feluri le ducea apa în jos.

Iată apa începu a intra şi în han, şi fu cu trebuinţă a ne urca în podul hanului, dă unde, uitîndu-ne pă cîmp, nu mai vedeai altceva, decît apă jos şi cer sus, ş-o mulţime dă bărbaţi şi dă muieri, cu copiii în braţe, pă d-asupra bordeilor şi coşarelor.

D-odată auzirăm pă chelar strigînd: că pivniţa hanului pă care era clădit hanul stă să cază, umplîndu-se dă apă, că zidurile iera făcute dă cărămidă fără var, şi bine ar fi să ne scoborîm ca să nu cază hanul cu noi. Atunci încremenirăm dă frică în deznădăjduirea cea mai mare, unde ne miram ce să facem, unde să mergem ca să scăpăm. Unul zice una, altul alta, iar hangiuul ne zise: «nici un selamet mai avem, dă cît să mergem călări, pînă la o pădurice deasă ce iera aproape dă han, şi să ne urcăm în copaci». Pînă să ajungem la această pădurice, să innoptă. Şi așa ne suirăm pîn copaci o mulţime dă oameni, ţiîndu-ne unul dă altul, ca să nu cădem. Piste noapte începu tunete, trăsnete, fulgere, cu o ploaie grozavă, şi o vijălie ca o furtună pă mare; ne petrecuse apa pînă la piele, ca cînd am fi fost muieţi în apă şi dă ce apa să mărea, noi din cracă-n cracă mai sus ne urcam.

D-odată văzurăm prin lumina fulgerilor, că copacii ce iera pă lingă Argeş, începură a cădea în Argeş, mîncîndu-i apa pă sub pămînt; așa plecarăm cu toţii, ţiîndu-ne unul dă altul, şi trecînd din copaciu în copaciu, păşind pă crăci ca pă cea mai bună scară, pînă ajunserăm la cei mai depărtaţi dă Argeş. Un trăsnet înfricoşat lovi p-unul dintre noi, încît toţi iera să cădem în apă, sperîndu-ne

de bubuitura trăsnetului. Cine pă Dumnezeu a văzut, și nu s-a cutremurat? Dar cine n-a pățit-o, nu o crede.

Tocmai dăspre zioă, pînă a nu `să revărsa zorile, să văzu o lumină dă lună, că începu cerul a să curăța dă nori, și apa a să trage. Atunci toți c-un glas strigarăm : «slavă Domnului» și dă mare bucurie, începurăm a juca pă crăcile copacilor, ca pă cea mai bună dușumea, cîntînd și zicînd : Iată Domnul cînd va, cum scapă pă om dă orice primejdie ! cum îl necăjește, și cum îl mîngîie. Nu vă dăznădăjduiți, că-ndată găsiți scăpare la Domnul.“

Acesta e textul și deși el își ajunge sieși, cum se spune, voi zăbovi puțin în marginea lui, fără a avea însă pretenția de a epuiza toate sugestiile pe care el le stîrnește. Ilustrație, dintre cele mai sugestive, a felului în care se călătorea cu un veac și mai bine în urmă, pe drumurile desfundate ale Moldo-Valahiei, relațiunea marelui vornic se afiliază acelor relațiuni, nenumărate, cu care călătorii autohtoni sau străini au îmbogățit, uneori și cu planșe, capitolul acesta, al goanei nebunești cu căruța poștei sau cu, diligența. Unul din aceștia, Stanislas Bellanger, scria la începutul celui de la doilea volum al lucrării sale (*Le Kéroutza*, Paris, 1864), pe vremea cînd marele vornic era încă în viață : „*Nicăieri pe lume după cite știm, nu se călătorește cu mai multă viteză, dar și-n condiții mai puțin confortabile ca-n Moldovalahia. Rusia atît de renumită sub aceste două raporturi, rămîne mult în urmă.*“ Spunînd Rusia, desigur că Bellanger nu se gîdea la troica lui Gogol, al cărui roman-poem *Suflete moarte* nu apăruse la timpul acela. Și după ce descrie în detalii, variatele dezmembrări ale unor atari instrumente de tortură, Bellanger nu uită să invoce mărturia atîtor călători străini, unanimi în a sublinia beatitudinea surugiilor care, în beția spațiilor devorate, ajung cu căruța poștei la țintă, însă fără o roată și cu călătorul pierdut în drum. Relațiunea marelui vornic își are notele ei particulare, de un realism crud și printre ele aș

reține imaginea sirenilor scheletici, pe spinarea cărora bicele „*pîrîie ca ciocanele la căldărari*“ și a surugiilor zdrențăroși, pe care marele vornic nu-i deplînge totuși mai puțin. Cînd apa inundă tot cuprinsul, marele vornic, ca unul ce e cu „*haină curate*“ (și relativismul acestei notații nu e lipsit de tîlc) se roagă de unul și-l duce în cîrcă pînă la han. Scena e de două ori semnificativă : prin distincțiile sociale, ce se traduc pînă și în relațiile vehiculante și apoi prin contrastul cu prăpădul ce abia începea și care avea să niveleze și distincțiunile sociale, nu numai veșmintele. Imaginea însăși cu care marele vornic exprimă echilibrul nestabil și agitat al călătorului smuls pămîntului, dimpreună cu căruța năzdrăvană („*iar eu săltam în căruța ca o păpușă*“), se impune ca una proprie lumii noastre orientale, în care jocul păpușilor (al „Karaghiozului“ turcesc) era în atît de mare cinste. Trec peste celelalte detalii, peste nocturna groatească din vîrfurile copacilor, peste lumina de lună, izbăvitoare, despre ziuă, peste exaltarea simțămîntului religios, chiar peste micile stîngăcii și incorectitudini sintactice, explicabile altminteri și reflectînd zigzagul impresiilor implicate, peste vocabularul verde, pitoresc și de epocă (sagnită, selamet) și rețin, din nou, în ce măsură pagina aceasta plină de mișcare și viață atestă un prozator de rasă, dedat altor preocupări, dar care-și află cu ușurință tiparul, cînd prilejul i se oferă. Ea se cuvine coroborată, pagina aceasta excepțională, în primul rînd cu scurta relațiune memorialistică, ce marele vornic a lăsat despre evenimentele de la 1821, cînd un potop de altă natură îl făcea să ia drumul pribegiei, și-l silea să treacă printre bandele de arnăuți și de crai, ce-l jefuiau pînă la piele, de toate bunurile, dar aveau grijă să-i asigure drumul de către ceilalți zaverгии, dîndu-l în paza unei gărzi cu un căpitan și cincisprezece călări și ducîndu-l, cum notează cu umor, „*cu mare cinste, ca pe un pașă, pe drum, din conac în conac*“. Iar, în al doilea

rînd, păstrînd toate proporțiile, firește, ea ne duce cu gîndul la paginile magistrale ale fratelui său, Dinicu Golescu, fie cînd relatează drumul cu „ailvagenul“, confortabila diligență, cu care logofătul bate drumurile iluminate ale Apusului, fie cînd face cunoștința vaporului cu aburi, între Triest și Veneția, și-și notează, cu strictețe, impresiile și dezagrementele. Cînd marele vornic își copia în-foliul manuscript, în care figurează și „povestea potopului“ despre care fu vorba, memorialul de călătorie al fratelui său văzuse de mult lumina tiparului, logofătul însuși trecuse în rîndurile dreptilor, și cum nu o dată, în scrutarea vieții și operei celor doi Golești, am dus dorul după informații de familie, pe care nu le-am găsit încă, mi-a plăcut să cred că, scriind această pagină excepțională, marele vornic s-a lăsat condus de strălucitorul exemplu al fratelui său, amintirii căruia îi va fi închinat acest indirect omagiu...

III

După o pagină de proză, pe cît de magistrală pe atîta de savuroasă, ca aceea de mai sus, a descrierii „potopului“, a vorbi de poezie în opera lui Iordache Golescu poate să pară mai mult ca temerar. Nici silozurile lexicale ale *Condiciei* marelui vornic, nici cele paremiologice ale *Pildelor* și *Cuvintelor Adevărate*, nici stihurile dedicatorii din fruntea *Gramaticii* (aceleași de fapt cu cele din fruntea *Condiceii*) cu care nădăjduia să obțină favoarea tiparului oficial (recte : gratuit) din partea lui Kiselev, după cum nici cele risipte prin piesele lui de teatru nu lasă a se bănui prezența vreunei sensibilități lirice, a unui fior de poezie, cît de modest, așa cum, la timpul acela îl vădiseră și Văcăreștii, și Cîrlova, și Eliade, ba chiar și confesiunile jurnalului de călătorie, de la 1826, al fratelui său, logofătul Dinicu Golescu. Că marele vor-

nic simțea poezia sau că cel puțin avea intuiția ei, îndoielă nu poate fi. Pentru aceasta stau mărturie paginile cu care sfinșește *Băgările de seamă asupra canoanelor grămăticești* de la 1840, consacrate poeziei, unde printre curente noțiuni de tehnică poetică, se strecoară și observații mai subtile, de felul aceleia pe care am putea-o asimila vocației poetice :

„Meșteșugul cel mai înlesnitor spre a scri în stihuri, zice marele vornic, stă în marea silință și dăprindere a omului. Însă aceasta cere a avea omul mai nainte o plăcere cu aplecație spre aceasta, și plăcerea cere un duh mai născător. Iar pentru felurimi de poezii în felurimi dă întâmplări poți vedea Gramatica Poeziei tradusă de D. I. Eliad și tipărită la leat 1831 în București.“

Și totuși, tălmăcirea celor 200 de versuri de la începutul *Iliadei* este mai mult decât simpla transpunere în românește a originalului grecesc. Libertățile pe care marele vornic și le îngăduie față de un text sacrosanct ca acela al poemului homeric, inițiativele la care aspiră, infiltrațiile folclorice ce i se strecoară printre degete dovedesc o fantezie, am spune, năvălășă, ce cu greu își poate înfrîna înclinarea spre glumă, spre șotie, spre parodie. Căci dacă nu posedă acea predestinată predispoziție poetică sau cu termenii săi, „acea plăcere cu aplecație“ de care vorbea și nici „duhul mai născător“, într-un cuvînt dacă îi este refuzată vocația lirică, o are în schimb pe aceea satirică, evident nu de gradul și de concentrația celei juvenaliene și nici de rafinamentul epigramatic al lui Marțial, dar oricum o predispoziție înrudită cu a acelora, către incizie, și stigmat, abătute însă din tiparele lor stricte și temperate de o continuă grimasă de ghi-dușie. De aceea tălmăcirea marelui vornic e mai curînd o localizare, care presupune, pentru a fi valabilă, întii o perfectă pătrundere a originalului și după aceea o nu mai puțin perfectă cunoaștere a mediului și atmosferei în care se localizează. Ceea ce răspundea întru totul și

pregătirii și posibilităților marelui vornic, elev al străluciților dascăli greci, realist și paremiolog prin definiție.

Localizare într-un fel — numai că pe altă linie — era și tălmăcirea lui Aristia, de la 1837, apărută cu primele 6 rapsodii într-un elegant volum, în tipografia și cu prefața lui Eliade, tălmăcire ce nu-i va fi fost necunoscută marelui vornic, cu care se întâlnea în anume libertăți, de bună voie consimțite. S-au spus multe și mărunte despre tălmăcirea lui Aristia și mai ales despre echivalențele lui epitetice, socotite când monstruoase și când simple curiozități. Formațiuni ca : *argint-arcatul* (*Apolon*), *glau-copa* (*Minerva, cu ochii albaștri*), *Junona*, *braț-alba* și altele ceva mai barbare ca : *plutiponda* navă sau *auro-trona* Jună (*junona cu tronul de aur*), sugrumate încă din fașă, au nemulțumit și pe contemporani și pe urmași, Cel mai înverșunat adversar pare să fi fost Cezar Bolliac, redactor al miniaturalei reviste *Curiosul*, din care se cunosc trei numere, două de la sfârșitul anului 1836 și unul din ghenar 1837. Zic : *pare să fi fost*, judecând mai puțin după textul, care lipsește, al rezervelor lui Bolliac și mai mult după tonul notelor de la sfârșitul primei rapsodii, în care Aristia își justifică inovațiile. Aceste note sînt excelente, scrise într-o proză viguroasă și elegantă totdeodată, de o bună dispoziție, caracteristică mai cu seamă prozei lui Eliade și împletind încontinuu observațiile de bun-simț cu ironiile de caracter polemic. Deoarece Costache Negruzzi într-o scrisoare către Eliade făcuse rezerve în privința vocativului feminin *zee* din primul stih al tălmăcirii („*Minia cîntă-mi, zee, a lui Piliid Ahil*“) (să spunem în treacăt, că și Cerna în imnul *Către Pace* folosește aceeași formă : „*O, zee — Nu-i printre noi un suflet să nu poarte — Dorința pămîntescului tău rai*“), Aristia se explică : dacă ar fi pus *zeiță* ar fi adus mai mult cu *Zoița*. Cît despre *zeo*, el e și nepoetic și cam aduce cu *Stano*. Argumente pe care Eliade le dezvoltă în

scrisoarea de răspuns lui Negruzzi, cu verva și cu sigurul instinct gramatical ce i se cunosc :

„Este adevărat, zicea Eliade, că se încurcă cu cel bărbătesc, Dumnezeu, Dumnezeu, adică Dumnezeule, însă zeita prea e lung, prea e modern, prea seamănă a cocoșă ; zina parcă e nimfă de clasul mai de jos ; zeeo prea e prozaic, zeă, nu e pe tip românesc ; și așa zee s-a socotit că merge împreună cu idee, femei, ș.c.l. ... S-a temut și D. Aristia că poate să se iee zee drept bărbătesc, dar acestea îi sînt cuvintele ; și această nenorocire a se brodi de multe ori asemănarea vorbelor, în vreme ce arat idei deosebite n-o pătimește numai limba noastră ci și altele și cineva se povățuiește după simț.“

Cît despre alternanțele cîte se ivesc (vulturi și vulturi, Măria și Maria etc.) tot Eliade și tot în scrisoarea către Negruzzi e de părere că ele *„trebuie lăsate cum se zic prin fiecare loc, și poetul să aleagă cum îi va veni“*, iar de va alege Aristia cînd o formă, cînd alta, e o dovadă că *„în mîini îi sunt toate dialectele și pe toate le cunoaște și se folosește de ele“*. Spuneam că notele lui Aristia sînt excelente. Vom da o pildă-două începînd cu aceea care răspunde singurului pasaj ce cunoaștem din scrisoarea către Voinescu II, în care Bolliac nu se împacă cu *navă* și *navigație*, de vreme ce avem *vas* și *plutire* :

„Zicerile navigație și naufragiu sînd priimate de mai multă vreme, și ca să scap poezia, sau cel puțin versurile mele, de zicerea corabie, de două ori mai lungă, și de zece ori mai neroadă, mi s-a părut că pociu întrebuița mai bine navă, ca să poată rumânul zice pe urmă și navigație ; m-am gîndit că trebuie să înceapă cineva de la cap, și să nu lase genealogia ăstor ziceri fără tulpină. Mi-au fost urîți oamenii fără cap, sau cu capul sec. Mi-au fost urite și mostrurile : Corabie și-apoi Navigație ! Corabie vine de la : karávion, karavos, karavis, karavida. Dintr-un cap de rac nu mi-a trecut prin gînd c-or să vrea oamenii să scoată o navigație !“

E, cum se vede, o notă ponderată. Altele sînt mai subiective. Aceea care apără pe *argint'arcatul* (Apolon cu arcul de argint) e o bună epigramă la adresa lui Bolliac : „*Alegerea frasului din însuși zicerea o las la judecata celor ce au auzit armonia muzelor și căroro le-a zîmbit argint'arcatul Apolon*“. Ceea ce, se subînțelege, nu e cazul cu redactorul *Curiosului*, pe care, adăuga Aristia, mînia argint'arcatului l-a, pur și simplu, speriat. Dacă *velă* e intuit cu justete, fiind, cum însuși o spune, un termen tehnic de navigație, „*folosit între cei ce cultivă marina*“ (mai ales că avem și pe *văl* în românește, iar *pînză* e o vorbă ce arată tot felul de pînză) — în schimb *primna* (Aheii la *primne*) pentru *pupă*, partea dinapoi a corabiei, e unul din termenii mort-născuți, oricît de bune îi vor fi fost intențiile : „*N-am întrebuințat această zicere, declară Aristia, decît ca să grecesc după cum de multe ori grecesc, turcesc, americănesc Europeanii*“. Și dacă exemplele sînt ispititoare (*chioskiul* turcesc pentru pavilion, *Zeus* pentru *Joe*, *Alah*), derivatul adjectival *primniere*, ce i se pare preferabil lui *pupiere* de la *pupă*, e deopotrivă de barbar. Alteori polemică se drăpează în mantia orgoliului, ca atunci, de pildă, cînd vrea să apere pe *aurotrona* (din grecescul *hrisóthronos*.) (*Junona* cu tronul de aur) : „*În limba ta (i se adresează el calm de sus) de sluga, neică ! ce-ți mai faci de Paști ? va să zică : «cu jăful de aur»*«. Dar mi-a fost milă și am socotit un păcat să las pe Omer să povestească Rumînilor în limbă, cum te-ai exprima dumneata cînd îți arăți curiozitățile și paradoxele dumitale.“ Unde nu strică totuși să reținem cît de stăpîn pe subtilitățile limbii vulgare (în sensul științific al cuvîntului, de populară) este acest aristocrat al scrisului. Notele primei rapsodii le încheie această *Însemnare* cu intenții portretistice, dacă e să reținem „*cîrnia*“ non esopiană a lui Bolliac, la care face aluzie Aristia :

„Cetitorule, spunea Aristia, în toate notele astea vei fi văzut poate că tot către curios mă îndreptez, și trebuie, mă socotesc, să-ți tălmăcesc ce va să zică vorba asta. Curios vine de la cura, grijă, sau de la curare, alergare, și curios se chiamă cel care pururea aleargă, sau are mare grijă să afle și el cîteva ce nu știe. Grecește se zice *periergos*; adică *peri tò ergou*, în preajma lucrului, adică cînd un om da ocol unui lucru și va să fie pe dinlăuntru; dar a pururea e pe dinafară. Iar fiindcă curiosul ca să afle trebuie să-i spui în limba sa care înțelege; pe rumânește curat curios va să zică cînd cîrnia va să-și bage nasul prin toate elea.“

Vor fi apărut oare obiecțiile lui Bolliac și în foaia *Curiosul*, al cărei redactor era acesta și cum unele informații presupun? Cele trei numere, cîte se cunosc din *Curiosul*, nu conțin așa ceva. Bibliografia periodicelor, pe de altă parte, vorbește de suprimarea revistei după numărul trei, încît mai probabil este că totul se reduce la o epistolă a lui Bolliac către maiorul I. Voinescu II, care nu s-a tipărit, dar va fi circulat, poate chiar de o corespondență cu reveniri, cum s-ar putea deduce din următoarele rînduri de dezvinovățire oarecum, însă păstrînd un strop de venin în coadă.

„Ce i-am zis eu? — exclama Bolliac. — Nu m-ai auzit totdeauna să zic că aptituda poetică a lui Aristia e netăgăduită? Totdeauna am zis-o și o zic: «vocația sa e poezia, nu-i lipsește nici puterile, nici grațiile, nici imaginația; are calități mai multe și mai mari decît trebuie la un traducător...»“

Lăsînd însă deoparte toate aceste chestiuni de detalii, o întrebare se impune totuși. Nu este, oare, exagerat a ne opri în fața acestor articole de muzeu, în timp ce prezentul ne asediază cu experimentele și cu exemplele lui, chit că multe din ele vor fi nu peste mult timp, iar unele încă de pe acum, piese de muzeu? Răspunsul nu poate fi decît unul singur. Atari chestiuni interesează atît isto-

ricul asimilărilor homerice în literatura noastră, cît și evoluția limbii literare în raport cu transpunerile din alte literaturi. Vorbind acum o jumătate de veac despre tălmăcirea aceasta, Nicolae Iorga o găsea mai prejos de meritele abilului prozator, care era, la epoca aceasta, Aristia, și mai prejos de altitudinea originalului. El condamna în egală măsură și prima versiune, în versuri albe, iambice, de la 1837, și pe aceea în hexametri heliadizați, de peste două-trei decenii. „*În cîntecul obositor*, scria Iorga, *al unui ritm ce gîfîie și nu înaintează, voia el să ni dea vibrația de aramă a liniilor vechiului cîntec de vitejie elină.*” Mult mai aproape de adevăr ni se pare a fi Cezar Papacostea, care într-un articol de acum un sfert de veac despre *Vechi traduceri din clasici* (*Revista clasică*, VII, 3—4, 1931), se ocupa anume de *Iliada* lui Aristia pe care o afla lucrare meritorie în multe privinți (vocabular, stil, versificație) și putînd fi citită și astăzi. Impresia e întru totul justă și poate fi oricînd verificată, fie în scena despărțirii lui Hector de Andromaca, pe care Cezar Papacostea o reproducea cu intenții antologice, fie în alte atîtea fragmente și chiar în cîteva versuri din invocația preotului Hrisēs către Apolon, anticipînd, s-ar zice, cu cîteva decenii, timbrul unor anumite imnuri din Vasile Alecsandri :

Auzi-mă-mpărate, argint-arcate, tu,
 Al Hrisei și al Kilei prea nalt apărător,
 Și al Tenèdii mare stăpînitor, Smintee !
 Eu dacă vreodată la templu-ți închinat-am
 Plăcute ție daruri, ori dacă eu ți-am ars
 De tauri și de capre prea grase spete, de !
 Acum îndestulează această mea dorință !
 Răzbune-mi ale tale săgeți, a mele lacrimi, etc.

Evident, „vibrația de aramă” de care vorbea Iorga lipsește cu desăvîrșire, cum lipsește și hieratismul acela despre care tot el amintea („*În Homer este ceva asemă-*

*nător cu defilarea lupătorilor de pe frisa din Partenon“), într-o strălucită conferință despre Homer, din 1935, cînd destăinuia și crîmpeie dintr-o a sa tălmăcire de junețe a *Iliadei*, deoarece nici una nu-l mulțumea, și cum vor lipsi — vibrație de aramă și hieratism — și din tălmăcirea lui Iordache Golescu. Și fiindcă veni vorba : se va fi ocupat, oare, Cezar Papacostea și de tălmăcirea marelui vornic, pe care, de bunăseamă, o cunoștea din ediția N. Bănescu de la 1910 ? Titlul general de *Vechi traduceri din clasici*, ce dă cercetării sale, îngăduie mai mult de o presupunere, dar cunoștință, pînă acum, nu avem. Ne-ar fi plăcut, totuși, să-i fi aflat opinia, cumpătată și judicioasă, despre tălmăcirile respective, ale lui Săulescu, Odobescu, Eminescu și în primul rînd despre această localizare, de un timbru atît de particular, a lui Iordache Golescu.*

Spune-a mea iubită Doamnă, spune tu, stăpîna mea
Ce nu poate alta spune, fără numai Doamna mea,

sînt întîilele două versuri ale invocației și ele dau de la început tonul, marcînd chiar din prag cîteva din caracterele proprii acestei tălmăciri. Ritmul, precum se vede, e trohaic, metrul e un alexandrin de 15 silabe și, judecînd bine, emistihurile sînt în realitate însuși metrul trohaic de 8 și 7 silabe, atît de caracteristic poeziei populare. Desigur solemnitatea invocației e așa de suverană că atenuază acest caracter (mai ales că emistihurile sînt înădărite), dar el stăruie și sînt cazuri, cum vom vedea, cînd irumpe cu violență. Rima — *stăpîna mea, doamna mea* — repetă același cuvînt și caracterul acesta (rima totală), dimpreună cu asonanța, e aproape constant în versificația lui Iordache Golescu și-l întîlnim practicat cu predilecție și-n lucrări anterioare, cum e, spre pildă, poemul uciderii postelnicului Cantacuzino, tălmăcit de Radu Greceanu, la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Versurile 3—4 schimbă alternarea emistihurilor ; în locul ordi-

nei : emistih de 8 silabe, emistih de 7 silabe, avem emistih de 7, emistih de 8 :

Spune-acelui Domn vestit / a lui Ahilefs minie
A acelui om viteaz, / ce n-ar fi vrut să mai fie,

ceea ce stînjenește lecturii cursive, cezura într-un alexandrin căzînd cu mult mai bine după silabă neaccentuată. Dar iarăși, socotind puțin, n-ar fi exclus ca marele vornic să fi subînțeles și aici încă unul din acele artificii ale stihului popular — e vorba de contrafortul lui *u* silabic — și să fi recitat, ca un adevărat strămoș al brăileanului Petrea Crețul Șolcanul : „*Spune-acelui Domn vestitu și A acelui om viteazu...*“ S-ar putea crede că atari considerații sînt de-a dreptul oțioase și că, dacă ne-ar auzi, marele vornic ne-ar rîde. Personal, mă îndoiesc. Căci Iordache Goleescu îmbina în personalitatea lui un mare învățat, nu numai pentru timpul său, cu un adînc cunoscător al graiului rustic și al grațiilor muzei populare. Că nu e vorba de o simplă impresie numai și că presupunerea noastră își are justificarea ei, se poate deduce din următorul mic fapt divers, însă, după a noastră opinie, concludent. Întîiul vers al tălmăcirii, ziceam, sună :

Spune-a mea, iubită Doamnă, spune, tu, stăpîna mea.

Însă adevăratul prim vers e altul, pe care excelenta, altminteri, ediție a d-lui N. Bănescu nu-l dă (cu toate că din cînd în cînd transcrie variantele marginale) și el sună cum nu se poate mai semnificativ :

Spune puică, spune dragă, spune Domnețic'a mea

pe care tălmăcitorul îl sacrifică, puțin timp după, cu singurul instinct al artistului căruia, chiar așa, fiind vorba de o adaptare la meridianul nostru oriental, familiaritatea aceasta cu muzele i se va fi părut oricum excesivă. Să trecem totuși de la stihuri singuratece la crîm-

pele închegate, la cîteva pasaje, asupra cărora însă nu vom stărui, lăsînd fiecăruia plăcerea să surprindă notele particulare ale acestei adaptări, dimpreună cu cîte sugestii se pot stîrni. Iată, dintru întîi, felul în care Agamemnon înfruntă pe preotul Hrisis, ce vine cu daruri să-şi răscumpere fiica roabă la mai marele Aheilor, şi unde alături cu simplitatea expresiei se vor reţine şi acele condimente cu care tălmăcitorul îşi pigmentează localizarea şi care, de bună seamă, l-ar fi făcut pe Aristia să spumege :

Fugi d-aici, bătrînule, i-au zis cu mare minie.
Să nu te mai văz p-aici, nici acum, nici altă dată.
Nici pe la corăbii stînd, ci să lipseşti cît de-ndată,
Că martor pui pe Dumnezeu, nici cîrjă, nici coroană
Îţi vor folosi cevaş, pînă şi eu am coroană.¹
Şi să ştii cu hotărîre că un pas măcar spre tine
Pe a ta iubită fată n-o voi depărta de mine,
Pînă ce va-mbătrîni la Argos, în casa mea,
Departe de ţara ei, căci aşa e voia mea !
Acoló ea îmi va ţese şi pînză pentru cămaşă
Şi patul meu va căuta, ca o roab-a mea din casă !
De vei dar să te întorci cu capul nevătămat,
Piei degrab' din ochii meu, că prea mult m-ai supărat.
Acestea dar cum auzi preotu' se spăimîntă
Şi gîndi la Dumnezeu (unde nădejdea ne stă),
Şi fugi ca un cîine, cu coada între picere,
Şi se duse drept la mare, spre margine, cu tăcere,
La marea ce vîzîşte, ca apa la scocu morii ;
Acolo, stînd cam departe d-ale grecilor corăbii,
Ridicînd ochii la cer şi mîinile către Domnul
(Cum face de nevoie, cînd n-are putere omul),
Cu suspinuri se ruga d-Apolon cel luminos
(Pre carele l-a născut Lito, cea cu păr frumos) :

¹ Marginal : *pînă am şi eu coroană*

Auzi-mă și pe mine (au zis c-un glas ascuțit),
Vezi și ale mele lacrimi și necinstea ce-am pățit !
Tu, Doamne, ce ocrotești acel oraș ce-i zis Hrisa,
Și celalt oraș sfântit, pre carele numesc Chila
Tu, ceta ce stăpânești Tenedos, ostrov cu fală,
Tu, ceta ce săgetezi pe oameni fără greșală,
Tu, ceta ce toți îți zic și Zminthev pentru cinste,
De ți-am adus vreodată odoare spre-a ta, cinste,
De te-am cinstit vreodată cu colivă și prescură.
De ți-am făcut vreodată pomană nu de o gură.
Ci pomană ca un praznic, cu miei, capre și viței,
Pomană cu lapte dulce și berbeci bătuți ca ei,
Priimește și această rugăciune către tine,
Pedepsește zic pre Ēlini, căci m-au necinstit pre mine,
Răsplătește lor, tu, Doamne, aceste lacrimi fierbinte
(Ce curge ca un potop), cu-a tale săgeți sfinte,
Răsplătește lor tu, Doamne, după a ta plăcere,
Ca să te cunoască toți, că și tu ai putere !

Ce a urmat se cunoaște. Auzind rugăminta preotului, Apolon Împăratul, cum spune stihul, „*peșin il și ascultă*“ și nouă zile de-a rîndul trimise săgeți în tabăra aheilor, pricinuind multe pierderi de vieți omenești, de ciini și catiri. Alarmat, Ahilefs convoacă sfatul, în frunte cu Agamemnon. Întreba-vor oare, vreun vrăjitor sau poate pe unul din acei „*ghicitori, ce știu basne a ghici*“ — *Cum și visuri omenești, încă ș-ale tălmăci*“, despre pricina supărării lui Apolon ? Și care ar putea fi aceea pricină se nedumerește Ahilefs :

Nu cumva ne-au oropsit pentru vreo litanie
Ce nu i-am făcut noi lui dup-a noastră datorie ?
Sau că cere de la noi vreo pomană ca un praznic
Cu jărtfe de vite multe, pomană ca dă Ispravnic.
Cu miei, berbeci și viței, fripși pe foc întregi de față
Și vin roșu de Pitești¹, ce la mulți nă dă viață

¹ Pe margine : *Sutești*.

Că dintr-al lor miros numai poate se va sătura
Și așa din ceastă boală poate că ne va scăpa.

Răspunsul îl dă Calchas, „*cel mai mare și-nvățat din toți maghii*“, însă numai după ce obține de la Ahile asigurarea (tălmăcitorul spune mult mai frumos, „*parolă cu jurământ*“) că-l va scăpa de furia lui Agamemnon. Și aici tălmăcirea își adaugă încă o cocardă eterogenă. Stihul popular face loc unor reminiscențe de poezie galantă; i-am zice, greșind, anacreontică, numai cu gândul la Văcărești și la exercițiile lor sprintene, de poezie oarecum cultă, și alternanțele acestea de stiluri apropie tălmăcirea lui Iordache Golescu de tălmăcirea *Noului Erotocrit*, efectuată cam tot la timpul acela de Anton Pann. E vorba de patru stihuri dispuse frînt, ca patru trepte coborîtoare (ceea ce denotă inițiativă de cărturar), care dau următoarele patru strofe mici. Calchas are temeiurile lui să se teamă, deoarece :

Și Împăratu,
Cînd se minie
Și urgisește
Pre cel mai mic,

Are putere,
Ca un mai mare,
Asupra- celui
Fiind mai mic ;

Și deși-l iartă
De o cam dată,
Dar întru sine-și
Hrănește pizmă

Și vreme-așteaptă
Spre răsplătire,
Și-atunci își varsă
Veninu-n pizmă.

Ritmul, precum se observă, amintește de versurile lui Ienăchiță Văcărescu (*Intr-o grădină — Lîng-o tulpină — Văzui o floare — Ca o lumină* etc.) și dacă ne-am oprit la cele patru stihuri e mai puțin din capriciu de a sugera în vreun fel oarecare o cît de mică înrudire de calitate cu admirabilul lied văcăreștian, care s-a bucurat de o bogată cronică în istoria literaturii noastre, cît mai mult din intenția de a sublinia încă una din inițiativele — fie și metrice — ale marelui vornic. Calchas sfătuiește să fie întoarsă părintelui său, „fără mită, fără plată“, ba și cu daruri multe, „fata cu ochi frumoși — Ce cu ochii ca de șoim amăgește și pe moși“; Agamemnon se înfurie, amenință pe vrăjitor, apoi consimte, dar să facă bine căpeteniile de oști să-i dea altă fată în loc și „ndată“, deoarece cum spune cu franchețe tălmăcitorul, nu-i drept: „Ca nu numai eu din Elini să rămîn fără odor — Că nici nu se cade aceasta, cel mai mare făr-odor“; ceea ce Ahile admite în principiu și sub rezerva prăzilor ce vor lua după căderea Troiei. Dar lui Agamemnon nu-i suride soluția și după ce o ia domol („Nu cu șoldea pe departe, nu ca vulpea Ahilefs, — Cu chichite să vorbești, tu, fecioru lui Pifeș“), trece la insulte, cu ade-vărat homerice, cărora Ahile, la rîndu-i, nu le rămîne cu nimic dator. Iar cînd, în cele din urmă, Agamemnon se lipsește de el și-l alungă cu Mirmidonii lui cu tot, poftindu-l să plece în patria-i de obirșie, Phtia, vestindu-l totodată că va veni „însuși“ la cortul lui și-i va lua „peșin“ odorul, pe fata lui Vrisis (alias Briseis), Ahile se întristează, dar se și tulbură și crîmpeiul ce vom cita e cu osebire tipic pentru demonstrația ce ne interesează:

Așa zicînd Agamemnon, foarte mult s-au intristat
Acel ficior al lui Pilefs, și foarte s-au tulburat
Încît vedeai în pieptul lui (în pieptul cel cu mult păr
Des ca peria de zgrebeni, piept de voinic plin de păr)
Că suflul i se bătea, se bătea și se gîndea
Din două să facă una: ori să-și scoată sabia

(Sabiia cea tăioasă și-ascuțită ca un briciu)

Din teaca cea spînzurată la o parte, ca un biciu

Și pe toți să-i sperie, iar pe Agamemnon numai

Să-l pătrunză peste mijloc cu o lovitură numai —

— Sau pornirea să-și poprească către-această faptă însuși

Și necazul stăpînindu-și și mînia potolindu-și.

Pînă cînd el se gîndea și din teacă își scotea

Sabiia a lui cea mare spre ceea ce socotea,

Numaidecît Athina cătră el din cer veni

Căci pre ea o trimisese Ira *etc, etc.*

Crîmpei cu osebire tipic, spuneam, deoarece cumulează toate acele caractere, amintite și pînă acum, ale tălmăcirii marelui vornic : rime totale, baroc amalgam de imagini moderne și arhaice, proprii localizărilor și mai ales izul tiranic al inspirației populare, prezent și-n cadențele de cîntec bătrînesc, ale multor stihuri, întru totul sugestive, precum :

Că sufletul i se bătea, se bătea și se gîndia

Din două să facă una : ori să-și scoată sabia *etc.*

Concluzia acestei demonstrații e cît se poate de limpede. Specialiștii, inflexibili în severitatea lor, vor spune : acesta nu e Homer, și nu vor greși prea mult. Însă sînt traduceri și traduceri. Unele, care transmit cititorului un autor necunoscut și altele care tălmăcesc mai mult pe tălmăcitor. Cine va voi să se inițieze, de adevărat, în peregrinările minunatului hidalgo Don Quijotte de la Mancha, se va adresa, desigur, fie vechii traduceri a lui Vîrgolici, fie aceleia, din nefericire necompletă, a lui Popescu-Telega, chiar dacă nici una nici alta nu izbutesc să transpună toată grația și tot umorul expresiei cervantești. Cine va dori însă să aibă, dacă nu chiar esența castilănească a aventurilor donquijotești, dar cel puțin un echivalent compensator, va degusta cu nesăț, cu toate că transvasată din franțuzește și cu toate că osîn-

dită de specialiști, vechea traducere de acum mai bine de 100 de ani, a minunatului lingvist și prozator Eliade Rădulescu. La fel și cu *Iliada*. Cu toate rezervele de detaliu (pe care colegul nostru Victor Eftimiu le-a formulat cu strălucirea temperamentului său militant), tălmăcirea din *Iliada* a veteranului Academiei noastre, veneratul profesor George Murnu, îndeplinește cu prisosință condițiile ce se cer unui excelent pilot prin arhipelagurile poeziei homerice. Lui ne vom adresa ori de câte ori am voi să auzim pe zeii Olimpului sau pe eroii celor două tabere ocărîndu-se sau dîialogînd, să asistăm la competițiile funerare instituite în amintirea lui Patrocle, cel răpus de Hector, sau să admirăm marea artă a făurului Hefaistos, care a gravat în neuitate simboluri întreaga civilizație helenică pe noul scut al lui Ahile. Fragmentul din tălmăcirea lui Iordache Golescu, precum și toate celelalte cîte se cunosc, interesează din alte puncte de vedere. Ele împlinesc un capitol sau altul al personalității tălmăcitorilor, o pagină sau alta din biografiile lor. Admirabile în conturul lor metric și-n conservarea esențelor originare, cele cîteva ode horatiane traduse de Eminescu n-au constituit mai puțin experimentele de laborator, care au pregătit ecloziunea aceluia rar cristal al *Odei în metru antic*. În schimb, exercițiile lui din Homer au mai curînd un caracter pragmatic. Ele se plasează, cele mai multe, în epoca Iașilor, a amuzamentelor Junimii și se rezolvă în planul parodiei. Spre deosebire de traducerea lui Aristia, care helenizează la extrem (vorbim de prima formă, nu de cea heliadistă în hexametri), localizarea lui Iordache Golescu autohtonizează. În procesul acesta, pitoresc prin chiar ireverența lui, e pe măsura și în firea tălmăcitorului, căci marele vornic trădează astfel de înclinații chiar în mijlocul preocupărilor lui științifice. Fără a putea hotărî deocamdată, căci pentru aceasta lipsesc încă datele, impresia noastră este că localizarea *Iliadei* e făcută în spiritul pieselor sale de

teatru, despre care vom vorbi îndată, și care, acestea, ni se pare din ce în ce mai clar că erau menite teatrului de păpuși. Nimic nu s-ar opune ca paralel cu cronica moravurilor politice și sociale, ce alcătuiesc substanța principală a teatrului său, Iordache Golescu să fi imaginat și recitația isprăvilor *Iliadei* — la nivelul și meridianul nostru oriental și în cadrul și pe scena miniaturală a unui teatru de păpuși. Spuneam însă că pentru astfel de concluzii datele lipsesc. Răspunsul ar fi cu mult mai ușor, dacă am ști ceva mai mult despre traducерile lui în greceasca modernă, a romanului *Paul et Virgine*, a povestirilor lui Montesquieu, *Le Temple de Gnide*, *Céphise et l'amour*, *Arsace et Isménie*, pe care le dedica, în 1817, tatălui său, „iubitorul de muze“, ce urma să i le tipărească pe propria-i cheltuială, cum făcuse și cu tipărirea hărții geografice în 1800. Traducerile în grecește, cum însuși o spune și cum editorul de la 1910 informează, sînt libere „pentru că traducerea din cuvînt în cuvînt i se pare mai obscură decît originalul, pentru cei ce nu-i cunosc limba“. E, reluată la distanță de cîteva decenii, excelenta formulă a lui Filaret, episcopul Rîmnicului, care în prefața *Cuvintelor* lui Teodor Studitul din 1784 arată că n-a tradus din cuvînt în cuvînt „una pentru căci fieștece limbă are harul său“, formulă pînă-n-trătită admirabilă, că-mi voi lua îngăduința s-o transmit umbrei lui Valery Larbaud, sagacele tehnician al problemelor de tălmăciri, cum o dovedește eminentul său tratat *Sous l'invocation de St. Jérôme*. Să mai adăugăm că Iordache Golescu a tradus în grecește și *Lettres persanes* de Montesquieu (*Persikàs Epistolàs*), să regretăm că, în lipsa unor cercetări mai amănunțite, nu știm ce libertăți și-a permis și nici în ce spirit sînt făcute aceste tălmăciri, să regretăm de asemenea că localizarea *Iliadei* n-a fost dusă mai departe, ceea ce ar fi autentificat poate ipoteza ce-am schițat mai sus și, rezervînd acest răspuns altor vremuri, să trecem la capitolul teatrului.

Teatrul lui Iordache Golescu, spuneam, este o cronică a moravurilor politice și sociale dintre 1818 și 1840 și el reflectă stările și conflictele câte se petrec la finele domniilor fanariote, în timpul domniilor pămîntene și apoi a celor regulamentare. Vorbind de conținutul acestui teatru, al lui Iordache Golescu, Iorga spunea : „*este sfîrșitul fanariotismului, prins de un colaborator al lui, care înțelege, simte și se pocăiește*“. Și justa caracterizare poate că s-ar cuveni extinsă în dublul plan al termenilor ei. Căci nu numai Iordache Golescu, demnitar predestinat și gospodar prin vocație, colaborează cu cîteșitrele orînduirile politice, dar nici fanariotismul nu dispare o dată cu ultimul domn fanariot, ceea ce se verifică pe de-a-ntregul în chiar piesele lui Iordache Golescu, al căror titlu general este și acela de *Istoria Țării Rumânești*. Întîia dintre piesele sale, dimpreună cu cele două anexe, poartă un titlu analitic, cît se poate de explicit :

„*Starea Țării Românești, acum în zilele Măriei Sale, Ioan Caragea Voevod, pe vremea asidosiei. Tipărită cu cheltuiala săracilor din ceea ce le-au rămas. S-a adăugat și Povestea huzmetarilor și Obșteasca anaforă a boierilor pentru prăvilele Măriei Sale, ce a orînduit în țară. Toate acestea scrise de un prea iubit al Măriei Sale. La leat 1818, septemvrie 29 cînd a fugit Măria Sa din scaun*“.

Sînt aici închise în acest titlu sugestiv, ca într-o cutie a Pandorei, cîteva din flagelele acelor timpuri, dimpreună cu o indicație-două despre natura spiritului satiric al autorului. Acțiunea piesei se desfășoară, ca-ntr-unul din dialogurile morților ale lui Lucian, pe o cîmpie, unde în jurul unui foc mare, mulțime de morți ascultă relatările unuia dintre ei, revenit de pe pămînt, cu vești de ultimă oră. Auzind morții de „asidosie“ (la vremuri de ananghie și cu osebite în urma răzmerițelor, Poarta scutea țara de dajdie pe un timp și această iertare se numea „asidosie“), trimite pe Ionică, sindia (fost vătăjel sau agent fiscal), să se informeze de buna stare a pămîntenilor, ca

să se bucure și ei, cel puțin acum, de ceea ce nu le-a fost dat în viață. Și Ionică, sindia povestește, spre continuarea uimirei a lui Moș Stan Pîrcălabul, cum fericirea pămîntenilor în urma asidosiei e doar o legendă și cum nimic nu s-a schimbat față de trecut.

„Bine, știi, moșicule, începe Ionică cu reminiscențe din cealaltă viață, dacă nu ți-ai uitat, că bătrînii curînd uită, că (să venim tot la vorba dintîi) pentru acea răsură (adaos la banii dăjdiilor) și oarece ajutor ce sosise ne puseseră în fiare, ne băgaseră la obezi, ca pe niște tilhari, ne închiseseră în cotețe, ne afuma cu pucioasă, ne căznea, ziua și noaptea, ca pe niște mucenici, pînă cînd am și pierit ca vai de noi, nespovediți și necuminețați. Acum n-am apucat să intru bine în sat, ci ca un ceas de departe auzii chiote, răcnete, strigări, alergături, plesnituri, — eu gîndeam că de mare bucurie și de mare veselie nu mai știau oamenii ce fac. Dar ce să vezi!... Și ce să auzi! Bărbații legați cot la cot, nevestele închise pînă în coșare, slujitorii cu bicele asupra lor.“

Și cum Marinică, băiatul vrea să știe dacă bicele sînt tot „cu gloanțe și în sfîrcuri, ce le zice gîrbace“, ca pe vremea lor, Ionică Sindia continuă: „Cum va fi fost nu știu, atîta știu că auzeai pe copii răcnind, fetele plîngînd și smulgîndu-și părul din cap, și toți din toate părțile se jălea ca la moarte. Iar zapcii strigau: «Bani! Bani!» ca clopotul de la biserica domnească din Curtea Veche, că un urlet numai se auzea din toate părțile, ca cînd ar fi urlînd și sute de lupi; și se făcea părul măciucă în cap de frică.“

Fără să aibă desenul și culoarea sumbră (ca o sumbră planșă de Daumier), a tabloului respectiv din jurnalul fratelui său, logofătul Dinicu Golescu, pe drept cuvînt asemuit celebrului portret din La Bruyère, despre viața troglodită a țaranului, despre bordeiul subpămîntean cu o gaură de salvare cînd mumbașirii fiscalității se arătau și ridicau tot ce le cădea sub mîna, — imaginea zugrăvită

de Iordache Golescu nu e lipsită de un cert realism și nu întregeste mai puțin atmosfera aceea de cruntă feudalitate, pe care toate documentele timpului o ilustrează cu prisosință. Cu informații culese de la Dincă Logofețelul și de la Voicu Zapciul, pe care autorul îi și aduce în scenă, asculătorii se lămuresc în privința sistemului cu care stăpânirea a izbutit, în ciuda asidosiei, să-și urce veniturile, mistificând dările. Cu frumoase numiri grecești, dările erau monominii, diminii, triminii și tetraminii, adică pe una, două, trei și patru luni. În realitate ele designau cu mult mai mult. Căci, pentru a lua o pildă, în loc ca tetraminiile să fie 3 într-un an, ele se încălecau în așa fel (luna cu care sfârșea o tetraminie, tot aceea începea și tetraminia următoare) încât darea era sporită cu încă o pătrime. Tot Dincă Logofețelul relatează o scenă surprinsă de el prin crăpătura ușii, când boierii veliți și arhieriei strînși în odaia Vistieriei dădeau iama în veniturile publice, împărțind mii de talere la câte un obraz sau altul, și tot el amintește și pe Logofățul Belu „capul răutăților“, cel care „a izvodit și mai bine a zice, a născocit, dajdii peste dajdii, numiri peste numiri, felurimi de chibzuiri, felurimi de împliniri“, personaj odios, din care Iordache Golescu face un tartor al exactiunilor, așa cum reiese atît din *Povestea huzmetarilor* (cu subtitlul elocvent *Ce vă străduiți și vă încărcăți sufletele pentru alții !*) cît și din cealaltă piesă de teatru, cu mult mai dezvoltată, în șapte perdele : *Barbul Văcărescul, vînzătorul țării*. Huzmetarii erau împlinitorii diferitelor dăjdii, care, așa cum domnitorii tronurile de Poartă și boierii de la Vodă, își cumpărau huzmeturile de la ispravnici, avînd grijă să-și scoată cu asupra de măsură capitalul investit, sau, cum se exprimă, în sarcasmul autorului, vinăricerul : „mai încarc la zece alte zece, după obicei, că n-aveam nici ce-mi face capului ; că toți îmi zicea : «Cum poți strica obiceiul pămîntului ? Nu ți-e frică că te vor omori cu pietre ca pe apostolul

Ștefan ? Nu știi că obiceiul pământului este scris în capul prăvililor ?» Atunci mă văzui într-un câștig foarte mare, încît eu însumi mă mirai de mine. Zic : «Mi-a pus Dumnezeu mîna-n cap».” Așa se destăinuie vinăricerul, abia ieșit din închisoare, către oier (huzmetarul dajdiei oilor), care abia scăpase din ghearele Belului. Povestea lui e tot atît de edificatoare. Urmînd sfaturile consilierilor săi („unge osia bine, ca să nu scîrție carul” și „Dă pînă în cămașă, ca să poți lua și tu pînă în piele”), oierul face toate oile fătătoare, și fătătoare cîte doi miei, ba face pînă și berbecii fătători. Ceea ce aflînd Belu, trimite după el și după o bună predică, minunîndu-se și de istețimea oierului, îi confiscă toate veniturile. „Plătește, dar, îi zice, aceste gemene îndoite, că și de au fătat ele cîte doi miei, dar nu i-au fătat pentru dragul tău, nici berbecii și-au schimbat firea lor pentru unul ca tine”. Povestea se încheie cu intervenția dijarului (împlinitorului dajdiei stupilor, rîmătorilor și tutunului) care-și laudă huzmetul „dulce, și mai dulce ca șerbetul de miere (cum strig șerbegii pe pod)” și care are darul să îndulcească pînă și pe o dihanie ca Belu. Și din nou autorul, ca o voce din cor, reluînd ideea subtitlului, își căinează eroii : „Aferum, Copooglu, aferum sacă (zisei către ei cum zic Turcii). Cum știți să umpleți punga altuia ! Cum vă puneți sufletele voastre pentru alții ! Cum despuieți lumea fără a vă folosi cît de puțin !” În fond sistemul Belu, pentru a spune astfel, nu este chiar atît de original. L-a practicat și Papa Alexandru Borgia, care se îngrijea să moștenească pe cardinalii „bene ingrassati” și era sub o variantă sau alta atît legendar, încît în *Teatron Politicon*, dacă nu că înșel, se amintește metafora bureților, puși să sugă și să se dilate, pentru ca la rîndul lor să poată fi storși de alți profitori. Tot Logofătul Belu este și eroul comediei care se numește *Barbu Văcărescul vînzătorul Țării*. Acțiunea se petrece în timpul domniei pămîntene a lui Grigore Vodă Ghica și pune față în față

cele două partide, a vornicului Bălăceanu și al Goleștilor de o parte și partida vistierului Barbu Văcărescul, a Logofătului Ștefan Belu și comparșii, de cealaltă parte, sau cum obișnuiește Iordache Golescu să se exprime atît în teatru cît și în in-foliul *Cuvintelor adevărate*, partida patrioților și aceea a patrihoților. Cele șapte perdele ale „comédiei“ aduc în fața spectatorilor personaje și moravuri familiare epocii, îndeosebi pe Logofătul Belu și pe Vistierul Barbu Văcărescu, de două ori cuscri și părtași în jaful averii publice cu domnitorul, care e încîntat că va face, grație „*tertipurilor*“ lui Belu, avere „*de sute, mii și milioane de bani*“, așa cum au făcut și Caragea Vodă și Șuțul. Scenele se succed cu laudele și isprăvile cinice ale Belului, pe față sau în taină, căci așa cum se exprimă Istrate Crețulescul, unul din ciracii săi, logofătul a operat în toate ocaziile „*ca cîrma pe subt apă, ca să nu-l vază nimeni și întorcea corabia cum vrea și unde vrea*“ — și imaginea face de două ori plăcere și pentru că vine sub condeiul marelui cunoscător al progreselor tehnice contemporane, cum se vedește marele vornic în *Condica limbii românești* și pentru că amintește de celebra descriere a vaporului cu abur, din jurnalul de călătorie al fratelui său, logofătul Dinicu Golescu, în drumul de la Trieste la Veneția. E vorba apoi de împlinirea dărilor într-un ritm accelerat, nu numai prin expedierea grabnică a sindiilor, dar și a mumbașirilor „peșingii“ și „zoralii“, derivate pe care Măscăriciul, ca un adevărat delegat al autorului, le explică celor nedumeriți. „*Intocmai după canoanele grămăticești, din peșin, peșingiu și din zor, zoraliiu*“. Se raportează după aceea o scenă violentă din divan, între vornicul Bălăceanu și vistierul Văcărescul și, ca urmare, despre anaforaua pe care partidul patrioților o înaintează domnitorului, prin care cere ca toate boieriile și dregătoriile de orice treaptă să se facă fără dare de bani, fără nici un „havaet“, așa încît norodul să fie ferit de cea mai mică năpăstuire. La care

norodul, care e de față, exultă cu nevinovăție : „*Am fi jucat și noi în mărâmi, cu minile în șolduri*“. Dar o atare bucurie nu-i este dată, deoarece Văcărescul și Belu, înțelegînd primejdia ce-i paște și că de se va întări anaforaua, de către Măria Sa, nu se va mai lua nici un ban peste cele orînduite, „*peșin au intrat (povestește bumbașirul) amîndoi la Vodă în casă și găsindu-l cu totul ușurel la minte, fiind și turburat într-acea-zi (căci nu-l primise Pavelica, pentru că n-a încălțat pe bărbatu-său în mai mare boierie), cu feluri de feluri de vorbe l-au amăgit și l-au înduplecat a da poruncă a se face altă anaforă, în care să arate că rușfeturile și havaeturile să nu lipsească, fiind canonisite din vechime după obicei*“. Și norodul, bumbașirul și preoții (căci și ei erau urmăriți de dăjdii) întrecîndu-se în tînguiuri și în formule, ce amintesc, cu o octavă mai jos, e drept, tînguirile din cronica lui Zilot Românul, pentru țara părăsită tocmai de cei puși s-o păzească și din care toți întind ca dintr-un leș. A șaptea și cea din urmă perdea a comediei se sfîrșește cu blestemul pe care norodul, Episcopul Buzăului, preoții și diaconii îl proferă la adresa nelegiuitorilor, într-o impresionantă gradare a imprecategoriilor, în timp ce clopotele sună și măscăriciul aleargă de colo-colo, tremurînd ca varga și înnebunit de viziunea apocaliptică a împlinirii blestemului. Scena e una din cele mai patetice și ea are loc numai după ce norodul respinge, în cuvinte admirabile, propunerea episcopului de a se face o rugăciune pentru convertirea păcătoșilor. Cînd după atîtea nenorociri abătute asupra țării nu s-au pocăit — și enumerația e din cele mai complete — nădăjduiește Prea Sfinția Sa că cu „*o rugăciune numai*“ își vor schimba „*năravurile spurcate*“ și-și „*vor îngrădi lăcomia și nesațul*“ ? Despre această comedie, I. C. Filitti, unul dintre cei mai sîrguincioși istorici ia epocii și frămîntărilor politice din prima jumătate a veacului trecut, înclina a

crede că este „fără îndoială o satiră exagerată, și în privința intențiilor bune, ale unora cît și a relei voințe a celorlalți, dar care arată tocmai patima și neînțelegerea ce domneau în clasa conducătoare“. Frămîntările politice și sociale în principatele-române de la 1821 la 1828 (1932) (pag. 147). Ceea ce n-ar fi exclus să cuprindă mai mult de un grăunte de adevăr, deși rapoartele consulului prusian Kreuchely (așa cum am mai văzut) fac o netă distincție între cele două partide boierești, înregistrînd chiar și ecouri ale întâmplărilor din Divan, cînd Bălăceanu, de pildă, se ridică împotriva vistierului Barbu Văcărescul, ce și-ar fi categorisit adversarii drept „simigii“. Cînd însă, tot în același loc, ca o îndreptățire a presupunerii sale, Filitti arată că Barbu Văcărescul donase pentru școli 90.000 de lei din havaeturi, adică din acele enorme venituri ale traficului cu slujbele publice, nu ne putem împiedica de a zîmbi, noi care am văzut atîtea premii de vîrte, instituite de practicantii celei mai patente imoralități și care ne amintim chiar și de acel consilier comunal prevaricator, care se și otrăvea cu șoricioaică, dacă nu mă înșel, numai după ce avusese grijă să lase Academiei Române anume fonduri pentru premiile ei (literare sau de vîrte ?). Căci, pentru a ne întoarce tot la începutul veacului trecut, avea dreptate Tiberie împăratul cînd răspundea dregătorilor care-l sfătuiau să pună dăjdiile grele : „treaba unui păstor bun este să tunză oile, iară nu să le ia și pielea“ și de asemenea și Alexandru cel Mare declarînd, într-o situație identică : „nu iubesc pe grădinarul ce smulge din rădăcină verdețurile grădinii sale“. Așa grăiesc două din pildele acelui manual pentru uzul stăpînitorilor, *Teatron Politicon* de la 1838. Și îndată după aceea, și tot acolo, acest minunat adagiu bun de gravat pe frontispiciul tuturor căpiștelor Justiției : *Dreptatea se cuvine a să păzi geometricește iar nu aritmeticește*. Valoarea documentară a teatrului lui Iordache Golescu — realismul lui așadar — abia dacă

mai are nevoie să fie demonstrată. Totuși, pentru a încheie acest paragraf, voi spicui din enorma literatură a chestiunii, două-trei referințe, în strînsă legătură cu substanța acestui teatru însuși fără a mă opri mai mult la ele și la cîte comentarii ai fi ispitit să faci pe marginea lor. Alexandru Calfoglu Țarigrădeanul scria în 1797 nepotului său din București (care mai trăia în 1818) că Țara Românească este o vacă chioară, care se lasă mulsă de oricine, după care urma un sumbru tablou al decadenței moravurilor administrative și publice (I. C. Filitti, *Frământările*, etc. p. 29). Admirabilul memoriu al boierilor moldoveni din 1824, către Poartă, document de înaltă cugetare politică, cum îl caracterizează Iorga (Hurmuzaki, X, 593) spunea, între altele : „*Dacă sînt binevoitori la noi, nimene nu poate tăgădui că pricina cea mai adevărată a lor sunt veniturile de slujbe*“. Iar raportul lui Kreuchely din 13 mart. 1825, în legătură cu datoria publică ce se ridicase la 9 milioane de lei, notează că, la fel ca și pe vremea lui Alecu Șuțu, în 1819, se regreta Caragea-Vodă și glosa : „*Ce qui-veut beaucoup dire*“ și „*Regrets à la possibilité desquels personne n'aurait pu croire autrefois*“ (Hurmuzaki, X, 320).

Ce reprezintă sub raportul literar acest teatru al lui Iordache Golescu s-a surprins, de bună seamă, într-o oarecare măsură și pînă acum. El se încadrează în literatura pamfletelor politice, de care primele decenii ale veacului trecut cunosc o sumedenie și printre autorii cărora figurează un Ionică Tăutul, un Zilot Românul, un Vasile Mălinescu, un Petrache Poenaru, un Costache Conache și toți făuritorii, anonimi sau identificați, ai proiectelor de constituție progresiste, în frunte cu cea cărvunărească. Sîntem la o răscruce a istoriei cînd, după căderea lui Napoleon, după Congresul de la Viena și cel de la Verona din 1824, spiritul revoluționar își săpa tot mai adînc albia, trezind firești reacțiuni și coaliții de

frînare. Lumea veche începe să năpârlească și fenomenul apare mai elocvent și mai sugestiv în fapta și opera unor convertiți din rîndurile marii boierimi, cum e cazul celor doi frați Golești. Desigur, firul acesta de apă vie, care înviorează istoria, vine de departe, nu numai din veacul „luminilor“, ba chiar foarte de departe, încît, în ciuda aparențelor s-ar putea spune că el a existat de cînd lumea, însă la fel cu riurile ce dispar în nisip, a curs cu variată intermitență și de multe ori tăinuit. Pamflet politic dramatizat, teatrul lui Iordache Goleșcu vestește cu asprime decadența politică și socială a vremii sale, căreia îi oferă o oglindă din cele mai veridice. Sarcasmul și cruditățile verbului său (proprie și psihologiei timpului, cum atestă alte atîtea texte) și care desfide uneori tiparul (dovadă resecțiile editorului), îi îngăduie totuși să reconstituie tablouri de epocă, pitorești sau în planșe întunecate și să schițeze portrete, fie verosimile, fie caricaturale, fie simbolice. Despre conflict dramatic, evident, nu poate fi vorba, într-un astfel de teatru, menit mai curînd recitațiunii și satirei indirecte a teatrului de păpuși, decît marii scene. (La „păpușării“ se joacă, de altminteri, „nefiind teatru“, cum spune nota autorului, și *Judecata femeilor* a lui Costache Conache, în 1806 și tot acolo, de bună seamă, și *Comedia Banului Constantin Canta ce-i zic Băbușan și Cavalier Cucoș* de Conachi, în colaborare cu Dumitrachi Beldiman și Neculai Dimachi — două excelente scenete, în și mai excelente versuri, ceea ce nu-i cazul la Iordache Goleșcu, cu care ne vom întîlni, poate, la o viitoare comunicare, cînd voi avea poate prilejul să identific tălmăcirea unui senzațional opuscul politic, a lui Costache Conachi, de la 1825). „Pă la baluri mai rar, pă la teatru mai des, c-acelea te desfrînează ș-acestea te înfrînează“ scrie într-un loc din marea sa colecție de *Pilde i cuvinte adevărate* Iordache Goleșcu și fraza nu e numai un ecou din propria sa

experiență ; ea exprimă în același timp și un adevăr normativ, ce fu aproape un loc comun al culturii noastre la începutul veacului trecut, pînă într-atîta revine sub condeiul tuturor literatorilor acestui timp : acela, anume, al importanței teatrului pentru cultura obștească. Dacă se va fi gîndit sau nu marele vornic și la scena cea mare e greu de precizat în absența documentelor. Însă, așa cum sînt ele construite, spiritul în care sînt înfățișate întîmplările, felul cum vorbesc oamenii, ce mai mult monologhează decît convorbesc între ei, deși dialogul e bine condus, arată că piesele de teatru ale marelui vornic erau menite teatrului de păpuși. Iar libretul unei comedii pentru păpuși e mai aproape de folclor decît teatrul de adevărat. Mai mult : există în „*comedia ce se numește Barbul Văcărescul, vînzătorul țării*“ un personaj pe care l-am amintit arareori, deoarece îl rezervam minutului acestuia, drept argumentul cel mai hotărîtor. E vorba de Măscărici. El trece de-a lungul celor 7 perdele, ca un fir roșu, ce leagă om de om, și întîmplare de întîmplare, zugrăvind-i și comentîndu-le în replici scînteietoare, pregnante ca tot atîtea proverbe, căci el reprezintă, în economia comediei și în intenția autorului, înțelepciunea populară, bunul-simț pururi treaz care, cu isonul lui pururi continuu, îngînă, judecă și osîndește. Măscăriciul e, în definitiv, exponentul colectivității, ce mai mult lipsește din piesă, deși pe spinarea ei se joacă toată comedia : norodul sau țara. Ai zice un choreg rătăcit de cor și care a rămas singur să-l reprezinte. Altminteri, identitatea lui e valahă, deși de culoare, dacă ne raportăm la lista „*obrazelor*“ : „*Măscăriciul, stă scris acolo, țiganul lui Racoviță, ce-i zic Vistierul Oprea de la Bucov*“. Două-trei replici vor arăta mai bine ce sferă largă îmbrățișează *Măscăriciul* și cît din sine a turnat într-insul, autorul. În perdeaua a doua, vistierul Barbul Văcărescul încearcă să convingă pe Vodă că ar fi mai bine să-l aducă la

Curte pe Belu și Vodă se opune, întâi sub pretextul că-i sînt de ajuns Trăsnea și Voinescul și după aceea că se teme ca Belu să nu-i necinstească domnia. Vistierul îi răspunde : „*Trăsnea și Voinescul ! Dar sînt ei destoinici să corespundă cu Miniștrii pînă în țări străine ?... S-o necinstească ? O s-o strălucească, Măria Ta, împodobind-o tot cu diamanturi și brilianturi. Și cine altul poate ști mai bine mijloacele de cîștiguri și dobînzi decît el ?*” La care Măscăriciul, în surdină : „*I-e rușine să zică și de hrăpîri și jefuiri*”. În perdeaua a treia, Belu e în plină funcțiune și Măria Sa e mulțumit de omul său. „*Măcar cinci, șase milioane de bani să luăm deocamdată din țară*” zice Belu, la care Vodă : „*Bravo ! Bravo ! Bravo ! Să-mi trăiești ! la un gînd am fost amîndoi*” și Măscăriciul, în jargonul greco-valah al vremii : „*Arhon Logofete să nu mă uiți și pe mine, se parakaló, măcar un milion să-mi faci ke mena, mena (și mie) parte, că-ntr-altfel den ipo-gráfo, den endido, eki puta ghéni*” (nu subscriu, nu mă învoiesc, la ce-o să se facă). În perdeaua a patra Văcărescul se laudă cu veniturile din boierii (havaeturilor) și Belu îl aplaudă : „*Bine ai făcut ca să avem nunta tinerilor ; ca cînd te-aș fi învățat eu cuscre*”, iar Măscăriciul : „*Ba eu zău, nu l-aș fi învățat așa*” ceea ce atrage o surprinzătoare replică din partea lui Istrate Crețulescul, unul din complicii excrocilor : „*Bun dascăl, Belu, însă mai de treabă visiernicul Oprea (alias Măscăriciul) decît el ș.a.m.d.*”

La capătul acestei comunicări în care am schițat personalitatea lui Iordache Golescu, prezentîndu-l în întreita sa manifestare de lexicolog, folclorist și scriitor, ne-ar fi plăcut să sfîrșim în spiritul rîndurilor cu care începeam, asociîndu-l fratelui său mai mic, Dinicu Golescu. Ne-ar fi plăcut, dintru întîi, să putem face un portret de două planuri, căci diferite sînt temperamentele, al marelui vornic și al logofătului. Emoționantul necroclog pe care

Eliade îl închina la moartea lui Dinicu Golescu (*Curierul Românesc*, II, 60, 9 Oct. 1830, pg. 239—240), vorbește cu patetism de suferințele morale ale vrednicului bărbat, de „*fruntea (lui) posomorită*“ gînditoare și „*plină de umbre mărețe*“, de „*buza (lui) cea tristă ce arareori zîmbea*“ și confesiunea de la 1826 pe care logofătul Dinicu Golescu a încredințat-o jurnalului său de călătorie trădează, înainte de toate, o fire sensibilă, frămîntată de remușcări, visătoare și generoasă. Cu totul altfel pare să fi fost marele vornic Iordache Golescu, dregător și gospodar integru, adîncit în in-foliile condicii sale lexicale sau în columbarele colecției lui paremiologice, destăinuindu-se arareori și numai în ieșirile satirice ale teatrului său. Scriind despre dînsul cu prilejul ediției Bănescu din 1910 și după ce constată că amîndoi frații fac aceleași „mărturisiri“ în marginea prezentului, Nicolae Iorga găsea că „*Iordache Golescu nu trece dincolo de ele (de acele mărturisiri), pentru a împărtăși o durere care e omenească, și e a oamenilor din neamul său. Îi ajunge să denunțe și în tonul pîrii e ură, temperată doar de glumă, nu milă*“.

Și, după aceea, tocmai fiindcă sînt afit de deosebiți ca temperamente, și pentru că slăbiciunea noastră merge, oricum și oricînd, către marele scriitor de o sensibilitate întru totul unică, care este logofătul Dinicu Golescu, ne-ar fi plăcut să fi putut descifra raporturile dintre frați și sentimentele pe care Iordache Golescu le nutrea față de fratele său mai mic. Își vor fi scris ei în timp ce Dinicu Golescu pribegea între 1821 și 1826, în afara Patriei? Ce va fi gîndit Iordache Golescu despre tipăriturile fratelui său, ieșite din crăiasca tipografie de la Buda, în frunte cu *Însemnarea călătoriei* de la 1826? Cum va fi primit vestea morții lui Dinicu Golescu în 1830 și cum o va fi jelit? Din nefericire nici cele patru tomuri din corespondența Goleștilor, nici alte izvoare,

cîte stau astăzi la îndemînă, nu îngăduie a pătrunde în astfel de mistere și a da vreun răspuns acestor întrebări legitime, ce rămîn însă de resortul viitorului.

1953--1954

[*Mențiuni de istoriografie literară și folclor* (1948—1956), E.S.P.L.A., 1957, p. 199—269.]

LA CENTENARUL LUI ANTON PANN

O sută de ani de la săvîrșirea din viață a unui scriitor clasic înseamnă, o dată cu pomenirea gloriei lui, statornicită sau încă pendinte, și prilejul binevenit de a încerca o recapitulare a condițiunilor istorice în care și-a petrecut viața, a ambianței sociale care i-a favorizat opera sau dimpotrivă i-a dezavantajat-o, a chipului în care această operă însăși a fost primită de contemporani și apoi de urmași, într-un cuvînt prilejul de a lua contact cu efigia de adevărat a scriitorului, așa cum au lămurit-o și patinat-o cei 100 de ani de la săvîrșirea lui din viață. Un centenar e un bilanț întotdeauna excedentar cînd e vorba de un scriitor clasic. Așa au fost centenarele de mai deunăzi ale lui Eminescu și Caragiale, acele grandioase sărbători ale unanimității cititorilor din țara noastră, așa trebuie să fie, mai mult, așa este, cu toate aparențele contrarii, și centenarul morții lui Anton Pann. Căci în timp ce Eminescu și Caragiale sînt astfel de creatori de vers și de proză românească, încît prestigiul lor constituie unul din titlurile intangibile ale culturii noastre, Anton Pann, atît prin natura talentului său, prin destinul operei lui cît și prin cele cîteva umbre misterioase ale biografiei lui se situează de la început într-o zonă nu tocmai centrală, la oarecare distanță de prytaneul marilor clasici.

Este, fără îndoială, un caz Anton Pann al literaturii noastre și nimic nu-l ilustrează mai sugestiv decât tocmai sinuoasa diagramă a opiniilor sale despre el, de-a lungul unui veac de posteritate, zig-zag-uri uneori înlăuntrul aceluiași mic spațiu, revizuirii mai la urma urmei spre lauda celor ce le-au practicat, însă nu mai puțin capabile să întrețină un fel de incertitudine, o aureolă jucăușă, când apărînd și când dispărînd din jurul unei frunți care a fost, neîndoios, a unui martir al scrisului. Pe de altă parte : marele număr de publicațiuni cîte i se cunosc, varietatea cuprinsului lor, larga lor difuziune în straturile cele mai adînci ale poporului, caracterul lor practic, pedagogic, educativ, pătrunderea de timpuriu în sufletul copiilor și adolescenților, căci așa cum literatura lui psaltică (acele tălmăciri de cîntări bisericești) și-a avut credincioșii, așa cum culegerile de poezii în moda vremii, precum *Spitalul amorului* sau *Cîntătorul dorului* și-au avut lectorii împătimiți, istorioarele și parabolele din *Povestea vorbei* și din *O șezătoare la țară* au devenit cărți de căpătîi ale vîrstei fragede — toate acestea puteau întreține, cum au și întreținut, o faimă, însă ea n-a fost totuși niciodată la nivelul justei valori artistice a scriitorului. Adăugați, după aceea, și aproape imediat după moartea lui Anton Pann, lunga fază, care, departe de a se epuiza, poate că e abia la începuturile ei, faza de valorificare în plan științific a operei sale, pe care comparații folclorului și-o trec din laborator în laborator, ca pe un prețios material de experimente și se va înțelege că nici această promovare, oricît de nobilă, în plan universal, a scrisului lui Anton Pann nu e făcută să favorizeze cristalizarea personalității sale artistice. Iar Anton Pann este înainte de toate un scriitor, mai mult, un artist și despre darurile lui de meșteșugar al verbului și versului românesc cată să vorbim, cel puțin în măsura în care a fost cinstită și cu bună dreptate, latura utilitaristă a scrisului său, imensele servicii pe care întinsa

circulație a tipăriturilor lui le-a adus culturii românești. În pragul veacului acestuia, așadar cu 50 de ani în urmă, se mai discuta la noi dacă și în ce proporții este Anton Pann un folclorist, cu toate că generosul colecționar de înțelepciune populară restituise „lumii cu asupra de măsură“, pentru a folosi o expresie ce și înainte de Eminescu, cu jumătate de veac mai devreme se întâlnește și la Beldiman, restituise, zic, lumii cele „de la lume adunate“ și cu toate că exemplul lui Alecsandri și al culegerii lui de poezie populară, în care intervențiile poetului nu sînt minime, transforma modestul titlu de colecționar într-o veritabilă diplomă de onoare. „*Anton Pann*, scria unul din primii biografi ai scriitorului, folcloristul G. Dem. Teodorescu, *știu să se identifice cu caracterul național și să facă pentru instrucțiune mai mult, poate, decît au făcut în zecimi de ani sute de școale după dînsul*“, și formula, mi se pare, nu numai excelentă dar și întru totul conformă strictului adevăr. Cu aceste premise dar, putem trece mai departe.

Spuneam că Anton Pann este, în configurația literaturii noastre, unul din cazurile ei singulare. El este în același timp (și lucrul a fost subliniat încă de mult) și unul din miracolele literaturii noastre, dacă luăm în seamă tainele biografiei lui, nerelevante încă, misterele, ce încă înfășoară copilăria și adolescența lui, ba poate și decadele cîte le va fi trăit întru început, întîi în Slivdenul natal din Bulgaria, din care se refugiază împreună cu maică-sa, Tomaida, și cu frații, pentru cîtăva vreme la Chișinău, înainte de a se statornici în București în preajma anului 1816. În pitoreștile sale amintiri despre dascălii de la Udricani, Sf. Gheorghe și Colțea, care împărțeau copiilor întîiele elemente ale bucoavelor, Ion Ghica așază și pe Anton Pann alături de Văcărești, de Nănescu, de Barbu Paris Momuleanu printre școlarii dascălului Chiosea. Autentice sau truate sub raportul adevărului istoric, evocările lui Ion Ghica sporesc, poate și

din cauza farmecului lor particular, atmosfera legendară a primelor indicațiuni din biografia lui Anton Pann. Cu descălecarea lui Lazăr la București, toți acești școlari ar fi trecut la Sf. Sava, unii și-au continuat studiile prin străinătate, alții s-au făcut cîntăreți și cei mai mulți grămăticii, vătafi de curte pe la curțile boierești. *Anton Pann a devenit Anton Pann* înseamnă cu sobrietate admirativă Ion Ghica și conciziunea aceasta a memorialistului de la 1880 nu e făcută să risipească enigmele. Cu mult mai aproape de adevăr este poate afirmația după care grupul lui Anton Pann, Nănescu, Chiosea-fiul și Unghiurliu, de care se alipește ca merituos discipol și Filimon, făcea veselia grădinilor lui Deșliu, Pană Breslea și Gîafer, mai aproape de adevăr întrucît mai conformă cu atmosfera vieții de petreceri, așa cum o înfățișează toate documentele de epocă, în frunte cu rapoartele consulare ale lui Kreuchely, înainte ca Filimon să-i fi consacrat în romanul său de peste trei decenii, acele pagini mustoase de informație și culoare locală, ce se pot citi în cap. XVI al *Ciocoilor vechi și noi*. „*Un autor nu pică din cer*” scria, în ultimul său mare studiu asupra lui Anton Pann, dr-ul Gaster, care îi consacrase o bună parte din anii vieții sale și cu tot laconismul ei exorcizant, propozițiunea nu izbutește să deschidă una din porțile zăvorâte ale biografiei lui Anton Pann, mulțumindu-se numai s-o semnaleze. Un autor își împlintă așadar rădăcinile în trecut, de acolo absoarbe și impulsul feluritelor orientări și seva primei instrucțiuni. Dar trecutul acesta este, în ce privește pe Anton Pann, o carte cu pecetea intacte. Cu toate că-și propune să rupă cu legendele și să caute să știe, dr-ul Gaster este silit totuși să constate că datele dinainte de 1828 ale biografiei lui Anton Pann sînt mai mult sau mai puțin legendare, atît de incerte și atît de iritante încît, printr-un explicabil capriciu al contradicțiilor, ajunge să formuleze această categorică axiomă :

„Sigur e numai anul și ziua morții” — ceea ce, evident, e numai în parte adevărat.

Că a fost discipolul lui Petru Efesiul, ale cărui reforme în muzica bisericească le-a continuat, și al serdarului Dionisie Fotino, istoricul vechii Dacii și adaptatorul Erotocritului, că a conlucrat cu Macarie, alt reformator, înainte de a ajunge să predea el însuși știința muzicii de la catedra Seminarului Metropolitan sau să editeze acea *Gramatică a melodiei* (pe întiiul ei titlu : *Bazul teoretic și practic al muzicei bisericești*, de la 1845, carte de un pronunțat stil personal, pe alocuri și polemic) sau să „românească”, cu expresia lui, atâtea din cărțile cultului bisericesc, iată detalii ce nu ajung să împle golul acela de cultură, despre care el însuși amintește în atâtea rînduri și, mai răspicat, în prefața întiiei părți a volumului său de *Fabule și istorioare* de la 1841 cînd scrie : „Acele fabule și istorioare nu sînt decît numai auzite. De vor fi vr-unele tipărite în alte limbi, nu știu că n-am învățat nici o limbă din cele poleite. În anii cruzimii mele (alias : nevîrstniciei), de a fi fost școli ca acum și de învățam vre-o limbă din cele lăudate, nu eram să mă joc cu astfel de lucruri mici, ci era să traduc osebite cărți, care să mă folosească și pe mine și pe alții”, și, mai departe, tot acolo, acest corolar firesc, punctat, cum se va vedea de o prea frumoasă ironie la adresa criticilor săi contemporani :

„Între aceste cărți, domnilor (e vorba de tipăriturile lui de pînă la 1841, printre care *Hristoitia* și *Noul Erotocrit*) puteți găsi destule cursuri ; căci, după cum am zis, dascăl mi-am fost singur, pentru care nu mă sfiesc de domnia voastră care cunoașteți și știți poezia ce va să zică, știind că cei înțelepți niciodată nu defaimă, ci mă tem de aceia ce măsoară rîndurile cu compasul sau cu bețișorul și zic că un rînd este mai lung decît altul, că asemenea oameni nu sînt iertători...”

Trec peste regretul după școli înalte, al lui Anton Pann, fericind întâmplarea ce l-a scutit de ispitele cu care anume școli și anume cultură ar fi putut să abată un scriitor din albia fireștilor lui predispoziții, socotind că destinul a judecat bine cum a hotărât și mă gîndesc dacă n-ar fi locul să deschidem un mic parentez de diversiune, mai ales că e vorba de Eminescu. Se cunoaște faimosul stih cu care tînărul debutant de la 1870 gravă pentru viitorime, într-un prim popas al *Epigonilor*, numele și gloria lui Anton Pann : „*S-au dus toți, s-au dus cu toate pe o cale nenturnată*) — *S-a dus Pann*, finul Pepelei, *cel isteț ca un proverb*.” Este una din cele mai elocvente dintre citațiile pe ordinea de zi a epigonilor, atît de sintetică și atît de expresivă, încît toate cîte s-au mai spus după 1870, deci după Eminescu, începînd cu Alecsandri (în 1872) și sfîrșind, să zicem cu Iorga (în 1904) nu sînt decît variațiuni, eminente firește dar variațiuni pe aceeași temă. Însă fraza aceasta este precedată de cîteva variante pe care versul definitiv le-a depășit și unde se poate citi : „*Pann Păcală ; Pann Pepelea, știind carte și isteț ca un proverb*” alături notat : *Povestea vorbeii și în fine : „S-a dus Pann, tatăl Pepelei, cel isteț ca un proverb*”. Inutil să mai admirăm arta cu care poetul și-a supravegheat strungul pînă la inciziunea epigrafică a stihului definitiv. Însă ce să însemne : „*Pann Pepelea, știind carte și isteț ca un proverb*” ? Desigur, nici Eminescu și nici Anton Pann nu se vor fi gîndit să echivaleze știința de carte cu cărturăria și, mai puțin, cu cultura. Imaginea, după a noastră părere nu trece dincolo de termenii în joc, se aplică mai curînd metaforei (Pann-Pepelea) decît lui Pann însuși. Dacă e vorba de o înaltă școală pe care Pann a urmat-o, apoi aceea este *școala* vieții sau a *lumii*, cum îi spune chiar el, cînd vorbește în povestea incestului evitat (de fapt un pseudo Edip) din *O șezătoare la țară*, de fiul înstrăinat care găsi cu

cale să-și completeze cu călătorii prin orașe și cetăți, cu preumblări în muzee, cele ce auzise la școală :

Știind că chiar să învețe cineva-n Academii
Cînd va intra-n școala lumii îi lipsesc să știe mii.

De călătorii dincolo de granițele țării și alte agremente-anexe, Anton Pann n-a avut parte decît de drumurile nesigure ale expatrierii întîiilor ani, apoi de un drum plin de farmecele naturii pe care le invoca în versuri nu lipsite de frăgezime („*Munților, fiți mărturii — că prin voi călătorii — cu sufletul plin de dor — și inima de dogor*“.), spre Brașovul, unde avea să poposească în 1828 cu nepoata stareței Platonida de la Minăstirea Dintr-un lemn, aventură galantă ce avea să dureze 10 ani, și poate, de un drum pînă la Buda, în care și Gaster ar fi înclinat să creadă, dar care pare puțin probabil și care n-ar fi putut fi în nici un caz voiajul unei luni de miere. Școala lumii Anton Pann și-a făcut-o — am zice — pe picior, în Bucureștii primei jumătăți a veacului trecut în care amestecul de feudalism oriental și de pseudocivilizație apuseană se încrucișau în modul cel mai strident și despre care vorbește, între alții, cu inegalată savoare, călătorul Stalislas Bellanger în cele două voulme ale lucrării sale atît de ciudat intitulată pentru urechile noastre : *Le Keroutza Voyage en Moldo-Valachie*, Paris, 1846 (de fapt celebra și dezmădulătoarea căruță a poștei, pe care avea s-o cînte într-o pagină nu mai puțin vestită și marele vornic Iordache Golescu, cam pe vremea cînd și Gogol, în alt plan și cu alte orizonturi, slăvea iureșul înăripat al troiceii) și din care mi-aș îngădui să desprind următoarea planșă, tipică pentru atmosfera întregului album al istoriei noastre sociale la timpul acela :

„*În Moldo-Valachia robul abundă ca iarba și crește vîzînd cu ochii. Întrebuințarea robilor întrece orice imaginație. Un rob ca să umple ciubucul, unul ca să-l*

aprinde, unul să-l ducă stăpînului, un altul să-l privească în timp ce fumează, în picioare, nemișcat, cu mâinile încrucișate pe burtă. Un rob să-i aducă o dulceață, un altul pentru un pahar cu apă și un altul peșchirul; un rob care să-i ridice de jos basmaua. Alți cinci robi ca să-l îmbrace, să-l radă, să-i pieptene barba, să-i spele miinile, să-i potrivească părul; alți cincizeci de robi pentru treburile casei, pentru apartamente, îmbrăcăminte, bucătărie, trăsuri, cai, hamuri, chiar robi pentru robi, deoarece și cei ce slujesc au nevoie să fie slugiți, fiindcă n-au vreme să se îngrijească de ei, fără să mai socotim vizitiii, feciorii din casă, vătăjeii, în sfîrșit arnăuții etc., etc.“

Fuziunea aceasta de orientalism și de note occidentale, la care ne-am referit, este una din trăsăturile caracteristice ale personalității lui Anton Pann și ea se traduce nu numai în activitatea lui de două planuri, psaltică și mirenească sau în atributele vestimentare ale trecutului, așa cum ni le-a transmis majoritatea portretelor lui, scriptice sau desenate, dar ea transpare și din amestecul de noțiuni și vocabule, din aspirația nesățioasă de a asimila orice nouă cunoștință, de a face loc oricăror cuceriri ale progresului. Un exemplu, simbolic am spune, îl putem afla din chiar informațiile ce însuși ni le procură despre starea tipografiei sale, înființată în 1843, de unde au ieșit atîtea din publicațiunile și calendarele sale, tipărituri de osebită curatețe tehnică, în frumoasă cirilică, cu notația melodiilor, numai psaltică pînă în 1854 cînd își anunță clienții că tipografia lui are și note europene pentru tipăritul cîntecelor, atît vocale cît și instrumentale. În climatul acesta compozit, sub raportul social, în care starea literaturii naționale se afirma pe zi ce trece (e vremea lui Eliade, a lui Grigore Alexandrescu, a lui Bolintineanu, a lui Negruzzi, a lui Alecsandri, a lui Mureșanu — fără a mai aminti, cum afirmă Bolintineanu, și pe Tudor Vladimirescu, cel mai mare

poet de la începutul veacului, după a lui părere); în negurile biografice ale începuturilor, despre care am amintit și trudind din greu, cum vom arăta, în îndoitul lui oficiu de translator al cîntărilor bisericești și de colportor al bunurilor populare, nu numai se formează dar și înflorește geniul lui Anton Pann („smeritul geniu“ al lui Anton Pann, cum spune Iorga, în preziua tragicei lui dispariții dintre noi, el, care în pragul acestui veac vorbea, necrezînd că greșește prea mult, de Anton Pann ca de un „*Anacreon în papuci*“ și ca de un „*cîntăreț de giumbușuri*“), iar felul cum evoluează de la versurile informale ale *Hristoitiei* la variațiunea de ritmuri din tălmăcirea *Noului Erotocrit* pentru a ajunge la marile construcții epice, de o originalitate și de o desăvîrșire întru totul unice, din *Povestea vorbei* și *O șezătoare la țară* constituie, prin cîtă stăpînire, măiestrie și asimilare a spiritului popular manifestă, un miracol — un miracol ce nu poate fi asemuit decît celui alt miracol al literaturii noastre : *Didahiile* mitropolitului Antim Ivireanu, răsărite și ele dintr-un pămînt tot atît de misterios. Dar paralelismul ar merita să fie reluat și dus mai departe.

În condițiile acestea, în care misterele obîrșiei se transmută, la capătul unui proces prelung de multe decenii, într-un miracol autohton de cea mai pură expresie, nu e nici o mirare dacă, în tulpina biografiei lui Anton Pann, s-au putut altoi atîtea elemente fanteziste și dacă s-a ales mai mult de un portret legendar, chiar fabulos. Cîte ceva s-a văzut din chiar rezervele cu care am înregistrat amintirile lui Ion Ghica referitoare la scriitorul nostru. Înainte de a încerca să schițăm un portret, sumar, însă ceva mai aproape de realitate, se cade să ne oprim la un text de restrînsă circulație pe care l-am putea privi drept varianta, nu numai idealizată dar oarecum în mărimă naturală, a portretului lui Ghica. Și ne mai oprim la el și dintr-un foarte legitim sentiment de solidaritate literară. Căci o comemorare este un prilej

de cinstire nu numai a celui omagiat dar și a celor care în cursul anilor, au vorbit frumos despre sărbătorit. E vorba de schița intitulată : *Anton Pann* pe care o publică în 1900 (*Noua revistă română*, nr. 4 din 15 febr. 1900) Dimitrie Teleor, poet dintre cei minori, însă nu lipsit de simțul umorului și care a precedat cu bune stampe de epoca *Pajerele* lui Matei Caragiale și îndeosebi sonelele acestuia cu tipuri și moravuri bizantine. Totul, se va vedea, e imaginat cu fantezie și justete, de un bun cunoscător al veacului, de unul care a iubit acest veac în toate particularitățile și de asemenea în cei mai reprezentativi dintre exponenții lui, cărora le-a răspuns însutit plăcerile morale cu care aceștia l-au îndestulat. Povestirea începe în genul cunoscutelor scene de epocă, consacrate de Filimon. O butcă boierească ia pe Anton Pann din mahalaua lui, a Vergului, și îl depune, după ce trece și prin mahalaua Lucacilor, în mâinile obsecchioșilor arnăuți, la casa pitarului Șerban Mantea, de pe podul Mogoșoaiei. Pitarul are un glas plăcut, cîntă duminicile în strună, ca defteriu, se însoțește și cu ghitara și cum i-a plăcut peste măsură unul din cîntecele de lume la modă, ține nu numai să-l învețe, dar și să-l audă cîntat de autorul lui. Și Anton Pann cîntă spre marea desfătare a pitarului cîntecul *Verde sălcioară, dragă Mărioară*. Entuziasmat, boierul îl îmbrățișează și-l sărută. Și după ce „Antonică“ (așa îl alintă boierul pe cîntăreț) destăinuiește pitarului cum au luat naștere unele din cîntecele compuse de el, în drumurile lui prin sate, boierul îi umple fesul cu icosari, cu nasfișe, cu rubiele, constantinați, lire, firfirici, pînă și cu caimele, și după ce-l asigură că o să-l mai invite „cînd o mai avea inimă albastră“, poruncește și butca readuce pe cîntăreț cu același ceremonial în mahalaua sa. Interiorul cîntărețului este al unui gospodar, care ține, s-ar zice, răbojul plăcoanelor și veniturilor. Soția îi dă toate informațiile : curcanul fript care așteaptă pe sobă e de la popă Nae

din Silvestru, cei 12 pui de la protopopul de Dimbovița au intrat la coteț, însă mielul promis de pomojnicul Năstăsescu n-a sosit încă. Cît despre banii întinși pe masă sînt aduși care de preoți, care de cinovnici pentru felurite cărți vîndute : 14 sfanți după *Muzichii*, 6 sfînțoaice de pe *Povestea vorbei*, doi galbeni din vînzarea *Calendarelor* și cîtorva trupuri din noul *Erotocrit*, *Spitalul amorului* etc. Și pe de asupra gologanii. „*Pune-i la bisactea*“ hotărăște Anton Pann. Porunca privește de bună seamă și comoara cu care-l încărcase pitarul (dar Teleor nu insistă) și cei doi soli se așază mulțumiți la masa rotundă și joasă. Prînzul, cum se bănuiește, e bogat și divers. Peștele e de la Snagov, trimis de părintele egumen. Iar cele două clondire din vinul starețului de la Căldărușani sînt tocmai binevenite ca să aibă în ce să înoate peștele. Aceasta e toată schița, aproape o natură moartă în două planuri și dacă i se poate reproșa ceva, e poate tocmai viziunea ei generoasă. Căci lucrurile nu se petreceau chiar atît de trandafiriu cum le imagina Teleor, nici chiar în vremea cînd Anton Pann își avea tipografia sa proprie. Nenumărate sînt prilejurile de tînguire și ele apar la loc de cînte în prefețele tipăriturilor sale și nu mai puțin în cele două testamenturi, cel din 1849 și cel din 1854, redactat cu mai puțin de trei luni înainte de săvîrșirea lui din viață. Testamentele, se știe, nu mint, fie ele mici sau mari, după pilda extraordinarului boem Villon, fie în proză și versuri alternate, cum le potrivește Anton Pann. Singura retușare de la un testament la altul, afară de modificările impuse de ameliorarea relațiilor cu fiul din prima căsătorie, părintele Lazăr, este una de ordin stilistic și ea emoționează cu osebire. În loc de : „(aici s-a mutat cu jale în cel mai din urmă an) — care-n cărțile sale — se citește Anton Pann“, cum figurează în prima diată, rotunjește : „...cel ce în cărțile sale — se subscrie Anton Pann“. Avera ce testează prin cele două diate, în afara tipografiei, se com-

pune mai cu seamă din cărți, sau cum spune Anton Pann : *niste cărți* rămase din cele tipărite cu ajutorul abonaților. Din ele se vor împlini diferite danii și se vor întoarce și banii împrumutați de tipograful patron fie din zestrea soției, fie din a surorilor ei. Cărțile acestea, pentru care mărturisesc lungile liste de prenumerați, atât de valoroase pentru reconstituirea stărilor sociale și a afinităților literare ale timpului, și din care cu însăși cuvintele testamentului „*vindea cu încetul ca să-și țină cheltuielile casei*“, n-ar fi apărut dacă n-ar fi înțilnit suflute înțeleghătoare (dintre fețele bisericești), care să-și ia asupra lor cheltuielile tiparului sau, cum se spune în aceeași de a doua diată : „*Alte lucruri, afară de cele mai sus zise, nu am fiindcă tot într-una din agonisita mea am cheltuit și cheltuiesc spre a îndeplini* lipsurile tipografiei, carii sfârșit nu au“. Frază grea de sens și plină de tilcuri asupra cărora nu zăbovesc și care explică acele lungi și ritoricești dedicații din fruntea tipăriturilor, păstrate totuși în limitele celei mai corecte convenționalități. Într-o astfel de dedicație către părintele Veniamin de la Mănăstirea Bistrița se destăinuie cu sinceritate, mărturisind, pentru a folosi înseși cuvintele lui :

„Intristarea ce mă cuprinsese pentru puținii abonați ce-i făcusem în umbletele mele într-o lună de zile, pe la toate mănăstirile de peste Olt, cît nici cheltuielile drumului nu scosesem.“

Acestea se petreceau în 1847, anul în care după o lungă activitate de tălmăci și editor, avea să dea la lumină întâiul tom din marea sa lucrare *Povestea vorbei* și imaginea unui Anton Pann umblînd cu pantahuza, ca să poată face față cheltuielilor de tipar și, implicit, de de subsistență nu aduce nici pe departe cu portretele acelor patroni și rechini de editură pe care junețea noastră i-a cunoscut prea mult, din nefericire. Alteori nemulțumirea lui împotriva abonaților rezistenți ia formele adevăratei satire, de bună calitate, precum în următorul

fragment din dedicația către protopsaltul sfintei Mitropolii, Grigorie Enghiurliu, în care sub forma unui dialog, gândul său îl lămurește pentru ce cîntăreții bisericilor nu află cu cale să se aboneze și de ce ar trebui să-i lase în plata Domnului :

O Doamne, îmi zise gândul, îți strici vorbele în vînt.
Vrei să-i procopsești cu sila și să-i prefaci din ce sînt ?
Dece să se aboneze și carte belea să-și ia ?
Cine o să stea să învețe cîte se coprind în ea ?
Învățătura nu este s-o ia așa, ca un hap,
Ci pe lîngă plată, cere și cam bătaie de cap.
Și atunci cine să doarmă și să umble haimana,
Să taie cîinilor frunză și s-alerge la cană ?
Geaba umbli cu umărul lumea să o îndreptezi !
Zi tu cît vrei, mii și sute, că în școală nu-i mai vezi,
Și ce au dacă nu-nvață ? Au doar cîntăreți nu sînt ?
Păsările nu știu note, nici pe psaltichie cînt
Și-uite ...oamenii prin crînguri alerg să le prinză vii.
Și-alții dau bani pentru ele să le cînte-n colivii.
Cucul au nu și el este un foarte bun cîntăreț ?
Că uite îl pun în ceasornic și dau pentru dînsul preț !
Dar ce zici de pitpalacul ? Nu e și el muzicant.
Că cum mai cîntă săracul, glasul lui este berlant !
Îl cumpără și nu întreabă la școală de a urmat,
Sau cumva să cerceteze de are vr-un atestat !
De aceea, pe ei lasă-i după cum sînt învățați
Și-ți caută de trebșoară și de ceilalți abonați.

Însă opera aceasta de translator al cîntărilor bisericești care a făcut deja și va mai face obiectul de studiu al specialiștilor, ca și aceea de întocmitor de tratate de muzică interesează pe cercetătorul de rînd al istoriei literare și prin altceva decît acele referințe biografice, atît de prețioase, în reconstituirea portretului netrucat al lui Anton Pann. Și pentru a ne limita la o singură lucrare, din acest domeniu, ne oprim o secundă la amintita *Gra-*

matică a melodiei din 1845 sau pe titlul ei prim : *Bazul teoretic și practic al muzicei bisericești*. Cine se ocupă și se preocupă de evoluția spirituală a scriitorului nostru, nu va nesocoti, o dată cu treptata lui desăvârșire în meșteșugul versului, și proza sa, fie aceea din prefețe, fie aceea din introducerea tratatelor, unde și dacă substanța este oarecum de circulație obștească, într-un meridian în care cultura grecească și tălmăcirile atîtor opere filozofice erau de tradiție, expresia însă trădează pe cel ce regîndește acea substanță, pe scriitorul care își durează dintr-al său un tipar propriu de comunicare. *Bazul teoretic...* în speță, are, în afara unei bogate introduceri, plină de informații valoroase pentru istoricul muzicii orientale la noi și o prefață *Către iubitorii de muze*. Muzica, zice Anton Pann, ținîndu-se cu fidelitate pe urmele mitologiei, s-a creat treptat și sub directă inspirație a muzelor, ce sînt după definiția scriitorului, „zeitățile științelor și ale frumoaselor meșteșuguri, care întovărășea pe Apolon... fecioare foarte strălucit îmbrăcate, (ce) fiecare din el se socotea ca o prezidentă a unui meșteșug particular, al căruia purta și simbolul caracteristic“. Și după ce vorbește de Euterpe sau zeița muzicii, trage concluzia etimologică, „așa dar muzica își are numele de la muze“ iar mai departe : „Muzica este gîndirea oamenilor învățați“ și aforismul, desprins pare-se, ceea ce nu-i o vană ipoteză, din cutare dialog platonician, e glosat în notă precum urmează : „Din istorie cunoaștem pe Orfeu tracianul, pe Muzeu Atineanul, Pitagora, Socrate, Aristotel, Platon, Quintilian“ și juxta-punerea aceasta de personaje mitice, de filozofi și retori nu e lipsită de savoare. Din notele polemice ce nu lipsesc acestei lucrări de teorie și care punctează ici și colo greutatea expunerii, vom reține două : una inspirată de Cucuzel, faimosul psalt din vremea lui Iustinian, a cărui schiță biografică o și dă într-o notă a tratatului și ea ironizează modestia acelor

mulți „care (pentru că) adaugă sau scad un accent, mai ales în veacul nostru, se cred Cucuzeli“. Cea de a doua e aproape un leitmotiv la Anton Pann și ea arată că profesorul nostru de psaltichie era sensibil la critici, mai ales când ele erau neîntemeiate. Dialogul dintre profesor și discipol ajunge la întrebarea „care sînt semnele caracteristice desăvîrșitului muzic“ și răspunsul formulează cu claritate cele șase legi, care se referă atît la cunoașterea canoanelor, deci la arta de interpret, capabil să „așîte patimile auditorilor“ cît și la aceea de creator de muzică sau cum se exprimă cea de a șasea regulă : „Să faci (muzicul desăvîrșit) felurimi de poeme ale sale mișcate dinăuntru sau după cererea altuia“. Și paragraful e alimentat de o prea copioasă notă :

„Afară din aceste șase articole, cel ce are desăvîrșire și putînd, după cum voiește meșteșugul, faci poeme și scrie, și învețe și judecînd scoată hotărîri ; iar cel ce nu știe nici desăvîrșirea acestora, nici nu poate să le întrebuițeze acestea, să nu întreprinză a judeca pe al altora, ci să tacă ; căci tăcerea mai bună este la acel ce nu știe decît a judeca (în sensul : a critica) după cum zice Dionisie Ariopagitul «sau zi ceva mai bun decît tăcerea sau taci».“

Notă din care se pot reține cu egală satisfacție, atît atributele autonomiei creatorului stăpîn pe arta sa, exprimată prin tot atîtea imperative (facă, scrie, învețe, scoată) cît și proverbul „sau zi ceva mai bun decît tăcerea sau taci“, ce se întîlnește și în Povestea vorbei, fără indicația sursei, firește, și de care nu ne putem sluji ca de o prea comodă punte de trecere la acea parte a operei lui Anton Pann, care l-a înscris în memoria zeilor de generații ale cititorilor săi și căreia istoria noastră literară, înțelegînd prin aceasta totalitatea membrilor acestui tribunal superior, fie ei judecători literari de meserie, fie diletanți cu gustul și cu judecata nu mai puțin sigure, i-au acordat atestatul de imortalitate.

Vom trece mai repede, cum e și firesc, peste întâia dintre publicațiile sale, acele *Cîntece de stea*, operă de circulație vastă care a întreținut făclia tradițiunilor, mai pe tot întinsul teritoriului nostru național, în care și-au aflat adăpost stihuri din felurite izvoare, psalmi în spirit popular, tălmăciți de mitropolitul Dosoftei și poezie populară de cel mai autentic folclor, și despre a cărei largă difuziune cu adevărat miraculoasă, la care melodiile notate de Anton Pann nu puțin au contribuit, și cu efecte neîndoioase în închegarea unității noastre culturale, specialiștii noștri s-au ocupat în lungi și docte excursuri. Ajunge să pomenim — și cu aceasta omagiul nu se întoarce tot la Anton Pann, pricină și prilej atîtor aduceri aminte? — să pomenim, zic, pe acela care după Hasdeu și Gaster a consacrat cărților populare, una din cele mai erudite monografii, am numit pe profesorul Nicolae Cartoian. Un proces identic de difuziune și de înrîurire asupra poezilor, culți de astă dată, în speță a Văcăreștilor, a fost urmărit și cu privire la tălmăcirea în versuri pe care Anton Pann a făcut-o din grecește în 1837 de pe *Noul Erotocrit* al serdarului Dionisie Fotino, unul din foștii săi dascăli. Romanul celor doi îndrăgostiți cretani, pe care vicisitudinile soartei îi despart, cu noi și noi obstacole pînă la fericita regăsire din urmă, poemul cu care și-au mîngîiat nostalgiile romantice toate generațiile dintre apariția cărții și sfîrșitul veacului al XIX-lea a lăsat multe ecouri în literatura noastră și ele au fost investigate, încă din 1920, într-o doctă monografie a prof. V. Grecu, Alecsandri, Ion Ghica, Eminescu au invocat în felurite prilejuri numele poemului lui Cornaro și al eroului său epomin, chinutului de Eros — *Erotocrit*. Una din problemele ce păreau insolubile, era aceea a obîrșiei poemului și a felului cum va fi pătruns din literatura galantă a evului mediu, căci aceasta era evident, în literatura neogreacă. Dar și această enigmă a fost dezlegată, odată cu studiile de acum vreo

două decenii, tot ale profesorului Cartoian, care a identificat modelul *Erotocriticului* în romanul francez *Paris et Vienne* din secolul al XV-lea. Cine vrea să se convingă de măiestria cu care e urmărit paralelismul dintre cele două poeme, sau să se informeze de toate celelalte probleme conexe, va citi cu încântare intelectuală, superioară celui mai pasionant roman de aventuri, amintitul studiu al prof. Cartoian. Noi ne vom opri la ceea ce este propriu cercetării noastre, căutînd să surprindem în tîlmăcirea lui Anton Pann de la 1837 punctul de răscruce al meșteșugarului de versuri, deoarece *Noul Erotocrit* reprezintă o astfel de punte între stihurile dinainte, precum *Îndreptarul bețivilor* de la 1832 și *Hristoitia au școala moralului* de la 1834 și cele de după *Erotocrit*, cele două mari poeme ciclice, *Povestea vorbei* (prima înfățișare în 1874) și *O șezătoare la țară* de la 1851—1852, opere capitale și încununînd cu laurul clasic o activitate neobosită în slujba norodului. Cîntarea a IX-a din *Îndreptarul bețivilor* amintește de „*Bețivii strînși colac — Prin mahala la Izvor — Și la Breslea în pridvor — Dar mai mult și mai virtos — Pe la Tabacii de jos*” și aceste detalii de ordin topografic, ca și afirmația că „*Nu poate om socoti — Nici de a le povesti — Crișmele din București — Bordeele mîhălești*”, e cam tot ce se poate salva din această broșură, ce nu adaugă nimic literaturii bachice autohtone, care avea să ajungă la realizări de mare artă ca aceea a lui Eminescu din binecunoscuta postumă *Umbra lui Istrate Dabija Voevod*. Cît despre „*laudele vinului și pelinului*” cu care se încheie broșura, ele semnaleză doar preferința pentru „*vinul de Drăgășani*”, ceea ce duce cu gîndul la preferințele marelui vornic Iordache Golescu pentru „*vinul de Pitești*” și apoi „*de Sutești*”, cu care stropea vestitul praznic din tîlmăcirea sa localizată după *Iliada*. În materie de vin, de acel „*Vinum bonum et suave — bonis bonum, pravis prave — cunctis dulcis sapor, ave — mundana laetitia*”,

din cutare cîntec medieval latinesc cu bună circulație în literatura noastră, e preferabil — cred — să rămînem la postumul distih eminescian, atît de nevinovat, atît de judicios totuși :

E vinul d-azi mai rău ca cel de eri, amicii mei,
Mai bun ca orice vin băut, e cel pe care-l bei.

Despre versurile din *Hristoitie du școala moralului* care „învățã toate obiceiurile și nãravurile bune“, Iorga decreta, cu darul său incisiv : „*Stihuri rele de citit, bune de urmat*“. Și adevărul este, că dacă acest cod, așa zicînd, de maniere elegante, cum s-a spus mai tîrziu, sau mai simplu de bună-cuviință, poate sluji la alcătuirea cîtorva planșe din trecutul nostru vestimentar, nu ne-ar mira să vedem pe unul din graficienii noștri, ilustrînd o strofă ca aceasta, ce se-ntîlnește, aproape identică și la antecesorul Naum Rîmniceanu, de un caracter atît de oriental, în versuri nu chiar atît de informale, legendă apropiată și, dacă nu mă înșel, sorginte semantică a unei lungi serii de locuțiuni populare pe care dicționarele noastre le înregistrează cu lux de amănunte (*tîrîie brîu ; a călca pe brîu ; a se ținea de brîu cu cineva ; a vorbi d-o-a brîul cu cineva, etc., etc.*) :

Brîul iar de a-l descinge,
Ș-al întinde, d-a-l încinge
Niciodată nu se cade
Altul de față cînd șade ;
Ori brînișorul să-și lege,
Și între alții să-l deslege,
Ori marginile să șază
Afară, ca să se vază,
Aceasta iar să se știe
Că e mare nebulie.

De la preocupările acestea, așa zicînd locale, transpuse în versuri fără pretenție, nedate la rîndea, pentru

a vorbi meșteșugărește, Anton Pann trece la tălmăci-
rea *Noului Erotocrit*, operă de vizibil travaliu literar, la
care a trudit din greu într-o vreme cînd și sănătatea-i
lăsa de dorit. Cei trei ani de distanță, ce separă ver-
surile de pînă acum de poemul din 1837, sînt sub rapor-
tul reușitei artistice, incalculabili. Cerințele subiectului,
varietatea compunerii, exigențele modelului, alternarea
tiparelor metrice au silit pe scriitorul popular să-și
adauge noi coarde la liră și să înstruneze uneori crîm-
peie de adevărată poezie. Cîteva exemple vor fi de ajuns.
Despre vraja cîntecelor lui Erotocrit care-i robise sufle-
tul, Aretuza gîndește în sine :

Se vede că r-a-i minciună ce să aude băsnînd ;
După cum se povestește și pentru acel Orfeu
Ce-n compunerile sale așează ăst semizeu :
Că poezia se cade de a se încununa
Cu soru-sa Muzikia, și a se împreuna.

(o notă pentru Muzikie, o echivalează cu muzica vocală
și glosa era de așteptat din partea profesorului de cîntec).

Erotocritul transpune medievalele *tournoi* ale occi-
dentului în Bizanț și le adaptează moravurilor locale.
Între competitori figurează și Haridim, prințul Cretei,
impresionant în costumul și armura lui negre, simbol
al dramei pe care acest „ucigaș fără voie“ al soției sale
o purta prin lume. El se exprimă după împrejurări, cînd
în versuri suave („*A lunii lumină — cea dulce și lină —*
sta înnegurată“ etc.) și cînd în apostrofe vehemente ca
următoarele :

Karamanule sucite !
Aste ce le plăzmuiești,
Sînt fabule născocite,
Și minciuni varvaricești.

Adevărul, care este
De rușine nu-l vorbești,

Și bîrfeli de-al de aceste
Asupra-mi sbieri și răcnești,

și cine nu recunoaște în stihurile acestea abrupte, un ecou-două din înfruntările Vicleimului, în șlefuirea și popularizarea căruia Anton Pann își are merite neîndoielnice. Sînt apoi stihuri și metafore, simboluri sugestive ale felurilor stări sufletești, derivînd din original desigur, dar sădite cu gingășie și pricepere în frumoase glastre autohtone ca tot atîtea răsaduri de preț. De pildă : Aretuza nu doarme toată noaptea de farmecul cîntecelor lui Erotocrit și fără să-l vadă, îl simte aproape, deoarece spune stihul : „*De inima ei se lipise ca și viscul de copaci*“ ; de îndată ce se întunecă, Erotocrit, retras în ungherul lui tăinuit, își începe litania lui amoroasă ce întrece privighetorile sau cum spun versurile, în lexicul lor de epocă : „*Și cu atîta dulceață începe de a cînta — cît glasul de filomile cu totul întunecă*“ ; „*O noroc pizmaș — O noroc cumplit*“ vituperează un stih din „cîntecul“ Zilei a doua și el duce în domeniul mai mult sau mai puțin convențional al irmoaselor sau cîntecelor de lume, din care Anton Pann a făcut o așa de bogată colecție în *Spitalul amorului*. În timp ce „cîntecul“ Serii a VII-a face apel la peisaje mai conturate și mai inextricabile : „*În labirintul acesta în care eu am intrat — Nu crez că-oi scăpa vreodată, că de tot m-am încurcat... Unde-mi este acum steaua în care mă rezimam?*“ Și în fine, pentru a putea trece mai departe, iată și acest „cîntec“ din seara a VI-a, ce n-ar trebui prea mult laminat ca să devie un madrigal melodios, cel puțin la nivelul madrigalurilor sentimentale din opera fraților Văcărești :

Trandafirii cum te zăresc,
Se schimb' pe loc, nu mai roșesc,
Foile li se veștejesc.
Și fără de nici o față să scutură la pămînt.

Crinii cei albi îngălbenesc,
Ard, se pîrlesc și se sbîrcesc,
Mucezesc, de tot se sfîrșesc.
Și cuprinși de o negreață, îi vezi parcă nici nu sînt

. . .

Numai o cătare-a ta,
Ori la cine să va uita,
Îl omorîră de tot să va,
Și cînd va vrea, iar îndată îl scoală și îl face viu.

Spuneam că *Noul Erotocrit* de la 1837 a fost pentru autorul *Șezătorii la țară* o școală din cele mai utile, sub raportul meșteșugului scriitoricesc, al peregrinărilor de lungă escală, cum și este de fapt, dimpreună cu *Povestea vorbei*, această odisee valahică a lui Moș Albu, care atîtea vede, aude și înregistrează în călătoria sa plină de peripeții. Modelul unei narațiuni atît de perfect încheiate ca romanul de dragoste al tinerilor cretani nu va fi fost fără înfrîurire în hotărîrea de a da o compunere epică, de mari proporții, ingenios articulată, cu tot episodismul fatal, pe care intercalarea cîntecelor bătrînești, a bocetelor, a cimiliturilor sau a unor povestiri de sine stătătoare îl implică. Altminteri, originalitatea revine întru totul scriitorului nostru. A ne refugia într-o formulă, ce-i aparține desigur dar atît de vagă, precum că toate aceste materiale, ghicitori aici, dincolo proverbe, povestiri, legende, cîntece bătrînești, și cîntece de lume, ar fi „*de prin lume adunate și iarăși la lume date*“, înseamnă a ocoli miezul problemei și a o subestima. Chestiunea s-ar mai putea pune în forma aceasta simplă, pentru a nu spune simplistă, pentru o culegere ca *Spiritul amorului* în care majoritatea textelor și melodiilor (293 cîntece, 167 melodii) sînt de proveniență străină, cu toate că și aici o anumită prudență ne îndeamnă să sub-

scriem mai curînd la concluzia specialiștilor (profesorii George Breazul și N. Cartoian) pentru care ultimul cuvînt, mai corect cuvîntul just n-ar putea fi rostit decît în ziua în care s-ar realiza o ediție integrală, acel *corpus critic* al tuturor cîntecelor de lume, singurul în stare să distribuie paternități, să descopere contaminări, altoiuri și transferuri de la un poet la altul, dintr-o regiune în alta. În ziua aceea își va fi destăinuit toate secretele și colecția de „*Irmoase ce se cîntă după o masă sau cîntece de lume din jumătatea întîia a secolului*“ pe care Eminescu le-a caligrafiat în două din manuscrisele sale în anii 1875—1876, și din care a tors, cum se vede din frecvența condeiului său și cum am încercat să arătăm și în articolul nostru *Sonet și cîntec de lume la Eminescu*, mai mult de un fir de mătase în cîteva din poeziile sale cele mai personale. Pînă atunci să reținem cuvîntul celui mai competent dintre istoriografii muzicii de la noi (profesorul Breazul) care nu pregetă, cu toate rezervele cîte schițează, să spună despre *Spitalul amorului* că este „o *culegere unică*“. O atare cumpănă însă nu-și are rostul cînd e vorba de lucrări ca *O șezătoare la țară* și *Povestea vorbei*. Lor li se poate și trebuie să li se aplice excelenta formulă cu care Caragiale își epiloga pe al său *Kir Ianulea* inspirat, cum se știe, din Belphegor-ul lui Giovanni Brevio și al lui Machiavelli: „Căci, fără îndoială, notifica în pur stil juridic Caragiale, de cînd lumea poveștile sînt ale lumii, însă firește felul povestirii lor rămîne oricînd al povestitorului, — precum Maica Precista e a tuturor creștinilor, dar o icoană cu chipul ei e a meșterului care a zugrăvit-o în felul lui. Îndură-te, tu, prea sfîntă și pururea Fecioară, de toți zugravii și ajută-i să nu prăpădească vreme și vopsea degeaba.“

Ce durabil cap de operă a scos Caragiale, adaptînd o poveste de circulație universală la meridianul nostru valah, ce minunat pervaz a potrivit acestei icoane originale, cu toate că motivul e străin, fie cine își amintește

cu prisosință. La fel și cu Anton Pann în cele două poeme ale sale. Ajunge să amintim un singur exemplu, fără a-l dezbate, apologul cunoscut sub numele *Osîndirea strugurelui* (Condemnatio uvae) din *Povestea vorbei*. Studii speciale (Gaster, Cartoian, Ioana Andreescu, Ariadna Camariano) au închinat acestei fabule toate diligențele în urmărirea versiunilor în proză cîte au circulat la noi, în stabilirea filiațiilor urcînd pînă la archetipul bizantin din secolul al XIII-lea, și ajungînd la concluzia că, și dacă localizările, unele de o extremă savoare, n-au lipsit versiunilor în proză, singur Anton Pann a ridicat scena aceasta de moravuri administrative la nivelul unei comedii în versuri, cu personaje bine caracterizate, cu acțiune dramatică, cu umor, cu moralitate. De asemenea studii speciale au fost consacrate și încă de timpuriu (Schullerus, G. Dem. Teodorescu, Zanne) *Culegeri de proverburî*, cum sună titlul în prima lui parte la *Povestea vorbei*. Însă aceasta nu rezolvă nimic. E drept că fiecare povestire e precedată de adevărați ciorchini de proverbe, ce-și trec unul altuia, ca silogisme, esențele de înțelepciune și că povestea ce urmează este ilustrațiunea celui mai sugestiv dintr-însele. Însă meșteșugul de a aglomera fiecare ciorchine în parte, ca și versificarea celor mai multe din ele, ține de însăși arta lui Anton Pann. Proverbele acestea care preludează narațiunea nu sînt aruncate la împlinire. Iată ce n-a înțeles cutare editor, plin de bunăvoință altminteri, care a prezentat povestirile epurate de proverbe, încredințat că în felul acesta sporește valoarea lucrării. Cine vrea să se convingă de originalitatea lui Anton Pann în materie paremiologică să compare într-un sector oarecare proverbele din *Povestea vorbei* cu corespondentele lor nude din marea colecție, atît de prețioasă sub atîtea alte aspecte, a lui Iordache Goleescu. Astfel încadrate și uneori întreșute, povestirile ce urmează cîștigă în rezonanță. Cît despre darul însuși

de povestitor al lui Anton Pann (despre geniul său, am putea spune), o mică demonstrație înainte de a sfîrși, nu cred să ne păgubească. Mari magiștri ai criticii, precum Sainte Beuve, Thibaudet, Ernst Robert Curtius au echivalat folosirea citatului, cît mai copios, cu însăși rațiunea de a fi a criticii. Așadar... păcatul nostru e pe jumătate mărturisit. Din *O șezătoare la țară* voi desprinde acel crîmpei care precede concursul de cîntece bătrînești („*Pe culmița dealului — Dealului Ardealului etc.*“) și alte producțiuni ale muzei populare. Șezătoarea e în toi, moșneagul a sfîrșit cu ghicitorile, cînd tocmai pică între oameni kir Iani, arendașul. Fragmentul interesează atît prin tabloul, pe cît de sumar pe atît de sugestiv, a ceea ce este o șezătoare la țară, în contrast cu petrecerile orășenești, importante ca tot atîtea imitațiuni și contrafaceri ale Apusului — și ironia lui Anton Pann nu poate fi tăgăduită — cît și prin materialul lexical, inedit, a cărui cronologie poate sluji la întocmirea unui dicționar al pătrunderii elementelor străine în limbă. Preotul se adresează arendașului :

Jupîn Iani (așa chema pe arendaș)

Crez că ai avut petreceri frumoase pe la oraș ;
Acolo sînt baluri, cluburi, e teatru, e pic-nic,
Sînt soarele și alte care nu știu cum le zic,
De care d-ta poate pînă în gît ești sătul,
Și de soareaua noastră crez că o să rizi destul.
Fetele noastre sînt proaste, nu vorbesc politicos.
Nici știu să întoarcă polka și controdanțul frumos.
Ele, pe la soarele, toate furcile își iau
Spun, sporesc din gură multe și din mîini lucrez, nu stau.
Vreun lăutar de se întîmplă să aducă cinevaș
Nu-l pun la danțuri să cînte, după cum fac la oraș.
Ci îi cer ca să le cînte d-alde viteazul Mihai,
Trăgînd din arcuș o dată să zică zece din grai,
D-al de acestea și alte cîntece vechi bătrînești.

În *Povestea vorbeii* ne vom opri la una din cele mai minunate realizări ale ciclului, piesa a 97-a, intitulată mai adesea : *Sultanul și pescarul*, de un meșteșug și un farmec complexe, ce singură ar merita o amplă dezbatere și care brodează pe tema *Făgăduieli și daruri*, ilustrînd mai ales proverbul : „*nemuțumitului i se ia darul*” deși, cum se va vedea, tîlcul ei transcende mult dincolo de datele paremiologice. Povestea ne introduce de la început într-o lume de basm oriental, așa cum numai visul altoit pe cea mai strictă realitate este în stare să urzească și să dureze, confirmînd parecă o dată mai mult, teoria lui Hasdeu pentru care visul era matricea basmelor. Eroiî sînt, ca de obicei, la antipoziiî scării sociale : un sultan, obosit de bogățiile cu care norocul îl încarcă dincolo de limitele rezistenței omenești, fie ea și împărătească, și un pescar, sărac lipit pămîntului, cu o droaie de copii și cu o nevastă gîlcevitoare, cum e în firea lucrurilor, la casa nevoiașului. Întîlnirea între protagoniști se face, negreșit, la țarmul mării, această doică milenară a mitologiilor, unde pescarul „*șezînd și pește undînd*”, cum spune Anton Pann în limba-i totdeauna expresivă, e întîmpinat cu blîndețe de sultanul ieșit tiptil din palat, cum cere tradiția pentru un monarh blazat, ca să se mai preumbe. Și dialogul se aprinde în chipul cel mai spontan, stîrnit și alimentat de verva paremiologică a pescarului, de replicele lui pline de duh, căci scena, ca de altminteri întreg apologul, sugerează ideea unei excelente comedii pentru cel mai rafinat teatru de păpuși, cum se poate deduce din următorul fragment, trunchiat din necesitate :

Văzîndu-l sultanul golan și cu coraj răspunzînd,
li plăcu să mai vorbească și îl întrebă zicînd :

Sultanul

De unde ești ?

Pescarul

De unde mi-e nevasta.

Sultanul

Din ce țară ? Care ți-e patria ?

Pescarul

Patria omului este acolo unde i-e bine.

Sultanul

Ai copii ?

Pescarul

Unul în poale și altul în foale.

Sultanul

Ai vre-o stare ?

Pescarul

Proverbul îmi-e dovadă
Ce e pe mine și în ladă.

Sultanul

De ce ești sărac ?

Pescarul

Sînt sărac pentru că nu sînt bogat.

Sultanul

Cum trăiești ?

Pescarul

Te uită în față și mă-ntreabă de viață.

Sultanul

Ești nenorocit ?

Pescarul

Norocul se ține de mine ca pulberea după cîine.

Sultanul

Mai ai acasă vre-un ajutor ?

Pescarul

Numai eu sînt topor de oase.

Sultanul

Sărac ești de fel, ori scăpătat ?

Pescarul

Dacă tatăl meu a fost domn și eu nu sînt om, ce folos ?

Sultanul

Te văz scăpătat și nu te plîngi.

Pescarul

Cine cade de sine, nu plînge.

Omul singur ceea ce-și face nimeni nu-i poate desface.

Sultanul

Copilul pînă nu plînge, muma țîță nu-i dă.

Pescarul

Pînă vine cheful bogatului, iese sufletul săracului

Că

Sătul la flămînd nu crede.

Sultanul, cum lesne se ghicește, încîntat de prezența de spirit și de familiaritatea pescarului, scoate din sîn „portofeiul“ și scriindu-i o țidulă, îl trimite la vizirul, ca să-i dea o mie de lei. Zăpăcit de fericire, necrezîndu-și ochilor și abia dîndu-și seama că a vorbit cu sul-

tanul, pescarul aleargă la vizir, care (dar trecem peste detalii și amuzante și pline de tîlc) nu-i dă decît jumătate și cum pescarul se revoltă, îi confiscă totul și îl dă pe scări afară. Amărit, omul se întoarce la bîrlogul lui și scena dintre el și muierea lui, furioasă că nătingul ei de bărbat a dat cu piciorul în bunătate de noroc, e una din cele mai izbutite scene casnice, în care omul rezistă tot grație platoșei sale, să-i zicem, paremiologică. A doua zi scena se repetă, tot la țărmul mării, între sultan și pescar, apoi între pescar și muiere, pentru că din nou vizirul oprișe jumătate din cele două mii de lei cît scrisese sultanul pe țidulă. A treia zi iarăși, sultanul îi dă țidula pentru trei mii de lei și cum pescarul a prins minte și nu se mai revoltă, vizirul încîntat de lecția ce i-a servit, îi numără pînă la unul toți cei șase mii de lei dăruiți de sultan. Trecem peste toate aceste scene, grase de efecte comice, cu regretul că nu le putem reproduce ca să poposim la sfîrșit. A patra zi, pescarul nostru, se îmbracă „curat de rînd“ (expresia e a lui Anton Pann), își ia și o chesă bună de tutun, un ciubuc mare și pleacă din nou la țărmul mării. Sultanul e încîntat de înfățișarea prietenului său și îi cere la rîndu-i un serviciu. Dar poate că e mai bine să transcriem întreg acest grandios final, scutindu-l de echimozele noastre critice, oricît ne-ar fi plăcut să subliniem toate intuițiile fericite și toate efectele artistice la care se înalță de astă dată Anton Pann. Însă cititorul va reține și singur sînt convinși : fie, spre pildă, detaliul că deși în orientul celor o mie și una de nopți pescarul ar putea fi unul de pe la noi, devreme ce-l cheamă Udrea ; fie abisul ce desparte norocul statornic al sultanului de norocul aleatoriu al pescarului, dimpreună cu lecția morală (mai corect imorală) ce se degajă, după cum sînt convinși că va aplauda, cu osebire, lovitura de teatru cu care se încheie apologul, acel admirabil proverb al versului din urmă („*Dracu-și bate joc de om la bătrînețe*“) — talisman consolator, țe-

sut din resignație și spirit critic care opune castelelor iberice clădite pe nisip, granitul indestructibil al înțelepciunii populare :

Îi zise sultanul : — „Vezi așa se cade,
Ai văzut acuma ce bine îți șade ?
Aș vrea să știu numai, cum că tu de mine
Ai vre-o mulțămire că ți-am făcut bine.“

P e s c a r u l

„Găina bea apă și se uită la Dumnezeu
Sint gata în foc și în apă să mă arunc
Nu sint vrednic să mulțănesc.
A vrut norocul cu mine“.

S u l t a n u l

Lasă aste vorbe, s-a isprăvit gluma ;
Cer și eu o slujbă la tine acuma.
Tu știi mi se pare ostrovul cutare
Care un puț are adînc foarte tare.
Să te duci îndată acuma la dînsul,
Să te pui la gura-i și să strigi întrînsul :
— „Care e norocul sultanul ce-l are ?“
Și ieșind la vorba-ți să facă-ntrebare
Tu să zici : — „Noroace, m-a trimis sultanul.
Să-ți fac întrebare : dece-i ești dușmanul ?
Ce te-ai pus în pizmă și-i tot dai avere ?
Se roagă prin mine și milă îți cere,
Să-ți contenești ura de-ai da bogăție,
Că loc nu mai are unde să și-o ție.“

Pescarul îndată în luntre se puse,
Și drept la ostrovul acela se duse,
Găsind pe loc puțul și strigînd întrînsul
Ieși o fantomă îndată la dînsul.
Cu schiptru în mîină ca o-mpărăteasă.
În chipu-i frumusețe de cea mai aleasă :

Hainele, porfira-i cu totul galante
 Și împodobite numai cu berlante,
 De părea că este o rază soarească.
 Astfel nu putea om la ea să privească,
 Această fantomă, zic, sau nălucire,
 Făcu întrebare cu o dulce zîmbire.
 Zicînd : Ce e vrerea ? Pentru ce o chiamă ?
 Pescarul sărmanul, tremurînd de spaimă,
 Îi zise : — „Noroace, m-a trimis sultanul,
 Se roagă prin mine să nu-i fii dușmanul :
 Ce-i tot dai avere ? Că el sărac nu e,
 Nici loc nu mai are unde să o puie“.
 Fantoma îi zise : — „Du-te de îi spune,
 Că el dator este a mi se supune,
 Și să nu se ncerce a-mi da supărare
 Cu așa cuvinte de îngrețosare.
 Că mă pui în pizmă încă și mai tare
 Și îi mai dau încă de trei ori cît are“.
 Auzind pescarul astfel de cuvinte,
 Speriat peste fire și eșit din minte,
 Se-ntoarce, se pune în luntre și pleacă,
 Vreo întrebare fără să-i mai facă.
 Cînd plutea pe mare îi veni-n gîndire
 — „Nu întrebai, zise, d-a mea norocire ?
 Și cît mai degrabă înapoi se-ntoarce,
 Merge la puț, strigă : — „Noroace ! Noroace !
 Care e norocul lui Udrea Pescarul.
 Care pe sultanul făcu să-i dea darul ?“
 Și îndată îi iese — un negru c-arapul,
 C-o tambură-n mînă și sărînd ca țapul.
 El cum îl zărește, groaza îl apucă,
 Se întoarce în fugă grăbind să se ducă :
 Iar norocul negru zornăind tambura.
 Incepu deodată la dînsul cu gura,
 Strigînd : — „Fugi ! du-te ! Să nu-ți văd obrazul,
 Că nu mi se stinge nici acum necazul !

Ți-am slujit, sărace, ție mititelul.
Că mi se rupsesse la tambură telul,
Și-mi pierdui cu dînsa atuncea eu ceasul,
De-i îndreptai tonul și-i ascultai glasul.
Dar de n-aveam treabă, cum nu am cu anii,
Tu de la vizirul tot nu pupai banii.
Dar îți coc eu turta, nu te las în pace.
Am de furcă încă cu tine sărace" !

Și fugind pescarul, pe mare cu vasul,
I se părea încă că-i aude glasul.
— „Săracul de mine, zicîndu-și în șoapte,
Mult îmi este frică că-l visez la noapte“!
Cînd gîndea aceasta de spaimă, sărmanul
Și era aproape s-ajungă limanul,
Iese totodată o furtună mare,
Și-i împinge luntrea înapoi pe mare.
Valuri mari cît munții se ardîc cu spume,
Se turbură cerul, nu mai vede lume.
Luntrea lui ca paiul săltînd peste valuri,
Cînd se trăgea-n mare, cînd se da de maluri,
Se legăna omu-n biata lui luntriță,
Cum legeni copilul într-o copăiță.
Sta cînd aci valul în ea să se toarne,
Cînd pe dincoaci altu-n mare s-o răstoarne.
El văzînd că este-n primejdie mare,
Și de mîntuire nădejde nu are,
Începu cu jale pieirea să-și plîngă,
Să se tînguiască, mîinile să-și frîngă.
Și cînd el de groază plîngea, spuind multe,
Vine un val mare toçmai cît un munte,
Îi repede luntrea, o sparge de-o stîncă
Și el se afundă în marea adîncă.
Înghite la apă, — 'ncepe să se umfle,
Încit nu mai poate deloc să răsufle.
Și cînd el cu luntrea în apa cea rece

Se află în chinuri ca să se înnece,
Se deşteaptă-ndată din aceste vise,
Şi gîndind la ele întru sine-şi zise :
„Dracu-şi bate joc de om la bătrîneţe“ !

Am impresia — şi aş fi foarte dezamăgit să aflu că m-am înşelat — am, zic, impresia că în apologul acesta Anton Pann s-a ridicat pe culmea adevăratei poezii, aceea care creează ficţiuni eterne, născociri adică ale fanteziei, care deşi izvorăsc din realităţile vieţii de toate zilele, nu-şi leapădă niciodată straiile înstelate de Cenuşereasă ci, doar şi le ascund, după împrejurări, în vreun cotlon ferit de ochii indiscreţilor — acea poezie, care neîndoios de la Homer descinde. Departate de noi gîndul de a spune cumva cu aceasta că în aceste două mari creaţiuni întru totul originale ale lui Anton Pann (*O şezătoare la ţară* şi *Povestea vorbei*) totul este de calitatea, de perfecţia, de înălţimea şi transfigurarea textului citat. Cîtă vreme şi Homer atîpeşte din cînd în cînd, cum se spunea pe vremea lui Horaţiu, ce vină i s-ar putea aduce lui Anton Pann, a cărui viaţă a cunoscut mai mult truda decît bucuria, dar care în condiţiile biografice, de cultură şi sociale, în care s-a format, a putut totuşi să se ridice la o atare atitudine artistică ? Şi pentru că sîntem încă sub impresia apologului amintit, să nu uităm a spune că însuşi acest apolog a făcut obiectul de admiraţie al unora din spiritele cele mai luminate ale literaturii noastre. Căci pe lîngă frumuseţea lui intrinsecă, ce învinge secolii, *Sultanul şi pescarul* îşi are şi micul lui capitol de monografie. Deci, cît mai pe scurt şi urmînd numai firul cronologic : *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* de la Braşov, din august 1853 reproduce în integralitatea lui textul apologului nostru, precedîndu-l de un cuvînt preliminar, în care, între altele, se vorbea şi de Anton Pann ca de „un bărbat român, fără pretenţiune de autor, de poet sau măcar de literat, (ce) lucrează mai

de mult în via cea ingrată a literaturii noastre" și, cu toată rezerva ce s-ar părea că transpare din acest preambul, în care greutatea cade pe interesul folcloric, un lucru nu poate fi tăgăduit : în două numere consecutive, *Foaia pentru minte, inimă și literatură* reproduce tocmai pe cea mai poetică dintre parabole, acest minunat apolog *Sultanul și pescarul*. Și intuiția aceasta critică se cuvine îndeosebi consemnată, deoarece, cine zice *Foaia pentru minte...* sau *Gazeta Transilvaniei* zice Gheorghe Bariț, acea proeminentă personalitate transilvană, contemporană cu Bălcescu și Kogălniceanu, și întru nimic mai prejos de nivelul lor. Am pomenit la timpul ei inscripția cu care Eminescu cinstește în *Epigonii* pe Anton Pann și se știe îndeajuns în ce măsură tinărul poet de la 1870 e tributar *Lepturariului românesc*, al dascălului său Aron Pumnul, acea admirabilă antologie de proză și poezie românească, tipărită între 1862—1865 pentru uzul celor 8 clase de liceu. *Lepturiarul* face un bogat seceriș din opera lui Anton Pann. Fabule, parabole și narațiuni din opera acestuia împodobesc îndeosebi cele patru tomuri ale primelor patru clase gimnaziale. Nu lipsesc nici parabolele de amploare, precum *Osîndirea strugurelui*, așa cum nu lipsește nici apologul nostru *Sultanul și pescarul*, cu bine potrivit titlu : *Visul pescarului despre daruri*. Și din nou intuiția aceasta critică a dascălului bucovinean, mentorul învățăcelului Eminescu, bogată în sugestii, nu poate fi trecută cu vederea. Despre marele studiu însoțit de o bogată spicuire antologică din opera lui Anton Pann, pe care Vasile Alecsandri îl tipărește în fasciculele de februarie 1872 ale *Convorbirilor literare* vom spune și mai puțin, tocmai pentru că s-ar cuveni spus mai mult. Elogiul ia tonul panegiricului, când vorbește de *Povestea vorbei* ca de „un adevărat tezaur de spiritul și de înțelepciunea poporului român” și indispoziția lui Alecsandri e nemărginită când constată că Anton Pann „a fost pe timpul lui victima superbiei igno-

rante“ așa cum în timpul său chiar (e vorba de 1872) „numele lui Anton Pann deșteaptă mai mult imaginea unui psalt de strană decît suvenirul unui poet.“ Și Alecsandri știa ce spune, el, marele făurar de frumuseți folclorice, cînd paralel cu alte titluri glorioase din Anton Pann enumeră și *Sultanul și pescarul* iar despre opera lui capitală afirmă într-o frază proprie temperamentul său și cu o personală întorsătură de stil : „...însă el (Anton Pann) și-a dus veselia pe ceea lume, lăsînd în urmă-i un monument nepieritor : Povestea vorbeii !“

Tema acestui monument nepieritor al operei, mai durabilă ca arama — *aere perennius* — ce de la Horațiu începe, a ispitit mai pe toți scriitorii timpurilor, indiferent de modul, mai mult sau mai puțin orgolios, în care au exprimat-o. Va fi gîndit la ea, oare, și Anton Pann, el, care n-a trăit decît pentru cărțile la care trudea „nopti întregi“, cum însuși o spune în emoționantul epitaf, ce și-a redactat din timp și care figurează în cele două ale sale diate ? Că era conștient de truda sa și de înălțimea misiunii sale, de luminător al poporului, o dovedesc atît imensitatea lucrului înfăptuit în atîtea ramuri și în ciuda dificultăților, cît și experiențele scriitoricești, inexplorate încă, ce l-au dus la culmile adăvuratei poezii. „Talantul neîngropat“ de care vorbește în același epitaf nu este o simplă și circumstanțială reminiscență biblică. Talantul lui Anton Pann a fructificat și sporit nu numai cultura obștească în proporțiile ce se cunosc, dar a și primenit apele izvoarelor noastre lirice. Scriitor popular și poet în înalta accepție a cuvîntului, locul lui Anton Pann este, așa cum i l-a fixat Eminescu încă din 1870, printre marii clasici ai literaturii noastre și elogiul lui la această pomenire a 100 de ani de la săvîrșirea lui din viață, se cuvine încheiat cu unul din elogiile ce se aduc poeziei însăși. Îl desprind dintr-un autor, de care Anton Pann a fost adeseori apropiat, însă

de care cele mai multe îl despart (cum însuși Bogdan-Duică recunoștea, revizuiindu-se înspre sfârșitul vieții) și anume din una din prefetele, atât de originale, cu care Ion Barac își împodobește tălmăcirile sale de la jumătatea veacului trecut. Pagina este cu adevărat frumoasă și cu ea nădăjduim a răscumpăra măcar în minutul din urmă, câte ceva din inadvertențele expunerii noastre. Scrie Ion Barac, la anul 1842 :

„Lizandru Iachedemonianul încungiurînd cetatea Athinii și auzind că au pierit cu alții împreună și vestitul poet Foclis, atîta s-au întristat ca și cînd ar fi căzut din ceriu un soare, și n-am vrut să bată cetate, ci au ținut armistiție, pînă s-au îngropat trupul lui cu o pompă împărătească. Iulie, împăratul Romei și August, următorii său, își țin mare norocire numai a să întovărăși la soțietate poetilor, care desfață ceriul și pămîntul cu versurile lor ; ba încă Iulie cunoscînd pré Axie că e mai bun poet decît dînsul, l-au socotit atîta de mult încît nici o imputăciune nu i-au aruncat, pentru căci nu s-au sculat dinaintea lui ca înaintea unui împărat. Schipio Africanul nici un pas nu puté să umble nepetrecut de poetul Ennie, ba încă au poruncit ca și după moartea sa, să-i îngroape și chipul acela lîngă trupul său în mormînt. Alexandru au dat cînte lui Pindarus. Arhilae au făcut sfetnic de taină pe Evripid, carele au izvodit traghedile. Marele Alexandru Machedon călătorind prin Asiia, cînd au sosit la mormîntul lui Ector, au strigat zicînd : «O, Ectore, Ectore ! Nu e de trebuință la tine jalnică pomenire, că norocită ți-a fost ziua în care ai murit, că ți s-au aflat lăudătoriu, poetul cel înțelept». De unde se cunoaște că și dînsul ar fi poftit să învieze din morți Omir, ca prin a lui glăsuire să-și cîștige numele cel nemuritoriu...”

Depozitar al tezaurului popular, cum îl socotea Vasile Alecsandri și clasic dintre cei năzdrăvani, prin proteis-

mul intrupărilor sale de la cea mai telurică și pînă la cele sublime, cum îl socotea Eminescu — Omir al poporului său, într-un fel — așa va rămîne de-a pururi în faștele literaturii noastre, Anton Pann.

1953

[Mențiuni de istoriografie literară și folclor (1948—1956), E.S.P.L.A., 1957, p. 444—477.]

CUVÎNT PENTRU POMENIREA POETULUI GRIGORE ALEXANDRESCU

Proiectată pentru începutul anului 1960, comemorarea lui Grigore Alexandrescu are loc în acest iunie median, fără ca protocolul să aibă a suferi cu ceva de pe urma acestei fortuite prorogări. Cum pînă în clipa de față, și cu toate diligențele arhiviștilor noștri, actul de naștere al poetului nu a fost încă deshumat, Grigoer Alexandrescu se bucură de, cel puțin, întreitul privilegiu de a se fi născut fie în 1810, fie în 1812, fie în 1914, așa cum biografii lui au găsit cu cale, pornind de la unele considerații sau de la altele. Ampla sărbătorire de la sfîrșitul anului 1912, cu care fosta Societate a Scriitorilor Români, asociindu-și și patronajele oficiale, a cinstit memoria poetului, sărbătorire care a durat lungi și cam obositoare ceasuri pînă dincolo de miezul nopții și la care și-au dat întîlnire reprezentanți ai criticii muntene din vremea aceea, un Mihail Dragomirescu, un G. Bogdan-Duică, un E. Lovinescu, schițase un început de tradiție, pe care comemorarea de astăzi o anulează. Cum însă, în materie de poezie, lucrul cel mai de seamă este ca autorii eternelor frumuseți să fi văzut de adevărat lumina soarelui, problema datei exacte cînd evenimentul va fi avut loc, oricît de dorit ar fi aceasta, rămîne totuși una de secundă importanță. În schimb, nici un dubiu nu subzistă în privința locului de naștere a poetului, acea glo-

rioasă Țîrgoviște a ruinelor, cîntată și de Eliade, și de Cîrlova, și de Alexandrescu, și din leagănul căreia singur Cîrlova e pe punctul de a fi strămutat la Buzău ; precum, de asemeni, nici un dubiu nu subzistă în privința datei morții poetului : 25 noiembrie 1885. Așa încît, dacă anticipăm cu aproape jumătate de an cele trei sferturi de veac de la moartea lui Grigore Alexandrescu, comemorarea celor 150 de ani de la nașterea lui rămîne deocamdată sub semnul întrebării. Ceea ce, fie zis între noi și în ciuda oricăror calcule contabilicești, nu creează nici un prejudiciu.

Clasic, dintre cei fără dispensă și, netăgăduit, cel mai mare dintre poeții noștri dinainte de Eminescu, Grigore Alexandrescu este atît de prezent în conștiința oricărui cititor de poezie românească, încît evocarea personalității și a operei lui se poate dispensa de incidentele festive ale calendarului, ca și de stiharele ceremonialului de circumstanță. Deoarece nimic din ceea ce a vibrat, la timpul său, din poemele lui, fie din cele autobiografice, familiare sau de iubire, fie din cele eroice sau sociale, fie dintre cele alegorice sau satirice, nu și-a pierdut nici ingenuul fior intim, nici vastul orizont umanitar, nici „înlul ascuțit al ironiei caustice. Intrat în legendă a doua zi după moarte, pentru a spune astfel, pe poarta de aur a portretului pe care marele său amic și prețuitor, memorialistul Ion Ghica, i-a durat-o, Grigore Alexandrescu s-a fixat în amintirea cititorului de obște cu imaginea acelui tînăr înalt, oacheș, foarte oacheș, cu sprîncenele groase, îmbinate, cu ochii căpriei și scînteietori, cu mustața mijindă, sfios în surtucu-i cafeniu, răsărit, cu primăvara, în banca din fund, lîngă perete, a clasei lui Vailant și uimindu-și colegii prezumțioși, cînd, la invitația profesorului exasperat că nici unul din vechii elevi n-o scoate la capăt, recită fără ezitare și cu dicțiunea cea mai nuanțată, de la un capăt la altul, întreaga epistolă a lui Boileau către Molière. „*Cine era și de unde venise*

acel băiat în școala lui Vaillant și unde studiasse el până atunci, în ce școală și cu care dascăl?”, se întreabă în cuprinsul aceluiași portret memorialistul, depănându-și aducerile-aminte și minunat de întinsa și prematura cultură literară a noului său coleg, și tot el răspunde : „*Studiase acolo unde au studiat oamenii de felul lui, oameni de geniu : la școala inimii și a spiritului, sub direcțiunea dorinței și a plăcerii de a ști și de a admira*“. Și cu toate că vagă, la prima vedere, și făcută pare că anume să favorizeze incertitudinile biografice ce l-au însoțit de la primii pași în viață pe Grigore Alexandrescu, explicația lui Ion Ghica ni se pare întrutotul justă și pe linia acelor intuiții superioare cu care acest mare paleontolog al istoriei noastre literare a suplinat fie absența documentelor de arhivă, fie lacunele propriei sale memorii. Căci, de bună seamă, nici cursurile ce va fi urmat la Tîrgoviște cu dascăli greci, nici cele o mie de infolii din podul Mitropoliei, cărora le datorează atîta din lamura și din miera înțelepciunii sale, nici școala lui Vaillant însuși nu ajung să explice maturitatea, statuară aș spune, pe care tînrul provincial, pribegind în căutarea unui sălaș și a unei culturi prin Bucureștii celei mai orientale feudalități, a vădit-o dintru început încă din ochii contemporanilor. Atributele lui Ion Ghica — „*școala inimii și a spiritului*“ — sînt cu mult mai cuprinzătoare. Singure ele puteau constitui armătura de metal pe care avea să se razeme sufletul tînrului nostru elegiac ; și tot ele aveau să-l ferească de ispitele la care succesele, ca și înștăntanee, pe de o parte, și existența așa-zicînd clientelară, pe de altă parte, l-ar fi putut expune. Încurajat de Eliade, care-i publica, în al său *Curierul românesc* pe 1832, întiile poezii (*Miezul nopții, Prieteșugul, Adio la Tîrgoviște*), îmbrățișat cu efuziune pentru cultura lui literară și pentru memoria infailibilă cu care recita poeme întregi, de unul din idolii juneței sale, de Iancu Văcărescu, comensal încetățenit în casa prietenului său

Ion Ghica și familiar agreabil al citorva conace îndesulate, precum al polcovnicului Odobescu sau al vornicului Cantacuzino, de la Florești, cărora nu le cruță ironiile, ba chiar și al meselor domnești, pe vremea lui Bibescu Vodă, față de care își proclamă totala independență de spirit și disprețul pentru titlul de poet, al Curtii — toate acestea au putut să lase unora dintre comentatorii săi impresia — și mă gândesc la Lovinescu — că Grigore Alexandrescu ar reprezenta unul din primele exemplare ale boemei noastre literare. Ceea ce, evident, e cu totul fals, chiar pentru întâia parte a vieții lui, în care și-a dat întreaga măsură a înaltelor și multiplelor lui daruri poetice, fără a mai vorbi de lungul răstimp dintre căsătoria din 1860 și sfârșitul din 1885, când, cu toată boala și uitarea ce făcuse din el o „ruină vie“, cum s-a scris, nu și-a organizat mai puțin și existența, și activitatea publicistică, și aspirațiile politice, ca un ecou, alterat desigur, însă reeditînd înnăscute deprinderi de junetă...

Ce reprezintă, în istoria lirismului nostru, o poemă ca *Anul 1840*, al cărei timbru profetic și al cărei larg altruism poezia noastră nu le va mai relua niciodată; ce loc ocupă o poemă ca *Umbra lui Mircea la Cozia*, ale cărei versuri metalice reflectă cadența valurilor cu care Oltul izbește vechiul zid al mănăstirii; cît de sus se situează o fabulă ca *Boul și vițelul*, despre care, pe bună dreptate, s-a spus că este capodopera fabulei românești și cît de inedită și de-a dreptul senzațională va fi părut contemporanilor săi susținuta serie de epistole în versuri, omagiale, critice și pamfletare în egală măsură, în care pentru prima dată în analele poeziei românești, și în spiritul *Scrisorilor* lui Eminescu, un poet dezbate atît problemele artei literare, cît și pe cele ale politicii contemporane — tot insul o știe îndeajuns. Însă, pentru a înțelege nu numai pe ce temelii solide s-a zidit această

operă, dar și chipul în care s-a impus și crescut prestigiul poetului și mai elocvent este a urca pînă la primii pași ai stihuitorului și a-i confrunța cu ambianța poetică a timpului. Examenul e întrutoate edificator. Valul mai mult tulbure decît distilat al poeziei neoanacreontice a Văcăreștilor era pe sfîrșite și briza înviorătoare a romantismului apusean, în primul rînd lamartinian, începuse să adie și peste bărăganele noastre, întretesută, la răstimpuri, cu răbufniri de viscol byronian, adus pe aceleași aripi. Cronologic vorbind, Ovid Densusianu avea dreptate cînd, în cursul său de literatură română modernă din pragul veacului acestuia, numea pe Vasile Cîrlova „cel dintîi poet modern” și tot astfel cînd identifica pe Grigore Alexandrescu cu „poezia în ascensiune de modernizare”. Căci dacă Parcele necruțătoare îngăduiseră lui Cîrlova abia cîteva poeme, în care temele curente ale romantismului sînt tratate cu eleganță, firește, însă, oricum, decorativ (cu excepția poate a „marșului”, care aducea un simțămînt trăit), curmînd atît de pretimpuriu o carieră plină de enigme, și dacă Eliade, cum așa de frumos o spune tot Ovid Densusianu, a răsărit o singură dată în poezia lui cețoasă, o „flore de lumină”, aceea a baladei *Sburătorul*, dar aceasta abia în *Curierul românesc* din 1844, Grigore Alexandrescu, în schimb, era la data aceasta o glorie a poeziei române, cunoscută în egală măsură în țară și chiar dincolo de hotare, și ea se afirmase de la primele acorduri. Sînt aici, în aceste prime trei poeme pe care le-am amintit și cu care debutează în *Curierul românesc* din martie, aprilie și august 1832, toate elementele autobiografice; pierderea părinților, singurătatea, adulmecarea morții, poezia ruinelor și revelația reconfortantă a „prieteșugului”, elemente autobiografice din care-și trage seva adevărata poezie lirică, de îndată ce meșteșugarul care le folosește transmută elementele acestea brute în vibrații de lumină, de sonoritate și de armonie. Ajunge să ne aruncăm ochii pe o poemă

ca *Prieteşugul*, inspirată după toate probabilităţile din
amiciţia cu Ion Ghica, ca să înţelegem măiestria cu care
tînărul virtuos îşi conduce poemul şi instinctul plastic
cu care toarnă idei abstracte în tiparele concrete ale
imaginilor. Nu e vorba să zăbovim într-o analiză, nepo-
trivită cu împrejurarea, dar a sublinia ici-colo un vers,
o strofă, poate că ar sugera îndeajuns şi ar suplini o
demonstraţie. „*Eu ştiu ce este omul !... Dar nu bulesc :
eu cînt !*“, proclamă cu orgolioasă modestie un vers de
adîncă introspecţie, după cum un altul, de certă influenţă
romantică, sugerează într-o imagină grandioasă, chipul
cum, în singurătatea neprietenoasă a nopţii, poetul vede
proiectîndu-se „*trista sa gîndire*“ : „*Precum o piramidă
se-nalţă în pustii*“. Opuînd „*amorului*“, pe care nu-l
cunoaşte încă, dar în care vede de pe acum „*deşert fără
de margini, o grea nemulţumire*“ şi de a cărui labilitate
e încredinţat, darul nepreţuit al „*prieteşugului*“, slăveşte
într-o strofă remarcabilă şi pe demiurgul care ni l-a hă-
răzit şi rara lui virtute :

Acel-al cărui nume e scris pe cer, pe lună,
Pe soare, pe planete, pe răsărit, p-apus,
În cupa vieţii noastre cu vecinicia sa mîină
Nectar de îndulcire peste otrav-a pus.

Elogiul prieteniei se încheie cu două strofe, în care
comparaţiile abundă, una mai sugestivă ca alta, şi cul-
minînd într-unul din cele mai armonioase altoiuri pe
care poezia noastră le-a practicat în tulpina lirismului
universal :

Acum prin el nădejdea în mine, văz, răsare ;
Şi sufletu-mi s-alină cu-ncetul şi uşor,
Ca pasărea ce-o trage murmurul de izvor
Ca pasărea ce-o trage murmură de izvor

Slăvesc cu umilinţă pe vecinicul părinte,
Pe calea cea ghimpoasă, eu merg neîmpuţinînd,

Și orice fel de chinuri le sufer eu, ca sfinte,
La moarte mă voi duce, ca lebăda cîntînd.

Hotărît : Iorga avea perfectă dreptate cînd, încă din primul volum al *Istoriei literaturii române în secolul XIX*, din 1907, și vorbind tocmai de poemele acestea incipiente, cărora le surprindea tonul just și înalta semnificație lirică, se exprima în cuvinte ce se cuvin, de bună seamă, reamintite la această comemorare. Căci dacă este adevărat că Grigore Alexandrescu a cunoscut încă din pragul acestui veac — o dată cu studiile fundamentale de biografie și critică de text, din 1900, ale lui G. Bogdan-Duică — o atenție particulară, sporită cu analizele pe cît de entuziaste, pe atîta și de nuanțate ale profesorului nostru de literatură Mihail Dragomirescu — de ale cărui originalități tricotomice vîrsta noastră se ferea din instinct și uneori cu nejustificată ostentație — și că toți cei ce s-au adaos, în decursul anilor, cu studii și monografii — de la Ion Trivale și E. Lovinescu, la I. M. Rașcu, V. Ghiacoiu și Remus Caracaș, pînă în zilele noastre, la încărcata de roade monografice a colegului nostru G. Călinescu și la excelenta ediție, din 1957, a lui I. Fischer — au explorat în toate sensurile, ca pe un ogor dintre cele mai generoase, viața și opera lui Grigore Alexandrescu — dreptatea cere să convocăm la collocviul acesta festiv și pe N. Iorga, ca pe unul dintre cei mai intuitivi și mai judicioși exegeți ai poetului. „*De data aceasta*, scria N. Iorga, în marginea primei poeme *Miezul nopții*, din 1832, *de data aceasta, inima însăși vorbește, și nu e o inimă ca a fieștecui, ci inima unui om ferit de alții, deprins a vorbi mult cu șine, sfătuiindu-se, mîngîindu-se, împăcîndu-se, a unui om ce-și face comoară pentru cîntec și din binele, și din răul pe care i le dau ceilalți; ideea răsărită din pămîntul hrănitor al unei culturi mai bogate nu mai e nesigură și tremurătoare.*“ Iar mai departe, cu tot aerul lor hiperbolic,

aceste rînduri de mare exactitate și de largă perspectivă istorică : „*Și în elegii, și în fabule, tînărul acesta fără părinți, fără nume, fără rang și bogăție, era cel dinții în țara și în neamul său, pe care în literatură le ducea cu zeci de ani înainte. Mai mult sau mai puțin, și contemporanii au simțit aceasta.*”

Și este întrutotul adevărat. Spuneam că și străinătatea înregistrase prestigiul poeziei lui Grigore Alexandrescu. Și mă refer întîi la scrisoarea ce Vasile Alecsandri trimite din Lemberg, în 1842, lui Ion Ghica și-n care-i relatează, cu satisfacție, buna părere ce contele Borkovski o are despre Alexandrescu, pe care din „*marele poet valah*” nu-l mai scotea, și după aceea la cele ce scria Vaillant în cel de-al 3-lea volum al operei sale *La Romanie* despre fostul său discipol : „*Alexandrescu, zice Vaillant, pe care valahii îl socotesc drept La Fontaine al lor, se zugrăvește întreg în scrierile sale. Fabulele și elegiile lui dau pe față suferința sa că nu-și poate vedea țara reurcînd în rîndul națiunilor ; fabulele sale sînt mai toate politice.*” Observațiune de asemeni confirmă cu realitatea și la care ne-am putea opri o secundă, întrucît subliniază una din trăsăturile caracterului și personalității poetului nostru. Grigore Alexandrescu a fost unul din marii artiști-cetățeni ai poeziei noastre, pentru a relua forma lui Dobrogeanu-Gherea. Dacă slăvește vremile de vitejie ale lui Mircea, condamnînd totuși „*biçiul groaznic*” al războiului și, neregretînd „*sîngerății lui dafin*”, pe care popoarele îi plătesc scump, pune în loc emulația pacifică („*Prin științe și prin arte, națiunile înfrățite / În gîndire și în pace drumul gloriei găsesc*”) ; dacă „*descifrînd eternitatea din ruina unui an*”, cum atît de sugestiv glăsuiește inscripția ce tînărul Eminescu gravează pe tabelul de onoare al *Epigonilor*, salută aurora revoluționară și, încîntat la gîndul marilor seisme sociale („*A lumii temelie se mișcă,*

se clătește“), ar plăti cu jertfa propriei sale vieți înfăptuirea lor :

Dar aş vrea să văz ziua pământului vestită,
Să răsuflu un aer mai slobod, mai curat,
Să pierz ideea tristă, de veacuri întărită,
Că lumea moştenire despoţilor s-a dat !

dacă în poezia *O impresie — dedicată oştirii române — 22 aprilie 1846*, pe care *Foaia pentru minte, inimă şi literatură* a lui Bariţ o retipăreşte de pe foaia volantă a lui C. A. Rosetti, şi *Vinterhalter* în fruntea numărului său din 27 mai 1846, şi pe care *Lepturariul* lui Pumnul, în cel de-al IV-lea tom, partea I-a, pentru clasa a VII-a, Vieana, 1864, o tipăreşte sub titlul, bizar la prima vedere, *O întipărinţă (oastea română)* dimpreună cu alte 6 mari poeme din Gregoriu Alesăndrescul — poezie inspirată de vizita oficială a domnitorului Moldovei Mihalache Sturza la Bucureşti şi de parada întreitelor arme, infanterie, cavalerie şi artilerie, pe care domnul Munteniei o dă în cinstea înaltului oaspete, dacă, zic, în această mare odă de strictă circumstanţă, improvizată şi deci fatal inegală, dovadă între altele ultima strofă pe care nedezmîniţitul său simţ autocritic o suprimă în ediţia versurilor sale din anul următor, Grigore Alexandrescu izbuteşte să îtoarne, în tipare memorabile, dintre care unele, precum evocarea Călugărenilor, au plăcut istoricului „puterei armate la români“, lui Nicolae Bălcescu, care le-a încorporat în epopeea lui Mihai-Vodă Viteazul, o emoţie cu atât mai vibrantă cu cât se întemeiază pe senzaţii trăite şi în care realismul notaţiilor amplifică pînă la paroxism entuziasmul rapsodului, aşa cum fiecare se poate convinge din următoarele trei strofe, comparabile, poate, în rezonanţă numai tabloului luptei din *Scrisoarea III* din Eminescu şi înfrîngerii lui Baiazid :

Cînd caii, repezi, ageri, cu coame răsfirate,
Cu nările aprinse, cu gurile spumate,
Mușcînd de neastîmpăr zăbala ce-i ținea,
Izbind subț ei pămîntul și răsufliînd omorul,
La sunete de luptă pe cîmp își lua zborul,
Ca vulturi ce în aer o pradă ar vedea.

Și cînd auzii glasul arămei tunătoare,
Și cînd văzui silitra de fulger purtătoare,
Cîmpia, atmosfera de fum întunecînd,
Iar printre fum, prin ceață, egretele-albicioase
Mișcîndu-se departe, ca umbre fioroase,
Ce ies din întuneric o crimă-amerințînd ;

Electrică schinteie simții... Și bucuria,
Din inimă pe chipu-mi suită ca mînia,
Pe fruntea-mi se aprinse, în ochii-mi străluci ;
Subț păsurile mele simții arzînd pămîntul
Și vechea strălucire, cu zgomotul, cu vîntul.
Iluziile-mi bogate cu fală se îvi ;

și dacă, pentru a încheia cu o imagină din lumea alegoriilor, în fabula *Ursul și vulpea*, publicată în toamna lui 1855 în *Patria* și reprodusă în *Steaua Dunării* din 3 noiembrie, același an, cu o notă dintre cele mai elogiatoare, redactată de Kogălniceanu, fericit să redescopere în vechiul colaborator al *Daciei literare* pe „*fabulistul politic... care au făcut animalele să vorbească mai cu spirit decît oamenii*“, Grigore Alexandrescu stigmatizează într-o epocă de mari ambiții politice, ca aceea din ajunul Unirii, și într-o variantă dintre cele mai spirituale vechea zicală */schimbarea domnilor, bucuria nebunilor*“, cînd pune pe ursul, ce dorește înlocuirea împăratului tigrului, să declare vulpii :

Abuzul, tilhăria avem să le stîrpim,
Și legea criminală s-o îmbunătățim ;

Căci pe vinovați tigrul întii îi judeca
Ș-apoi îi sugruma.
— Dar voi ce-o să le faceți ?
— Noi o să-i sugrumăm
Ș-apoi să-i judecăm ;

(ceea ce, fie zis în treacăt, și ca o dovadă de permanențele prerogative ale poeziei, cam aduce cu ordinele pe care unul din dictatorii de tristă memorie, de acum trei decenii, ai Cubei, Machado pe nume, ce nici el n-a ieșit basma, sau dacă voiți Batistă curată, îl dădea trupelor chemate să reprime răscoala poporului : „*Intii trageți, ș-apoi ochiți*“) — dacă, așadar, toate aceste spectacole ale fanteziei și ale lirismului fac astăzi parte din repertoriul permanent, în sensul de perpetuu, al poeziei românești, lucrul se datorește faptului că autorul *Umbrei lui Mircea la Cozia*, al *Anului 1840*, al *Impresiei* din 1846 și al fabulei din 1855 și-a pus toate darurile cu care l-a înzestrat firea în slujba idealurilor cetățenești, faptului că Grigore Alexandrescu, așa cum bine judecase Vailant, a gândit fără întrerupere la ridicarea nației sale și a suferit de toate scăderile și de toate împotrivirile istoriei. Cît de organică și de intimă este această fibră temperamentală la Grigore Alexandrescu o vedește, între altele, dacă singură opera n-ar ajunge, toată acea activitate publicistică, atît de după cît și dinainte de 1862, anul în care, bolnav fiind, poetul cade victima unui hidos atentat moral pus la cale de o somitate administrativă ca ministrul Nicolae Krețulescu, asistat de o somitate medicală, atentat mult prea rușinos pentru moravurile canibalice ale trecutului nostru politic ca să nu se întoarcă asupra autorilor lui, așa cum și fapta consiliului județean din Botoșani, punînd mai presus de alinarea suferințelor lui Eminescu urgența cazărmilor militare, va rămîne o pată pe care nici o leșie din lume nu o va putea spăla. Din intervențiile întîiului răstimp,

se cuvine amintit articolul pe care Grigore Alexandrescu îl publică în ziarul *Zimbrul* din Iași, la 11 aprilie 1856, și-n care respinge pretențiile presei germane ce pleda pentru o colonizare a malurilor Dunării pînă la gurile ei cu germanii. Argumentele lui sînt și polemice și istorice. Astfel de pretenții ar fi mers în „*veacurile barbare cînd hunii și goții pustiau pămîntul, căutîndu-și o patrie*” și față de alte popoare. „*Dară niște țări — continuă Grigore Alexandrescu — care de mulți secolii își păstrează limba, legile, obiceiurile și năravurile străbune, după cum o recunosc toți străinii nepărtinitori, sînt un popor, iar nu o amestecătură de popoare, căci invaziile barbare n-au fost decît niște repezi torrente care au trecut fără să lase urme. Nu sîntem fără istorie și tradiții; avem și una și altele. Avem tradițiile populare care ne povestesc de gloria străbunilor și ne aduc aminte originea noastră; avem cronici naționale scrise de mai multe sute de ani, care cuprind întîmplările dintr-aceste țări și din țările vecine, avem hrisoave sau acte oficiale ale vechilor noștri domni care atestez atît puterea lor cît și vechile datine...*” Perioada de după 1862, cu insistențele lui colaborări în presa timpului, cu articole politice, pe care le traducea, cu seninătate, din autori străini și conștiința serviciilor ce adusese țării, fie în felurite servicii publice, fie prin opera sa literară și pe care o invocă ori de cîte ori nevoia unei argumentări o cere, dovedesc, poate, în lumina lungului amurg intelectual în care intrase, și mai mult regretul unui temperament prin excelență activ, politicește, insatisfacția și suferința de a se uita, nefolosît, privat de notorietate și chiar de glorie. Într-una din publicațiile efemere dinainte de 1848, *Albumul științific și literar*, din care apar două numere, la 9 și 16 februarie 1847, al cărei redactor responsabil e C. N. Brăiloiu, dar al cărei editorial, după cele mai multe prezumții, e scris de Gri-

gore Alexandrescu, și-n al cărei prim număr apare și surprinzătoarea povestire *O nuntă*, ce dimpreună cu *Memorialul de călătorie* și, mai cu seamă, cu corespondența ce a întreținut cu Ion Ghica, atestă din parte-i și mari însușiri de prozator, poetul nostru publică, și anume în cel de-al doilea și ultim număr al revistei, un necrolog închinat poetului grec Atanasie Cristopol, „*Anacreonul modern*“, cum îi spune, și unde, printre altele, scria : */Dacă însă ajuns negreșit la o poziție literară cu mult mai înaltă*“. Și-n acest horoscop, astfel formulat, mi se pare că se află, bine disimulată, și cheia personalității de adevărat a poetului Grigore Alexandrescu. Este, dacă judecăm bine, cam ceea ce spusese, dar cu entuziasmul său de totdeauna, și Kogălniceanu în apostila despre care am amintit și cu care însoțea, în *Steaua Dunării* din 1855, reproducerea fabulei *Ursul și vulpea* : „Nu — spunea Kogălniceanu — autorul Anului 1840, fabulistul politic... nu, G. Alexandrescu, vechiul nostru amic și colaborator al Daciei literare, n-au adormit ; talentul său este tot așa de viu, tot așa de puternic ca în anul 1840, când zicea : „An nou, Aștept minunea-ți ca o cerească lege.“ ș.a.m.d. i

Desigur, prin mulțimea ca și prin îndrăzneala cugătărilor politice, prin elevația aforistică a stihurilor sale, rivalizînd în ecouri cu armonioasele acorduri ale statuii lui Memnon, *Anul 1840* își ajunge sieși și a zăbovi mai îndelung în fața acestei grote fermecate, ale cărei ecouri se repetă, neobosite, de o sută douăzeci de ani încoace, nu este dintre ispite cea mai mică. Însă, vîrsta venerabilă a poemului, popularitatea lui, prestigiul lui, multele exegeze la care dascălii tuturor catedrelor și doctorii tuturor tratatelor de istorie literară l-au supus ne pot dispensa. Există, în schimb, un gen de cronică mărunță, de mică istorie literară, de pulbere luminoasă însoțind cometele, în rîndul cărora am așeza și ceea ce s-ar putea numi lectura în context de epocă a unui poem — și a

aplica acest metod, în cazul de față, nu mi se pare lipsit de sens. Evident, o poezie frumoasă n-are nevoie de ambalaj. Pe hîrtie de Japonia sau de băcănie sau chiar pe nici una, precum în cazul undelor de eter, poemul frumos e același oriunde și oricum. Și totuși: deschid, iată, volumul în octav al ediției princeps din *Dacia literară* de la 1840, tipărit la Iași, la Cantora Jurnalului, și mă surprind admirînd acuratețea și eleganța grafică, pe care nici cea de-a doua ediție a *Daciei literare* din 1859, în format mai mare și cu portretul triumviratului Kogălniceanu — Negruzzi — Alecsandri, gravate la Viena, n-a izbutit să o ajungă; răsfoiesc cele două fascicule bimestriale, cu numerotația în continuare, și mă opresc o secundă la una din însemnările atît de prețioasei cronici, în care se oglindește întreg Kogălniceanu, cu spiritul său viu și cu predilecția pentru deliciile cafelei, cum am mai avut prilejul să constatăm. E vorba de examenul general al școalelor publice din Capitală și de împărțirea premiilor, manifestări ce se desfășurau cu un deosebit fast. „*Pentru încheierea examenului* — notează cronicarul — d. Stamatî, mare profesor de fizică și de înaltă matematică, au făcut cîteva experimente din fizică și chimie; între aceste au arătat și cum se face cafeaua. În adevăr, aice este locul de a zice cu d-na de Sévigné: «*çà ne vallait pas la peine d'aller à l'étranger pour apprendre à faire la café*». (Și-n notă trimiterea: „*Lettres de Mme de Sévigné, édition de la société typographique de deux Ponts, tome 20, partie V, p. 1840*”). Trec la cea de-a doua și ultima fascicolă a bimestrului mai-iunie, ce merge pînă la fila 484 și se încheie cu notele muzicale ale unui cadril, pe teme moldave, de Rujinski, răsfoiesc *Scenele contimpurane* (I, *O alergare de cai*, II, *Olga*, III, *Tristeță*, IV, *Cîteva răvașe*), datate 1837, ale lui Costache Negruzzi, după aceea *Suvenirea din Italia*, *Bușetiera din Florența* a lui Vasile Alecsandri și stăruiesc mai îndelung la admirabilele pagini în care Mihail Ko-

gălniceanu prezintă călătoria prințului Anatolie Demidoff prin țările române. O copioasă introducere demască, cu virulență, xenomania evgheniștilor noștri, care, în marea lor majoritate, au biblioteci, citesc franțuzește și nemțește, pe romancieri îndeosebi, însă literatură românească abia 2—3, ceea ce îi oferă prilejul să ridice bilanțul jertfelor pretimpurii ale literatorilor noștri neîmpliniți, un Tăutu, un Cirlova și atîția alții. E poate întîiul strigăt de alarmă pentru salvarea breslei scriitoricești, pe care istoria noastră literară îl cunoaște. După care și în continuarea paginei, în frumos înflorata cirilică miniaturală cu care se culeg versurile, epocalul poem al lui Grigore Alexandrescu *Anul 1840*, iscălit, din precauție, deși anonimatul și simplele inițiale erau în mare cinste, doar cu un *u* mic, la capătul unui șir de puncte și în rîndul al doilea : *din B.*, urmat de un alt șir de puncte (... *u din B...*). Mi-arunc ochii peste poem și mă împiedec de un stih ce pare lacunar : e cel de-al 68-lea al poemului : „*să pierz ideea tristă de veacuri întărită, / Că lumea moștenire thr... s-a dat*“ și nu : „*Că lumea moștenire despoților s-a dat*“, cum se cunoaște îndeobște. Deschid excelenta ediție critică a poeziilor lui Grigore Alexandrescu, alcătuită de I. Fischer, și, în nota ce glosează acest *thr.* din al 68-lea vers, al aparatului critic, citesc : „*Poate greșală de tipar. Tilharilor ar fi înfruntat și neprescurtat rigorile cenzurii. Nu este exclus ca Alexandrescu să fi scris tiranilor, ceea ce ar corespunde, ca idee, variantei din 1863*“ (adică : despoților). Raționamentul însă nu mi se pare convingător. Ipoteza greșelii de tipar e puțin plauzibilă pentru o epocă și o publicație ca *Dacia literară*, în care să cauți cu lumînarea și nu vei întîlni această pecingine și nu numai a linotipiei moderne, dar și a scrisului nostru. După aceea : pentru că între *tirani* și *despoți* e oarecare sinonimie și pentru că ediția ultimă din 1863 folosește *despoți*. ajunge oare ca să detronăm pe *tilhari* ? Mai întîi să nu uităm, cum tot aparatul critic

atestă, că edițiile din 1847 și 1842 (aceasta din urmă de o rară și miniaturală eleganță, tot de la Iași și abia doi ani după *Dacia literară*) folosesc un alt vocabul : *întîmplări* („Că lumea moștenire-ntîmplărilor s-a dat“). Și, în sfîrșit : „Tîlharilor ar fi înfruntat și neprescurtat rigorile cenzurii“, afirmă editorul. Or, tocmai aici rezidă dovada peremptorie că poetul scrisese *tîlhari* și nimic altceva. Monograma *thr...* e de bună seamă o invenție ingenioasă a redactorului responsabil al revistei, pe care cenzura ar fi putut-o socoti și accident tipografic, ce putea trece, în orice caz, mai neobservat decît cuvîntul *en toutes lettres*, pe care cel puțin Kogălniceanu, el, favoritul domnitorului Mihalache Sturza, ce-l trimisese, dimpreună cu beizadelele sale la studii în Franța și Germania, dar avea să-l trimită și-n surghiun la mănăstire și împotriva căruia răzvrătitul Kogălniceanu avea să scrie cele două cap de opere ale pamfletului său : *Cartea fostului rege Ludvig-Filip către încă fiindul domn Mihail Sturza și Noul Acatist al marelui voevod Mihail Sturza*, redactate puțin timp după ce revoluția din 1848, din Moldova, fusese înăbușită, nu l-ar fi putut imprima, deoarece ar fi fost să vorbească de funie în casa spînzuratului. Căci dacă a fost un bun administrator, cum spun istoricii, Mihalache Sturza a fost un și mai bun gospodar al imensei lui averi personale, așa cum atîtea ecouri ale corespondenței lui Alecsandri confirmă. Și iată cum o fericită glosă de aparat critic poate duce la reconstituirea unei pagini de istorie socială. Această mică incursiune lexicală l-ar fi bucurat enorm pe Bogdan-Duică, ce încă din studiul său de-acum 60 de ani, publicat în *Convorbiri literare*, se ridicase împotriva ediției din 1863 a poeziilor lui Alexandrescu, realizată în condiții precare de sănătate, cînd și scrisese următoarea frază subtilă, pe care nu-mi displace să o depun pe altarul actualelor resurecții rembrandtiene : „Cum dintr-un Rembrandt — scria G. Bogdan-Duică — nu-i permis să iei o umbră, așa nu-i

permis, dacă se-ngăduie comparația, să le iei din (oricare din poeziile) lui Alexandrescu, pe care cei din vremea lui le admirau în forma ce le-o restituim“. Cum ne aflăm încă la acest capitol al micii istorii literare, vom adăuga un detaliu, două, puțin de altă natură, din anecdotica unui alt poem celebru al lui Grigore Alexandrescu, anume *Umbra lui Mircea la Cozia*. Trec peste „studiul“ pe care Dimitrie Bolintineanu îl publica în *Albina Pindului* pe 1868, model de incomprehensiune critică și-n care poemele lui Alexandrescu — și *Anul 1840*, și *Umbra lui Mircea la Cozia*, sînt învinovățite de „versuri lîncede“ și de dizarmonie; trec peste ireverențele unor dascăli ca G. Dem. Teodorescu și V. Dumitrescu, fostul coleg de junetă bucureșteană al lui Eminescu, ajuns V. D. Păun și director al liceului Lazăr, primul aplicînd formula lui Odobescu despre plagiat și vorbind de Alexandrescu ca de un tilhar „ce haiducise prin codrii literaturii germano-franceze“, pentru că Alexandrescu publica în perioada sănătății precare, despre care aveau toți cunoștință, traduceri îndoielnice, iar al doilea, bietul versificator de tranziție, despre „muza nepieptănată“ a lui Alexandrescu, variantă, de bună seamă, a părerii lui Bolintineanu, pentru care versurile confratelui său mai toate „șchiopătau“. Astfel de opinii erau răscumpărate din plin de un articol, cu totul remarcabil, ce Bonifaciu Florescu, „homunculus“ polemicelor eminesciene, dar învătăatul cu sensibilitate receptivă, publica în *Columna lui Traian*, pe 1874, de o informație literară și de o perspectivă puțin comune, în care paralelismul Alexandrescu — Alecsandri e tratat cu delicateță și în care se poate citi și o frază ca aceasta : „În Umbra lui Mircea la Cozia, de la primul acord călcat ca pe o orgă dintr-un templu gotic, presimți un grai viu, care va da viață geniilor pierdute din trecutul nostru“. Caracterizarea se referă la magistralele versuri ale primei strofe, din care Emil Gîrleanu reținea, ca pe unele din cele mai sugestive prin

armonia lor imitativă, cele două versuri („*Ale valurilor
mîndre generații spumegate / Zidul vechi al mănăstirii
în cadență îl izbesc*“), pe care Victor Eftimiu le afla
rivalizînd cu cel mai frumos stih ce s-a scris în poezia
românească : „*Lună, tu, stăpîna mării...*“ de Eminescu.
Cît despre întiile două versuri, „*Ale turnurilor umbre
peste unde stau culcate / Către țărnul dimpotrivă se
întind, se prelungesc*“, ele au avut darul să facă din
poetul *Romanțelor pentru mai tîrziu*, e drept că la o
vîrstă cînd era un simplu aspirant al Muzelor, o victimă.
Recitesc cele ce scriam, cu aproape treizeci de ani în
urmă, despre *Corigent la limba română*, romanul lui Ion
Minulescu, și am impresia că n-aveam dreptate cînd pre-
tindeam celui mai *causeur*, deci mai discursiv dintre
liricii noștri, să ne fi dat romanul unei cariere de literat,
debutînd cu o corigență la limba română. Nu voi intra
în detalii, însă pot să spun că, recită și astăzi, după
trei decenii, scena catastrofală în care eroul autobio-
grafic își înfruntă, în timpul concursului de fine de an
la clasa a 6-a, profesorul pe motivul că poezia *Umbra
lui Mircea la Cozia* nu e adevărată, deoarece realitatea
topografică o dezmințe, umbrele turelor neajungînd nici-
o...ată pe malul dimpotrivă al Oltului, se urmărește cu
aceeași delectare și constituie, pe deasupra, una din cele
mai izbutite pagini de psihologie didactică din literatura
noastră, comparabilă în pitoresc și morală pedagogică cu
marea scenă dintre Darie și profesorul Turtulă de la
liceul din Rușii de Vede, în romanul lui Zaharia Stancu
Rădăcinile sînt amare.

Cum ne apropiem de sfîrșit, ne-ar plăcea să putem
alege, din toată această variată operă poetică a lui Gri-
gore Alexandrescu, poemul unic care să-l cuprindă în
toată a sa chintesență. Însă lira poetului a avut cu ade-
vărat șapte coarde și alegerea ar fi dintre cele mai
laborioase. De aceea voi arunca zarul pe una din episto-
lele de mai mică circulație, poate dintre cele mai puțin

cunoscute și în orice caz nu dintre cele mai desăvârșite, dar care izbutește, în iureșul improvizației și de-a lungul a numeroase note satirice, să înalțe un podiș de înaltă poezie din care nu lipsește nici duiosia raiului copilăriei, un peisaj aproape absent la Grigore Alexandrescu, nici iadul societății contemporane. E vorba de *Viața cîmpească*, scrisă în 1837 și dedicată vornicului Gr. Cantacuzino, proprietarul moșiei Florești, al cărui oaspete a fost și de al cărui conac, cu ferestre puține și înguste, și-ă rîs, îngăduindu-și glume ce n-au indispus, dovadă că amfitrioana își putea permite luxul să recite întreaga epistolă, peste cîțiva ani, unor vizitatori — printre care, după presupunerea lui Iorga, și Bolliac, ce va scrie frumoase note de călătorie în *Propășirea* din 1848 — și care vor fi aplaudat, sînt convinși, cînd, după mărăcinișurile peisajelor diluate sau prozaice, vocea castelanei va fi murmurat finalul epistolei, în aceeași măsură idilic, dar și străbătut de fulgere :

Pin aluniș sufla vîntul,
Frunza ușor clătina,
Nucii bătrîni ca pămîntul
De-a lungul se desina ;
Unda cea armonioasă
A unui ascuns izvor
Ca o șoaptă amoroasă
S-auzea în preajma lor.
Curmînd adîncă tăcere
A cîmpului liniștit,
Un glas cînta cu plăcere
Un cîntec obicinuit.
Ast glas, această cîmpie,
Noaptea care mă-nvelea
Gîndiri de melancolie
In inima-mi învia,
Și florile tinereței,
Visuri, nădejdi, amăgiri,

Acea ghirland-a vieții
Țesută de năluciri
Care, cîte una-una,
Treptat s-au desființat,
Ca frunzele ce furtuna
De verzi le-a smuls, le-a uscat,
Mi s-arăta înainte ;
Cu gîndul mă întorceam
La locurile dorite,
În valea ce-atît iubeam.
Vedeam livada, grădina,
Poteca ce des călcam,
Părul înalt și tulpina
Unde copil mă jucam —
Astfel în țări depărtate,
Unde strein te numești,
D-auzi pe neașteptate
Limba care o dorești,
Limba acea părintească,
În care tu te gîndeai,
Ce-n vîrsta copilărească
Cu maică-ta o vorbeai,
Orcît de urîtă fie,
Aspră, grea la auzit,
Se naște o bucurie,
Un ce neobicinuit,
O simțire vie-adîncă,
În sufletu-ți rătăcit,
Și crezi că te afli încă,
În țara ce-ai părăsit.

A ! dacă o provedință
Asupra mea ar privi,
Dacă smerita-mi dorință
Soarta o ar împlini,
Departa d-ai tiraniei

Tovarăși nelegiuți,
De cursele vicleniei,
De oameni neomeniți,
De tot ce se crede mare,
În fapte ce necinstesc,
De zimbete protectoare,
Care le nesocotesc,
Uitînd acea zeitate
Care-n zgomotosu-i zbor
Staturilor înălțate
Le suflă căderea lor,
La cîmp, locaș de plăcere,
Fu mulțumit aș trăi,
Liniștit și în tăcere
Ziua mea aș împlini.
La binele ce îmi place,
Și neamului meu doresc,
Pe voi cîți puteți a-l face
Aș cerca să vă pornesc :
Aș pune mica mea parte,
Silința-vă lăudînd,
Isprava nu prea departe,
Bună, dreaptă arătînd,
V-ași arăta răsplătirea,
Ș-un înger ajutător,
Și cinstea, și mulțumirea
Ce inimile aprinde,
Iar celuia ce se vinde,
Un trăsnet răzbunător.

Spuneam că proza lui Grigore Alexandrescu, cele cîteva încercări nuvelistice, dintre care una surprinzătoare, memorialul călătoriei ce face cu Ion Ghica la mănăstirile oltene, în 1842, și mai ales corespondența adresată aceluiași Ion Ghica, între 1842 și 1866, ar merita un studiu mai atent. Cum lucrul nu e cu puțință,

să spunem, numai, că portretul de adevărat al lui Grigore Alexandrescu nu poate fi realizat fără de studiul minuțios al corespondenței sale, că istoricul frământărilor de la 1848 nu se poate dispensa de toate informațiile câte se cuprind într-însa, că aspectele și cronica societății din vremea sa sînt zugrăvite cu cel mai ascuțit spirit critic și că, dincolo de umorul ce nu-l părăsește nici o clipă, corespondența aceasta constituie cel mai impresionant elogiu pe care poetul îl aduce prieteniei, „*prieteșugului*“, pe care l-a cîntat și în tinerețe, în speță lui Ion Ghica.

Din păcate, scrisorile acestuia către Grigore Alexandrescu lipsesc, dar, din fericire, ele pot fi divinate, căci le suplinește, în spirit cel puțin, un text cu osebire prețios, binecunoscuta scrisoare ce Ion Ghica trimite din Londra lui Vasile Alecsandri, la 15 ghenarie 1886, una din cele mai frumoase ale glorioasei serii și pentru popularizarea căreia Vasile Alecsandri, ambasador al țării la Paris, la timpul acela, pune toate stăruințele. Numeroasele scrisori ce trimite lui Iacob Negruzzi, lui Al. Papadopol-Calimah și chiar lui Ion Ghica, dovedesc nu numai înalta prețuire pe care Vasile Alecsandri o acorda poetului Grigore Alexandrescu, dar și răspunderea morală de a răscurpăra cu o unanimă recunoaștere națională, fie și tîrzie, uitarea în care fusese lăsat să agonizeze Grigore Alexandrescu. Scrisoarea lui Ion Ghica, la care ne-am referit și întru începutul acestei comunicări, citită la Academie, în condițiuni ce ar pleda circumstanțe atenuante pînă și pentru Mitiță Sturdza, cunoscutul Cerber al Olimpului românesc, și publicată în *Convorbiri literare*, pentru ca să nu rămînă, cum zicea Alecsandri, „*secestrată*“ și „*îngropată*“ în *Anale*, proclamă, între altele, convingerea sa nedezmințită în perenitatea valorilor spiritului și o face în cuvinte atît de strălucite, încît nu aflu o încheiere mai potrivită a palidului nostru cuvînt de pomenire pentru poetul Grigore Alexandrescu decît aceste cuvinte înseși :

„Națiunile trăiesc și se glorifică prin oamenii ce au produs și prin lucrările lor geniale. Vai de acele popoare care nu au profeți ! Fie ele cît de mari, cît de puternice ; numere suflările cu sutele de milioane, cucerească lumea întreagă, ele sînt condamnate pieirii și uitării. Urmele biruitorilor se pot șterge, dar ale lui Molière, Racine, Hugo, Cuvier și Lamartine niciodată ! Cît de mari și de puternici fie un Moltke, un Bismark, gloria lor este trecătoare, pe cînd a lui Humboldt, Goethe ș-a lui Beethoven va rămîne eternă.“

[Alte mențiuni de istoriografie literară și folclor, I (1957—1960), E.P.L., 1961, p. 35—55.]

I. CODRU-DRĂGUȘANU

PEREGRINUL TRANSILVAN

(1835—1844)

Ediție îngrijită de Șerban Cioculescu

(„Editura Cugetarea — Georgescu Delafras“)

1942

I

Odată sfârșită ediția integrală a operei lui Caragile, despre ale cărei merite, în general, și despre al cărei ultim volum, dedicat corespondenței am avut prilejul să ne întreținem, mai de mult, sau mai de curînd, și d-l Șerban Cioculescu se hotărăște pentru o nouă faptă editorială, dacă nu tot atît de extinsă, de o importanță aproape egală, în orice caz. Căci dacă autorul *Noptii furtunoase* și al *Scrisorii pierdute* era în calitatea lui de clasic, îndrăgostit să aspire la onorurile unei științifice prezentări integrale, Ion Codru-Drăgușanu, deși încă în anticamera notorietății și a consacrării unanime, este prin tot ceea ce fixează o individualitate în arta dificilă a scrisului, „sortit desigur clasicității, adică intrării definitive în conștiința publică“, cum atît de just se exprimă d-l Șerban Cioculescu. A înlesni unui candidat la clasicitate cum este autorul *Peregrinului transilvan*, cetățenia literară la care înaltele lui însușiri îl designă, constituie nu numai un act de justiție, dar și unul de înaltă cultură, ce-și află explicația în dragostea, în devotamentul și în superioara înțelegere cu cari d-l Șerban Cioculescu s-a apropiat de obiectul admirațiunii sale.

Și adevărul este că o atare întreprindere solicita un devotament și o pregătire particulare, întîi din pricina lucrului în sine, al ediției însăși, adică și după aceea din

pricină că fostul vicecăpitan al districtului Făgăraș și savurosul autor al uneia din cele mai dense relații de călătorie în limba noastră, este aproape un necunoscut atât pentru marele cit și pentru micul public, al amatorilor de literatură. Recapitulând, în substanțiala notiță biografică, ce însoțește ediția d-sale, datele mai de seamă din viața lui Ion Codru-Drăgușanu, d-l Șerban Cioiculescu amintește că dările de seamă, apărute în ziarele de dincolo de munți, cu prilejul morții autorului nostru nu fac vreo mențiune despre lucrările literare, ceea ce, cu metafora d-lui Emanoil Bucuța, a cărei prestigioasă evocare nu și-a irosit încă toate miresmele, înseamnă că autorul *Peregrinului transilvan* între ai săi a fost și ai săi nu l-au cunoscut. Și lucrul este cu o ușoară precizare, aproape adevărat. Întrebarea ce naște în chip firesc, în astfel de împrejurări este dacă s-ar fi putut întâmpla și altminteri, cu alte cuvinte, dacă ignorarea contemporanilor și a generațiilor câte s-au urmat după aceea se cuvine să fie pusă numai pe seama lipsei de receptivitate a acestora. Nu o dată, difuzarea operii și faima numelui unui scriitor au fost legate și alteori determinate de condiții din afară. Așa e cazul lui Ronsard și Villon, pentru cei vechi, al lui Baudelaire, dintre cei noi, în literatura franceză, așa e cazul lui Ion Budai-Deleanu, al lui Dinicu Golescu, al romanului lui Kogălniceanu, în literatura noastră și, pentru că am amintit numele celebrului editor, înainte de toate, al cronicarilor. Reconstituți în jurul fiecăreia din gloriile amintite, partida de negru și alb a notorității lor și veți vedea cât trebuie pus în seama condițiilor nefavorabile de epoci și cât în seama taumaturgilor, ce i-au impus atenției obștești. Un lucru este neîndoios, că, în vreme ce lansarea unui autor moderen făcută sub cele mai promițătoare auspicii, poate fi sortită celui mai crud întuneric, deshumarea unui autor al trecutului e mai întotdeauna egală cu o resurecție. O dată canonizat, nimbul autorului necunoscut pînă mai

ieri sporește în lumină, în chiar ciuda anilor și ca o răscumpărare s-ar zice, a eclipsei care l-a ținut în robie, iar numele lui intră de-a pururi în calendarul minunat al oricărui ortodox al literelor. Cîte palimpseste n-au dat la iveală numeroase capodopere ale plasticii, cîte pergamente travestite nu și-au lepădat masca înșelătoare a provizoratului și n-au prilejuit întâlniri miraculoase cu opere și scriitori de mult dispăruți, ai clasicismului.

Care este situația lui Ion Codru-Drăgușanu și, mai cu osebire a operei sale literare, rarismul, în amîndouă sensurile, formal al *Peregrinului transilvan*? Fără să fi deținut vreunul din rolurile de frunte ale politicii sau administrației transilvane, de la jumătatea veacului trecut, Ion Codru-Drăgușanu n-a fost totuși absent din sfera de preocupări, fie a cetitorului foilor transilvane, din vremea aceea, fie a cetățeanului de obște. Începînd cam de pe la 1860, revistele și ziarele îi publicau cuvîntările ce ținea fie la inaugurarea școlilor, fie la examene, fie în ședințele protopresbiteriale ale greco-orientalilor din Făgăraș, texte pline de miez și culoare, din cari întîiul său editor, de dincoace de munți regretatul N. Iorga a făcut un lăgat seceriș; *Concordia* de la Pesta, îi tipărea fără arătare de autor, e drept în anale și numeroase foiletoane, de la 17 martie 1863 înainte, epistolele „revăzute și ajustate după 25 de ani“ (iar mai tîrziu „după mai mulți ani“) ce aveau să dea substanță întîiului volum din *Peregrinul transilvan* care și apărea tot anonim, după doi ani, într-o editură sibiană : ultimele două numere ale *Familiei* din 1869, anul în care, cum bine observă d-l Emanoil Bucuța, Eminescu își tipărise în revista debutului său poetic și înainte de a bate la porțile *Convorbirilor literare* cele două poeme de tranziție, *Junii corupți* și *Amîcului Filimon Ilia*, adaogă încă două epistole, de astă dată semnate, despre cari informa să le fi cetit în Casina română din Făgăraș, la 7 noiembrie, același an; *Federațiunea* de la Pesta, răspunsese abia cu două

luni mai înainte, septembrie 1869, adresei pretorului regional tipărindu-i cuvîntarea, excelentă, ca toate ale sale, ținută în una din ședințele sinodale din Făgăraș — iată cîteva numai din semnele prezenței sale în cultura și publicistica ardeleană de acum aproape o sută de ani, cîteva numai, căci singură despuirea întregii prese de dincolo ar putea da o imagine reală, ce ne este de bună-seamă ascunsă, dar îndestulătoare pentru a configura o personalitate de prim plan, a culturii și scrisului nostru din veacul trecut și totuși Ion Codru-Drăgușanu, așa cum au afirmat-o rînd pe rînd, Nicolae Iorga, d-l Emanoil Bucuța și, de astă dată, d-l Șerban Cioculescu, continuă să fie un nume puțin familiar.

„Astăzi ne mirăm de ce *Epistolele* nu s-au publicat în *Convorbiri literare*, de care erau mult mai aproape, decît prin foile și revistele de la Pesta“ scrie în amintita sa evocare d-l Emanoil Bucuța; și, cu toate că lucrul n-ar fi fost cronologicește și chiar altminteri, cu puțință, observația d-sale nu e mai puțin interesantă prin tot ce sugerează cu privire la condițiile celui „destin literar vitreg“ al lui Ion Codru-Drăgușanu, despre care atît de plastic vorbește, în zelosul său studiu introductiv, d-l Șerban Cioculescu.

Intr-adevăr : dacă este just că relațiunea epistolară a peregrinului transilvan apăruse, în volum, cîteva ani înainte ca revista *Junimei* de la Iași să fi văzut lumina tiparului și dacă, pe de altă parte, ortografia latinizată laurianistă, de care peregrinul era nu numai conștient, dar și mîndru, l-ar fi exclus, presupunînd că lucrul ar fi fost cu puțință, de la beneficiile unei ospitalități, a cărei primă condiție era abjurarea *acutramentului* etimologic, nu e mai puțin adevărat, și întru aceasta stă întreg tilcul observației d-lui Emanoil Bucuța, că singure *Convorbirile literare* ar fi fost în măsură și să prețuiască la justa lor valoare, și să le impună admirației obștești, paginile atît de instructive, atît de inteligente, atît de

spirituale și atât de meșteșugit alcătuit din *Peregrinul transilvan*. Cu toate că n-a fost scutită de balastul inevitabil și inerent oricărei publicațiuni periodice, revista ieșană a dovedit, prin cele câteva consacrări memorabile, cu cari s-a înscris în istoria noastră literară, în frunte cu Eminescu, că nu i-a lipsit nici curajul, nici clarvederea. În timp ce *Familia* lui Iosif Vulcan, cea mai bună revistă de familie, pe care am avut-o vreodată, ale cărei merite, cu nimic exagerate, au fost puse în adevărata lor lumină, de ultima istorie literară a lui Nicolae Iorga și al cărei ideal nu va mai fi atins niciodată, atât de mari sînt sacrificiile intelectuale pe cari le reclamă, tipărirea alături de epistolele senzaționale, ale peregrinului, atîtea pagini de umplutură, așa cum întîmpină, cu același sacru entuziasm, pe oricare din stihuiorii juvenili și așa cum în 1883, anul maturității lirice a lui Eminescu, nu pregeta să publice, la loc de cinste, nu numai elogiile smulse din inimă ale acestuia, dar și stihurile lui Carol Scrob.

5 decembrie 1942

II

Ceea ce n-au făcut însă *Convorbirile literare*, pentru întemeiatul motiv pe care l-am văzut, a împlinit în schimb cu prisosință și cu acel sigur instinct al descoperitorului de comori, Nicolae Iorga în 1910. Ediția *Peregrinului transilvan*, de la Vălenii de Munte, venea să se adauge atîtor texte prețioase, pe cari le-a descoperit sau pus în valoare : scrisori de domni și de negustori, tălmăciri ingenioase, aceea din Herodot, de la mănăstirea Coșula, relațiuni de călătorie minunate, ca aceea a lui Constantin Dăchited referitoare la expediția în Moreea, grație cărora numeroasele sale lucrări științifice și-au

lărgit perspectivele, oferind în același timp studioșilor tot atâtea puncte de plecare. Prezentarea se făcea în ortografia zilelor noastre și cu înlăturarea acelor *capricii filologice*, ale latinistilor de pe urma cărora se aleseseră atâtea cuvinte fabricate, încît pe bună dreptate și cu satisfacția celui ce și-a dus la bun sfîrșit lucrul, scrie Nicolae Iorga către începutul prefetei sale : „Avem astfel bucuria de a învia un scriitor, a cărui vervă originală, al cărui pătrunzător spirit de observație, unit cu zben-guiri romantice și cu apucături ironice de care nu e capabil oricine, îi asigură un loc onorabil în literatura noastră mai veche“. Un an mai tîrziu, bogata prefață, ce stăruia mai des, cum bine observă d-l Șerban Cioculescu, asupra activității de educator național al lui Ion Codru-Drăgușanu, era reprodusă în prima serie din *Oameni cari au fost*. În 1914, cum aflăm din referințele studiului d-lui Mariano Baffi, N. Iorga tipărea în *Revue des études napoleoniennes* și sub titlul : *Un témoin roumain de la translation de cendres de Napoleon I*, un studiu întemeiat, de bună seamă pe materia celei de XIX-a scrisori (Paris, ianuar 1841) cu descrierea memorabilei ceremonii, cu emoționanta participare a poporului și cu savuroasa pățanie („un ce comic, dar savuros totodată“), a celor treizeci de săteni zdrențăroși, cari țineau morțiș să-și vadă împăratul și cum au făcut de au izbutit. Răspunsul ce dădură cerberului care le pretindea să aibă frac, merită să fie reprodus, atît pentru picanterea lui, cît și pentru siguranța cu care scriitorul mînuiește subtilitățile limbii franceze : „*Mais, monsieur, răspunse cel mai îndrăzneț, dintre ei, quand nous payons l'impôt, pourquoi que le percepteur du roi ne renvoie-t-il pas les gens en guenilles ? Je voulons — sacré-dieu — voir l'empereur*“. În 1918, și informația o datorăm ace-luiași izvor, N. Iorga scria în *Revista istorică*, un articol din cele mai colorate despre *Un scriitor țăran, I. Codru-Drăgușanu*. În 1930, apărea la Roma în *colecția istorică*

a *Orientului european*, sagacele studiu al d-lui Claudiu Isopescu : *Il viaggiatore transilvano Ion Codru-Drăgușanu e l'Italia*, pe care l-am semnalat, destul de zgîrcit, de altminteri, în timp util ; zece ani mai târziu în 1940, d-l Mariano Baffi dădea un extras din studiul d-sale. *Il Vesuvio e Pompei nei diari di tre viaggiatori romeni del secolo scorso* tipărit în *Revista di studii Pompeiani*, același an și în care, alături de Gheorghe Asachi și Artemie Anderco Homorodeanu era prezentat, în una din cele mai favorabile lumini și peregrinul transilvan ; un an mai târziu, d-l Tudor Vianu consacră un capitol anume din valorosul d-sale tratat *Arta prozatorilor români*, lui Ion Codru-Drăgușanu iar anul acesta, după prestigioasa evocare a d-lui Emanoil Bucuța (*Transilvania*, mai 1942), d-l Șerban Cioculescu retipărește în condițiuni editoriale și tehnice, din cele mai atente, însoțindu-le de o substanțială notă biografică, de un adînc studiu literar al operei și de un vocabular ce se va dovedi util, epistolele peregrinului transilvan, după ce, în diferite prilejuri, dar mai ales în paginile *Revistei fundațiilor*, se oprise, cu încîntată uimire la opera atît de revelatoare a lui Ion Codru-Drăgușanu. Să regretăm, în treacăt, absența scriitorului nostru din ampla istorie literară a d-lui G. Călinescu, ca și din aceea a d-lui D. Murărașu, să notăm un punct alb pentru *Enciclopedia* d-lui Lucian Predescu și să ne apropiem, în sfîrșit, de obiectul exclusiv al cronicii de față.

Am spus dintru început că retipărirea lui Ion Codru-Drăgușanu, întreprinsă și realizată de d-l Șerban Cioculescu, echivalează nu numai cu un act de justiție, dar și cu unul de înaltă cultură, și după sumarele considerații de pînă acum, cele două atestate se înțeleg prea lesne. Ne mai rămîne să adăugăm în ce măsură *redeshumarea* aceasta cum o numește cu bună dreptate d-sa, a fost o operațiune și delicată și plină de dificultăți. Căci d-l Șerban Cioculescu a mers de-a dreptul la întîia ediție a *Peregrinului*, aceea de la 1865, despre care Nicolae

Iorga afirma că nu se poate ceti și de la textul acela oarecum camuflat sub mult prea multe forme convenționale a căutat să smulgă sugestiile de rigoare ale ediției d-sale. Ediția Iorga urmărise, așa cum o spusese însuși editorul ei, să *invieze* un autor și modernizarea, în toate planurile, a textului prim a dus la cunoscuta lectură curentă, de la 1910, dovedind că răposatul peregrin suferise mai mult o falsă moarte decât un deces în toată regula. Experiența, atât de fecundă a lui Nicolae Iorga nu putea fi trecută cu vederea și cuvintele cu cari d-l Șerban Cioculescu își încheia prefăța constituie unul din cele mai emoționante omagii, aduse „amintirii neșterse a marelui profesor, care are meritul covârșitor al primului act de dreptate, ce s-a făcut scriitorului cu desăvîrșire uitat“. Atîta nu era însă de ajuns. Cu toate că de obîrșie țărănească și stăpîn pe toate particularitățile idiomatiche ale limbii românești Ion Codru-Drăgușanu era departe de a fi un *scriitor țăran* cum îi plăcea lui Nicolae Iorga să-l caracterizeze în admirabila prezentare de la 1918 în filele acelea mohorîte din timpul pribegiei ieșene ale *Revistei istorice*. Cărturar din cei mai serioși și din cei mai lucizi, Peregrinul e, prin excelență („*Kat exohin*“, cum zice dînsul), tipul scriitorului cult, spre deosebire de scriitorul pur și simplu, așa-zicînd adamic. Una dealtminteri, din problemele de tehnică literară, pe cari le ridică lucrarea Peregrinului și căreia d-l Șerban Cioculescu îi dă singura soluție valabilă, dar întemeiată pe solide argumente, aceea anume de a se ști dacă *epistolele* acestea sînt contemporane cu evenimentele sau dacă nu cumva, antedatate, vor fi fost scrise, mai bine-zis compuse, în plină maturitate, problema aceasta care a pasionat pe toți comentatorii Peregrinului își află dezlegarea în chiar caracterul cărturăresc, *recte* cult, al operei lui Ion Codru-Drăgușanu. Totul o afirmă. Întînsul plan al lucrării, de o simetrie atît de îngrijită, în ansamblu ca și în detalii, repartizarea

materiei pe epistole, procedeul completării itinerariilor, de la o epistolă la alta, interesantele epigrafe așezate în fruntea fiecărui capitol, ca tot atâtea pretexte de meditat și chiar tabla de materii, ea singură putînd constitui subiectul unei cît de lungi incursiuni, despre spiritul de sinteză și despre arta formulărilor lacedemoniene al autorului nostru și după aceea, vocabularul, expresiile, episodismul, intermediile și cîte alte artificii ale meșteșugului scriitoricesc, toate acestea vădesc pe unul din cei mai iscusiți artiști ai literaturii noastre de la jumătatea veacului trecut. Încît nu cu puțină dezamăgire cetești următoarea notă, cu care Nicolae Iorga glosa în amintitul său studiu de la 1918, presupunerea că destinatarul scrisorilor va fi fost un corespondent de adevărat : „Preciziunea scrisorilor, se spunea, lipsa lor de pretenție, o arată. Ele vor fi fost luate din vreun copiariu. Ori, cel mult s-ar putea crede că au fost făcute după însemnări luate zi de zi, ceea ce nu le-ar scădea autenticitatea“. Din fericire, răspunsul l-a dat chiar Nicolae Iorga, ceva mai departe și în cuprinsul aceluiași studiu, cînd e adus să caracterizeze esența acestor epistole, în rînduri la cari ne vom întoarce, poate, mai tîrziu.

În condițiile acestea, d-l Șerban Cioculescu avea de ales între epurarea, mai mult sau mai puțin radicală, a lui Nicolae Iorga și între restituirea cît mai credincioasă, a spiritului primei ediții, minus evident, toate acele vestigii de epocă latinizată, pe cari timpul, în marea lui înțelepciune, le-a anulat mai repede de cum nu s-ar fi bănuît. Vestigiiile acestea s-ar putea reduce la două categorii, una strict ortografică și cealaltă de vocabular, în care am anexa și anume particularități morfologice, cum e frecvența acelor arhaice perfecte simple, ce se întîlnesc nu numai în textele religioase. (De pildă, în aceeași *Revistă istorică* din 1918, într-un fragment istoric verificat, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și de un

remarcabil pitoresc, aflăm : *Acum iată o văzum / Și, cu toții o crezum*).

Și d-l Șerban Cioculescu a izbutit în amîndouă direcțiile. Evident, mult mai simplu în ordinea ortografică, știut fiind că nimeni astăzi nu mai cetește răspunsul lui Bărnăuțiu în transcrierea etimologizantă a vremii, după cum poeziile lui Bolintineanu, pe cari *Concordia* din 1869 le tipărea în coloanele ei, în straiile ortografice ale epocii, nu erau declamate cînd prilejul se ivea, la Beiuș sau Oradea, altmînterî decît dincoace de munți, în originarul lor grai țîrgoviștean. În ordinea morfologică și lexicală, dificultățile erau infinit mai mari, sporite, printre altele și de lipsa unor legi fixe sau, mai exact, din pricină că dădea detalii de istoria limbii cari mai sînt încă în litigiu. În astfel de cazuri se cere un simț al limbii și un tact cît mai ferit de arbitraj, pe cari d-l Șerban Cioculescu le posedă și le exercită cu toată prudența. Deschideți oricare din paginile ediției d-sale, să zicem, de pildă, paginile 176 și 177, și cetiți în josul filei toți acei termeni originari, pe cari i-a înlocuit în text, cu alții din ziua de azi și veți înțelege că mai bine de cum a procedat d-l Șerban Cioculescu nu se putea. Cine s-ar mai gîndi să păstreze pe : *exchizit, consocin, inchisura, acere, bicăpetate, percente, nopturn*, etc ? Dar pe *Sim-Medru* ? *Eu* l-aș fi păstrat. Mai greu mi-ar fi pentru arhaicul și arhaizatul *blam* pentru *umblam*, pe care Iorga îl păstrează atît în ediție, unde-l glosează, cît și în citatul respectiv din studiul de la 1918.

Dar pentru că astfel de detalii vor face, de bună seamă, obiectul a multe comentarii, ne luăm îngăduința să ne oprim la cîteva din ele și a le propune dezbaterii : *Titre* și *onori* (de la p. 73) sînt înlocuite cu *titluri* și *onoruri*, ceea ce ni se pare just. Întrebarea totuși este dacă *onori* acesta nu aduce puțin și nu este cumva din aceeași vreme cu *onor* al lui Alecsandri, la care autorul Imnului Regal ținea așa de mult, pînă la a spune *damă*

de onor (în timp ce Peregrinul zice *dame de societate*). Avem dreptul să smulgem scrisului lui Alecsandri un blazon lexical, la care el a ținut așa de mult? La fel cu *jaluzi*, pe care d-l Șerban Cioculescu îl înlocuiește cu *geloși*. Dar Kogălniceanu zicea *zuliar* și nu știu dacă astfel de reflexe lexicale nu se cuvin păstrate în veșmintul lor de baștină. La fel cu prepozițiile, mai cu seamă a lui *de* pentru *lui*, atât de frecvent totuși în autorii mai vechi, chiar la Kogălniceanu. La fel cu *ambor* și *tutor* pentru *ambelor* și *tuturor*, al căror parfum arhaic s-ar cuveni, cred, conservat. *Tutor* se întâlnește nu numai la Eminescu, dar și în presa curentă de la 1869 (un exemplu în cronica concertului Carlotei Patti, din *Românul*, reproducă în articolul din *Revista fundațiilor*) și încă la Ion Codru-Drăgușanu, în frumoasa, cu toate că bizara prefață la *Rudimentele gramaticii române*, din 1848. „Limba română, zic, nu e aceeași în gura *tutor* individelor poporului român“. El este, dealtminteri, acest *tutor* frate bun cu *cei* (pentru *celeii*), așa de armonios și organic în poezia lui Eminescu. Personal, aș fi păstrat și *piroscaful* și, fără doar și poate, pe *proverbialiter*, nu numai atestat, dar și din aceeași categorie cu *de facto* și alte locuțiuni latinești de cari Peregrinul nu se ferește.

Dar dacă acestea, și altele, pot fi discutate, într-un fel sau altul, iată două vocabule, despre cari cred că ar trebui restituite: *locuțiinte* (p. 178) și *tracte de alun* (p. 121). Vorbind în scrisoarea din 1843, despre Petersburg și despre firea țarului, Peregrinul scria că el „e pururea între popor și în toate zilele se preîmblă pe străzi într-o sănioară ca un simplu *locutiinte*. D-l Șerban Cioculescu îl înlocuiește cu *locuitor*. Contextul arată că avem de-a face cu un simplu *locotenent*, în rîndul următor fiind vorbă de anume distincții între împărat și ceilalți ofițeri militari. *Tracte de alun* sînt înlocuite de d-l Șerban Cioculescu prin tratații *îmbelșugate* pe cari Justiția și justițiabilii le-ar fi primit pe anume *Scaune*

judiciare, „încît nu se mai pot scula de jos“. Ediția Iorga păstrează *tracte de alun* și cari nu sînt altceva decît tradiționalele 25 ca la poliție nuiete de alun. E adevărat că după aceasta (pasagiul e din cele mai interesante și s-ar cuveni pe larg comentat) e vorba de ospătarea și aldămașurile de la *Mara sau Tabla judiciară* a transilvănenilor, ceea ce a putut să sugereze d-lui Șerban Cioculescu interpretarea la care s-a oprit. Însă rîndul următor dezleagă toată enigma: „...pînă ce Frîncii — bătută sau chefuită, nu știm, o culcară în *Pat de dreptate*, etc.“ Dealtminteri, dicționarele, fie cele latinești, clasice sau medievale, fie cel al lui Laurian și Massim nu îngăduie o astfel de schimbare de sens. Fără să mai spunem că etimologia *alumnus-alun* (*Glosar*, 235) nu se poate susține, între altele, și pentru că în italienește avem *alunno*, cu duplicarea consoanei.

12 decembrie 1942

III

Dar *Peregrinul transilvan*, indiferent de natura debaterilor, tehnice sau lingvistice, pe cari le va favoriza, este în primul rînd o carte de înaltă literatură și autorul ei, Ion Codru-Drăgușanu, unul din cei mai originali scriitori din literatura noastră modernă. Dacă nu ne-ar fi teamă — și impresia aceasta insinuantă nu cedează o secundă, atît de perfectă e arta cu care *Peregrinul*, schimbîndu-și măștile, creează tot atîtea iluzii — dacă zic, nu ne-ar fi teamă — că multe din peripețiile și aventurile cîte se povestesc n-ar fi simple, dar minunate, invențiuni ale unui foarte abil mînuitor al condeiului, am propune pe Ion Codru-Drăgușanu drept patronul gintei noastre scriitoricești, pentru că cel dintîi, precum îmi amintesc, nu numai a vorbit de profesiunea noastră, și

de patimile ei, dar el însuși, în câteva din cele mai pito-rești încarnări ale spiritului său pelerin, a pățimit și a gustat din paharul acestor amărăciuni. Într-adevăr. Încă de la întâii pași ai miraculoasei călătorii, Peregrinul se arată nu numai îndrăgostit de carte, dar și menit înșelă-toarelor ei satisfacții. La Cîmpulung, unde face dovada cunoștințelor și e dăruit de *notabilitatea locală*, boierul Rucăreanu, cu doi zvanți, în Călărașii-Vechi, unde Ceauș Neagul îl poartă ca pe o *raritate transcarpatină* la o nuntă în satul Tonea, pe Borcea, sau la protopopul Andrei, unde țircovnicia, țințarii și *acrirea cotidiană* a castrave-ților murați îi inspiră o amuzantă *ieremiadă poetică*; la cuconul Sache din Tîrgoviște, căruia zadarnic încearcă să-i inoculeze cunoașterea limbii germane, în timp ce el prinde gustul să învețe *limba frîncă*; în București, unde directorul colegiului Sf. Sava, Petrache Poienaru, îl exa-minează și aflîndu-l *demn* îl acceptă în a *treia clasă de umanități* sau în biblioteca noului patron, d-l C.C. (în care Nicolae Iorga bănuia pe însuși șeful mișcării na-ționale, Constantin Cîmpineanu), unde „se familiarizează cu autori frînci, și mai des cu Voltaire, lumina secolului trecut, pentru ca, puțin în urmă să fie prezentat cu elogii lui Vodă Alexandru Ghica („și în adevăru-s cinic cît se poate, numai studiul mă interesează și alt nimica“), din a cărei suită și face parte, cînd sub numele colonelu-lui Sandres, acesta se călătorește în străinătate — în oricare din hipostazele acestui nou Gil-Blas de Santiliana, cu care-i place să se asemuiască, Ion Codru-Drăgușanu anticipează și se pregătește pentru cariera de om de litere și de secretar al mărimilor pe cari le însoțește în drumul lor prin lume, cînd la Roma, cînd la Paris și cînd la Petersburg.

Vorbînd despre intuițiile lexicale ale Peregrinului și referindu-se îndeosebi la noțiunea, ca și la cuvîntul atît de modern al *turismului*, d-l Emanoil Bucuța observa cu bună dreptate că dacă am avea un dicționar istoric al

limbii românești, cu datele cînd apare pentru întîia oară un cuvînt sau altul n-ar fi exclus ca paternitatea turismului să-i revie lui Ion Codru-Drăgășanu. Același lucru s-ar putea poate afirma și cu privire la termenii de *literat* sau *om de litere*, în accepția lor modernă și nu de atribut, mai mult sau mai puțin convențional, cu care se înveselește și cel mai nevinovat dintre versificatori. N-ar fi exclus, de pildă, să întîlnim ceva asemănător în scrierile unui Eliade, unui Asachi sau Kogălniceanu, editori și profesioniști ai condeiului în aceeași măsură, căroro problemele contemporane nu le erau străine și în ale căror pagini să se fi abătut vreun ecou din pledoaria lui Alfred de Vigny, pentru Chatterton, din 1834 sau din intervențiile de după 1840 ale lui Balzac pentru întemeierea Societății Oamenilor de Litere în Franța, decît tocmai anii între cari Peregrinul nostru bate drumurile Apusului. Pînă cînd astfel de identificări vor fi cu putință, să ne consolăm în ceea ce aflăm, și încă din belșug, la autorul nostru. În mai 1841 Peregrinul se afla la Paris, însoțind pe tînărul principe G., un mădular al Ghiculeștilor pe cît se pare, în societatea căruia vizitase Viena, Baden-Badenul, Londra și ar fi putut continua să ducă viață desfrînată dacă pentru *mai nimica* nu s-ar fi stricat cu principele și n-ar fi ajuns să illustreze zicala celor două praguri, ceea ce-i aduce sub condei instructiva pătanie a *superbului protopop*, de la ei din sat și a unchiului Năftuc, cunoscut pentru *firea lui de Tartuf consumat*. Socotind în *mîndria sa intempestivă* că se poate lipsi de sprijinul patronului său, Peregrinul îi intentează proces pentru biletele de călătorie și după ce ajuns să verifice prin sine inconsistența conceptului de justiție, are norocul să se adreseze ambasadorului otoman Reșid Pașa, care nu numai îi obține banii de la principe, dar îi eliberează și un pașaport de liberă trecere, în care autoritățile erau rugate să «lase în pace pe N. N. literat (*homme de lettres*) din București». „Așa că de trei luni de zile,

adaogă el, cu oarecare obidă, se bucură Parisul, deja avut și de posesiunea unui literat român, ce înmulțește numărul secretarilor de recreație care suie în astă Capitală, la o sută de mii de inși. *Ceva greu e însă a trăi din literatură* (s.n.)“. Invitat să devie secretarul unui învățat bătrîn, la care ar fi urmat să se bucure de un regim de recluziune, se sperie de perspective, căci nu vrea să se *îngrape de viu*, nici a se face *iobag literar*. Un timp girează biblioteca d-nei Bloum și cu toate menajamentele cu cari e îmbiat se hotărăște să plece, pentru ca „fiii naturei anevoie se cetățenesc, dacă nu cumva se închină Mamonului“ și el nu era din aceia. O călătorie în Italia, la Neapole și Pompei, îi scoate în drum doi *cavaleri de industrie* cu care face cunoștința în omnibus, ce se dau drept oameni de litere, ca și dînsul și pe care îi ospătează împărătește. Însă fără de voia lui. Căci la plată *comensalii* băgaseră de seamă că și-au uitat banii acasă, așa că Peregrinul nostru se văzu nevoit a plăti pentru toți, „ba încă, adaogă el în cuvintele-i de o atît de rafinată ironie, mă prefăcui a mă supăra că nu mă onorează cu dreptul de a le fi amfitrion“. În Petersburg fiind, are șansa să devină *mentorul* unui *Telemac de Sciția*, recte principele B., pe care-l însoțește la Paris, și după aceea în Elveția și la care se angajează grație unui anunț redactat *iperbolic*, în care *un june literat ungur*, știutor al multor limbi își oferea serviciile de *secretar privat, maestru de limbi* etc. Căci adaogă Ion Codru-Dnăgușanu, utilizînd o expresie pe care întîi Oxestiern și după aceea articolele de ziar ale lui Eminescu ne-au făcut-o familiară „*Mundus vult decipi, ergo decipiatur*“. Numai că minciuna aceasta n-a rămas nepedepsită. Principele îl obligă să-și radă mustața — o adevărată *mutilație personală* — ceea ce în stilul acela sintetic, dozat cu atenție și deprins la marii autori ai Apusului, din tabla de materii, suna atît de nou și de ispititor, la epoca aceea :

Peregrinul renegat maghiar capătă post de secretar. Apostazia națională expiată prin rasul mustății.

Dar peregrinările acestea succesive, de-a lungul și de-a latul Europei nu se petrec fără de vreo țintă și fără de rezultate, întâi pentru el și după aceea pentru cititor. E adevărat, de pildă, că ceea ce animă toate aceste etape ale unuia și aceluiași drum este demonul evaziunii, cum s-a spus mult mai încoace de dînsul, sau, cu atît de sugestivele lui cuvinte pe cari le suspină la una din haltele bucareștene: „Sînt într-o stare ce aduce cu boala... Sufăr de dor de ducă, însă: răbdare, că n-am unde momentan“. De cum prinde însă întîiul prilej, și prilejurile acestea nu se lasă prea mult așteptate, Peregrinul își ia desaga, în care adună ca într-un corn de abundență, rînd pe rînd, tot rodul multiplelor lui experiențe. Călător predestinat, din neamul acelor *fii ai naturei*, despre cari el însuși a vorbit, Ion Codru-Drăgușanu nu e mai puțin și unul din acele spirite luminate, ce anticipează epoca, trecînd tot ceea ce le cade sub ochi prin sita de mătasă a pururi prezentei lor judecăți critice. „Scrise ca și în formă de roman și ilustrate cu maxime, axiome, proverbe și anecdote, cum atît de fericit își caracterizează, în rîndurile excelentei prefete, opera, epistolele acestea au de scop să excite la junime spiritul de observație, a-i da direcție morală și religioasă, a contribui la consolidarea caracterului și a împărtășii varii cunoștințe, desfătînd pe lector totdeodată.“ Pentru o carte de continuă încîntare estetică, cum este aceasta astfel de intenții, atît de limpede formulate, s-ar părea că trebuie trecute pe seama acelui temperament pedagogic, de care Ion Codru-Drăgușanu a dat în atîtea rînduri, atîtea dovezi strălucite. Este însă chiar mai mult. Atent la toate aspectele civilizației apusene, atît materiale, cît și morale, Peregrinul nu lasă nimic nejustificat și de nimic nu se sperie chiar cînd aprobă și elogiază.

Spre deosebire de înaintașul său, logofătul Dinicu Golescu, al cărui itinerariu, cu puțini ani mai înainte, n-a fost prea mult deosebit de al Peregrinului, Ion Codru-Drăgușanu înregistrează, descrie și abia dacă recomandă meditației celor din țară. Confrunțați pentru aceasta, extraordinara pagină în care Dinicu Golescu vorbește, în drumul de la Trieste la Veneția, despre corabia ce merge pe mare cu un *meșteșug de foc*, toate acele uimiri și extazuri ale boierului de la Dunăre în fața progresului tehnicii și cari se comunică nu numai vocabularului, dar și expresiei, deci stilului, confrunțați zic acestea și alte atâtea mărturii ale Logofătului cu descrierea aceleiași teme în paginile Peregrinului, pentru care nu numai *vaporul cu aburi, cu roți exterioare sau helice, electricitatea și telegraful, corricollo neapolitan* (amintiți-vă de *ailvagănul* lui Dinicu Golescu și chiar de *mal-poșta* lui Vasile Alecsandri, precedind călătoria în Algeria) și *omnibuzul*, sînt noțiuni familiare, dar și stilurile monumentelor și mai ales ale națiunilor pe unde trece, instituțiile libertare, dimpreună cu reflecțiunile, atît de înaintate despre relativitatea regimurilor politice (*fericirea umanității, zică cine vrea, nu stă în forma regimului, ci forma regimului stă în diverse mîini, divers*), distincția atît de judicioasă și atît de subtil formulată, dintre filosofie și religie (*filosofia mîndră încă n-a șters nici o lacrimă, credința în simplitatea ei extremă le șterge pe toate*), etc. — confrunțați toate aceste puncte de intersecție a două din mințile cele mai negative ale veacurilor trecute, pe cari abia dacă le desparte o brumă de ani și veți surprinde tot ceea ce deosebește nu numai două suflete, dar și două moduri de expresie literară. N-aș spune, de pildă, ca d-l Șerban Cioculescu, că opera lui Dinicu Golescu „*solicită (astăzi) pe filologi*“, cînd tocmai contrariul mi se pare că este adevărat, dar cată să subscriem la concluzia d-sale, după care, ceea ce deosebește pe cei

doi călători este *structura morală*, este faptul că ei aparțin la două *tipuri*, total diferențiate, chiar dacă și la unul și la altul poate fi identificată prezența aceleiași *cute pedagogice*. Într-un cuvânt, și pentru a folosi un termen de comparație curent, Ion Codru-Drăgușanu poate fi asimilat acelor reprezentanți ai spiritului critic în cultura românească, despre cari a vorbit, cu atîta pătrundere Ibrăileanu. Că nu-l aflăm, în cunoscuta lui lucrare, din 1909, se explică, bănuiesc, prin faptul că la data aceea *Peregrinul transilvan* nu-și *destrămase* încă giulgiul lungii lui hibernări.

Ne mai rămîn, din nefericire, puține rînduri pentru cît s-ar putea spune despre meșteșugul și chiar despre arta literară din opera lui Ion Codru-Drăgușanu. Nu ne putem opri nici la descrierile, nici la caracterizările, nici la cuvintele lui de duh, nu putem cita pagini memorabile, ca acelea închinat Patriei, (de un accent infinit mai firesc și de un contur mai puțin stilizat, decît pasagiul respectiv din poemul lui Alecu Russo), Vezuviului, sau unui amurg în munții Elveției, nu ne putem împărtăși împreună de intermedii ca acela al *diavoliței de brunetă*, care-l oprește să vadă frumusețea malurilor dunărene la Pesta, prin fața cărora va trece insensibil ca *un geamantan* și nici mai cu seamă nu se putem încînta de cîtă vrajă a cuvîntului picură și descîntă acest iscusit elev al romanticilor, cînd prilejul se oferă, în pagini, ca aceea închinată lui Morfeu și binevoitoarei lui asistențe. (*Rise zeul de superba mea imaginație, mă luă pe aripile sale aeriene* etc.). După cum, iarăși, nu putem spune nici un cuvînd despre extraordinara siguranță lexicală a acestui scriitor revoluționar, care încă de acum opt decenii, urmînd exemplului cantemiresc și celor mai mulți din cronicarii de a doua linie, a răspuns temerilor, pe cît de ipocrite, pe atît și de înguste, ael antineologiștilor din vremea noastră. Din fericire cele cîteva studii substanțiale ce s-au închinat Peregrinului și darurilor lui, pre-

cum al lui N. Iorga și ale d-lor Emanoil Bucuța și Șerban Cioculescu, suplinesc cu prisosință această lacună, proprie foiletonistului și condițiilor lui improvizate. La ele și trimitem pe cetitorul amator de inițiere, la ele și, fără doar și poate, la paginile însăși ale *Peregrinului transilvan*, pe care noua ediție a d-lui Șerban Cioculescu ni-l dăruiește în toată revelatoarea lui substanță și expresie. Datorită ei, cetitorul se va convinge că într-o literatură bogată în relațiuni de călătorie, cum este a noastră, locul lui Ion Codru-Drăgușanu este unul de întâie importanță, pe aceeași linie cu Dinicu Golescu și Kogălniceanu, iar sub raportul artei literare, așa cum s-a observat din timp, cu nimic mai prejos de contemporanul său, Odobescu.

19 decembrie 1942

[Opere, 10, p. 7—22.]

CUPRINSUL

<i>Prefață</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	XV
<i>Notă</i>	XXV
 Miron Costin, <i>Letopisețul Țării Moldovei</i>	 1
Spătarul Nicolaie Milescu	9
Nicolae Costin, <i>Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601</i>	18
Locul lui Dimitrie Cantemir în literatura română	26
Ioan Budai-Deleanu, <i>Trei viteji</i> , poemă eroicomică în patru cînturi	46
Samuil Micu Clain	57
Insemnarea călătoriei lui Dinicu Golescu (proiect de prefață)	81
Iordache Golescu, lexicolog, folclorist, scriitor	113
La centenarul lui Anton Pann	186
Cuvînt pentru pomenirea poetului Grigore Alexandrescu	222
I. Codru-Drăgușanu, <i>Peregrinul transilvan</i>	245

Lector : CORNEL SIMIONESCU
Tehnoredactor : VASILE CIUCA

Bun de tipar : 04.04.1986.
Coli ed. 13,76. Coli tipar : 9,25.

Tiparul executat sub comanda
nr. 802 la
Intreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918”.
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
Bucuresti,
Republica Socialistă România

